

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Мирослава С.Вујадиновић

**УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ
ПРОСТОРА ПОДГОРИЦЕ**

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

mr Miroslava S. Vujadinovic

**URBAN REGENERATION OF PUBLIC OPEN
SPACES OF PODGORICA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Александра Ђукић, дипл.инж.арх, ванредни професор

Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланови комисије:

др Ева Ваништа Лазаревић, дипл.инж.арх, редовни професор

Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Игор Марић, дипл.инж.арх.

Институт за архитектуру и урбанизам Србије

Датум одбране

_____

Београд

УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА ПОДГОРИЦЕ

РЕЗИМЕ

Предмет докторске дисертације је истраживање сложеног односа отворених јавних градских простора наслеђених суседства колективног становања у блоковима из друге половине 20. века и свакодневног друштвеног живота, односно облика друштвене интеракције као образаца употребе јавних градских простора суседства. Проблеми у градским просторима суседства се испољавају на друштвеном и просторном нивоу кроз: отуђеност становника, недостатак заједничких активности и боравка у отвореним јавним просторима суседства, ниском степену виталности, изостанак адекватног одржавања и смањеној сигурности.

У непрекидном двосмерном процесу људи креирају и мењају простор док у исто време простор утиче и мења људе. Као што физички простор представља резултат друштвених процеса и промена, тако и људско понашање одређује физички, али и друштвени и културни контекст. Полази се од претпоставке да се за могућу просторну трансформацију колективног суседства приступа са становишта преобликовања социо просторних односа на којима се заснивају обрасци употребе јавног простора суседства. Обзиром да је предуслов социјалних дешавања истовремено присуство актера-корисника простора, истражује се међуоднос физичких карактеристика урбане структуре и архитектуре која формира отворене јавне просторе, са активностима корисника које се у њима одвијају, кроз симболички садржај који настаје у контексту повремених и свакодневних активности, понављајућих у времену, везаних за трасиране путање у простору и могућности актера.

Истраживачки рад је спроведен комбиновањем више научних метода и техника применљивих на пољу урбанизма, архитектуре и друштвених наука. Анализа одређености просторне форме суседства исказује се кроз универзално применљиву типологију, засновану на просторним и социолошким теоријама о односима урбаног простора и друштвених процеса, применљиву за просторе који различито генеришу обрасце присуства сусрета и окупљања људи. Разумевање релација људског понашања кроз капацитет отвореног простора суседства доприноси квалитетнијем обликовању отворених простора а нарочито унапређењу виталности јавних простора града. Циљ је добијање научно заснованог приступа обликовања јавног простора кроз употребу, који може послужити као помоћно средство планерима у процесу урбане регенерације и редизајна.

Рад садржи студију случаја стамбеног насеља Новог Града као дела ужег градског центра Подгорице. Истраживање отворених јавних простора

Новог Града у Подгорици представља анализу специфичног просторно-друштвеног модела суседства у односу на универзалне урбанистичко-архитектонске парадигме, узимајући у обзир друштвени контекст периода када је урбана целина Новог Града планирана и грађена, унутар кога је анализирана корелација између урбане форме и свакодневних активности јавног живота суседства.

Резултати истраживања представљају допринос приступу урбане регенерације простора из перспективе корисника и образаца употребе простора у односу на просторну конфигурацију.

Кључне речи: отворени јавни простор, колективно суседство, обрасци употребе, типологија, урбана регенерација, друштвена интеракција

Научна област: Архитектура и Урбанизам

Ужа научна област: Урбанистичко планирање

УДК: 711.4:316.334.56(043.3)

URBAN REGENERATION OF PUBLIC OPEN SPACES OF PODGORICA

SUMMARY

The topic of the doctoral thesis is the research on the complex relationship between public open spaces in inherited collective housing neighborhood blocks built in the second half of the 20th century and everyday social life, as well as the forms of social interaction as patterns of use of urban public spaces in collective housing neighborhoods. The issues in urban neighborhood spaces are manifested both at social and spatial level through the alienation of the population, the lack of joint activities and stay in the neighborhood public open, a low level of vitality, a lack of adequate maintenance and reduced safety.

In a continuous two-way process people create and modify space while at the same time, space affects and changes people. Even as the physical space represents the result of social processes and changes, so is the human behavior determined by physical, but also social and cultural context. The assumption is that spatial transformation of collective neighborhoods could be approached from the standpoint of transformation of socio spatial relationships underlying the patterns of use of neighborhood public open spaces. Given that the prerequisite for social events is the presence of actors-users of space, the interplay between the physical characteristics of urban structure and architecture that forms public open spaces and the users' activities that are being carried out through the symbolic content arising from the context of occasional and every day activities, recurring in time, related to the paths traced in space and actors abilities.

The research work was carried out by combining several scientific methods and techniques applicable in the field of urban planning, architecture and social sciences. The analysis of the neighborhood spatial form determinants is represented by the universally applicable typology based on spatial and sociological theories about the relationship of urban space and social processes, applicable to areas that generate patterns of people encounters and gatherings. Understanding the relation between human behaviors through the capacity of neighborhood open space contributes to the quality of the open spaces design and especially to enhancing the vitality of the city public spaces. The purpose is to obtain scientifically based approach to the public space design in a view of its use that may be beneficial to urban planners in the process of urban regeneration and redesign.

The paper contains a case study of the residential area of Novi Grad as a part of the inner city of Podgorica. The research on public open spaces of Novi Grad in Podgorica represents an analysis of the specific spatial social neighborhood model in relation to universal urban architectural paradigms, taking into account the social context of the period when the urban unit of Novi Grad was

planned and built, within which the correlation between urban form and every day activities of neighborhood public life was analyzed.

The research results contribute to the urban space regeneration approach from the perspective of users and patterns of use of space in relation to the spatial configuration.

Key words: public open space, collective neighbourhoods, use patterns of use, typology, urban regeneration, social interaction

Field of study : Architecture and Urban planning

Specific field of study: Urban planning

UDK: 711.4:316.334.56(043.3)

САДРЖАЈ:

УВОД	
I	Уводне напомене о теми 1
II	Критичка анализа литературе о предмету и проблему истраживања.....3
III	Предмет и проблем истраживања 6
IV	Циљеви и задаци истраживања 10
V	Хипотезе истраживања 12
VI	Научне методе и технике истраживања 13
VII	Научна оправданост и очекивани резултати истраживања и примена..15
1. ОТВОРЕНИ ЈАВНИ ГРАДСКИ ПРОСТОРИ И ПРАКСА СВАКОДНЕВНЕ УПОТРЕБЕ 18	
1.1 Карактеристике отворених јавних градских простора 20	
1.1.1	Отворени јавни градски простори - дефиниција и значај.....21
1.1.2	Просторне карактеристике отворених јавних градских простора 25
1.1.3	Друштвене интеракције у јавном градском простору 28
1.1.4	Однос социо-просторних карактеристика јавног простора.29
1.2 Пракса свакодневне употребе 33	
1.2.1	Теорије о релацији простор-друштва 33
1.2.1.1	Теорија структуралности 35
1.2.1.2	Теорија просторне синтаксе 42
1.2.2	Употреба простора 45
1.2.3	Отворени јавни простори у пракси свакодневног живота....47
1.2.4	Аналитички модел и технике емпиријског истраживања употребе јавних простора суседства 50
1.2.4.1	Примена теорије структурализма 50
1.2.4.2	Примена методе просторне синтаксе 53
1.2.4.3	Мапирање употребе јавних простора 57
1.3 Проблем суседства и пракса урбане регенерације 61	
1.3.1	Проблем урбанитета наслеђених суседства 61
1.3.2	Систематизација проблема суседства 64
1.3.3	Савремени трендови урбане регенерације отворених простора 66
1.3.4	Савремена пракса урбане регенерације отворених простора 70
2. ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА И ОБРАЗЦИ УПОТРЕБЕ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА У СТАМБЕНИМ БЛОКОВИМА 73	
2.1. Типолошка класификација јавних градских простора у стамбеним блоковима 73	
2.1.1	Типологија отворених јавних простора стамбених блокова у функцији модерног становања 73
2.1.1.1	Формални приступ 75
2.1.1.2	Функционални приступ 77
2.1.2	Отворени јавни простори Новог Града 78

2.1.2.1	Отворени јавни простори у контексту уже градске зоне Подгорице	79
2.1.2.2	Хронолошки развој Новог Града кроз израду планске документације	83
2.1.2.3	Морфолошка и функционална анализа отворених јавних простора Новог Града	92
2.1.2.4	Типолошка класификација отворених јавних простора Новог Града	...101
2.1.2.4.1	Формални приступ	...102
2.1.2.4.2	Функционални приступ	...105
2.2	Просторно-функционални аспекти употребе отворених јавних простора	...109
2.2.1	Просторно-функционални аспекти Новог Града у односу на уже градско језгро Подгорица	...109
2.2.2	Активности корисника отворених јавних простора Новог Града	...112
2.2.2.1	Мрежа пешачких комуникација - анализа просторне интеграције	...112
2.2.2.2	Места окупљања и концентрације корисника	...126
2.2.2.3	Временска димензија употребе – мапе активности, понашања и социо-културне структуре корисника	...128
2.3	Доживљај простора као потенцијал за трансформацију отворених јавних градских простора Новог Града	...141
2.3.1	Прошлост у контексту доживљаја отворених јавних простора	...143
2.3.2	Свакодневни доживљај отворених јавних простора	...146
2.3.3	Менталне мапе корисника	...148
2.3.4	Симболичко одређивање отворених јавних простора	...151
3	ОБРАЗЦИ УПОТРЕБЕ ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА, У ФУНКЦИЈИ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ	...155
3.1	Утврђивање образаца употребе отворених јавних простора стамбених блокова	...155
3.1.1	Општи урбанистички образци	...157
3.1.2	Локални урбанистички образци	...159
3.2	Примена образаца употребе у урбаној регенерацији отворених јавних простора	...161
3.3	Препоруке за унапређење обликовања друштвено активних јавних простора града	...163
4	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ ЗА НОВА ИСТРАЖИВАЊА	...171
	ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	...179
	ПОПИС ПРИЛОГА	...188
	ПРИЛОГ СЛИКЕ	...193
	ПРИЛОГ ТАБЕЛЕ	...225
	БИОГРАФИЈА АУТОРА	...233

УВОД

I Уводне напомене о теми

Свесност о потреби за квалитетним животом и поновно откривање јавних простора града, резултирало је бројним истраживањима са циљом враћања хумане димензије свакодневног живота, унапређењем друштвених активности и већем учешћу у јавном животу отворених јавних простора града. Приметно повлачење и нестајање пешачког саобраћаја и јавног живота у градовима, резултирало је већој отуђености становништва. На другој страни, подржавање квалитетних пешачких окружења, с циљом употпуњавања свера приватног живота добрим функционисањем јавног домена, нуди широк распон атрактивних јавних активности. Позитивне реакције људи у целом свету на нове могућности у јавном животу отворених јавних простора града наводе да пешачка окружења и јавни простори где се људи могу срести чине важан допринос у садашњем животу једног друштва. Прихватањем проблема социјалног укључивања, остварења друштвених веза и при рутинским свакодневним активностима у јавном простору, значаја рекреације и квалитета окружења, дајемо допринос разумевању значаја урбаног окружења на укупни квалитет живота.

Предмет истраживања су отворени јавни простори на нивоу градских зона, изграђених у другој половини 20в. са претежном стамбеном функцијом. Концепт великих комплекса колективног становања – радничких насеља, потиче из 19.века, као резултат масовне индустријализације. Оснивањем *Congres Internationaux de l'Architecture Moderne (CIAM)*, долази до развоја универзалних начела планирања и обликовања колективних стамбених комплекса на принципима функционалног града.

Велике миграције становништва након другог св.рата, обнова разрушених градова, опоравак и развој економије, узроковао је интензивну градњу комплекса колективног становања како у Европи, тако и код нас. Велике миграције становништва са села у град у потрази за послом, уз обнављање

разрушених делова града, доводи до изградње суседства колективног становања на неизграђеном простору. У Подгорици, градња колективног суседства почиње на неизграђеним површинама са друге стране реке Мораче. Ново насеље се гради према принципима и стандардима тог времена, развијено на Периевом(Clarens Perry) концепту суседства са школом, вртићем унутар блока, али без тргова или других центара који би представљали жижне тачке суседства. Колективна суседства карактеришу континуалне озелењене површине сходно функционалистичким принципима грађења, које представљају део система отворених јавних простора суседства (а тиме и целог града), као вањски простор колективне употребе.

Бројни недостаци колективних суседства који долазе до изражаја у садашњем друштвено економском и техничко технолошком моменту, настали услед урбанистичких, архитектонских ограничења, економских проблема, проблеме управљања, друштвене сегрегације, узрокују и социјалне проблеме (отуђеност, несигурност, криминал). Многи од наведених недостатака нису приметни на студији случаја урбане целине Новог Града, где су промене у простору колективне употребе највећим делом узроковане осим економским фактором и променама у начину живота – заузетост јавних површина пасивним саобраћајем, смањењем зелених и рекреативних површина интерполацијом објеката и укровљавањем постојећих објеката што је узроковало повећање густине становништва, затим увођење нових садржаја, неадекватан систем одржавања и проблеми у надлежности одржавања суседства, потискујући јавни живот из отворених јавних простора суседства, узрокују потребу за урбаном регенерацијом.

Предмет овог истраживања јесте проблематика сложеног односа друштва и простора, односно облика друштвене интеракције у јавном простору колективне употребе. Присуство људи као основни услов остваривања друштвене интеракције постаје приоритетни задатак провере виталности одређеног простора са циљем урбане регенерације простора. Обзиром да је

реч о наслеђеним суседствима са фиксно постављеном физичком формом, просторно раздвајање функција, активности, подручја приватног и јавног живота, проблеми урушеног урбанитета резултирају промене у обрасцима употребе јавних простора суседства. Подржање друштвене комуникације, сусрета, ко-присуства људи који станују у окружењу и посетилаца, претпоставка је просторне трансформације суседства у сврху квалитетнијег јавног живота у отвореним јавним просторима.

II Критичка анализа литературе о предмету и проблему истраживања

У социолошким истраживањима јавних простора града након шездесетих година прошлог века, заузима се критички став према улози простора и места у разумевању града и свакодневног живота.

Примарне теоријске изворе истраживања отворених јавних простора града чине текстови о сложенем односу простора и друштва као основном оквиру употребе јавних простора суседства и друштвених активности везаних за простор. Полази се од две теорије – теорије структуралности (*structuration theory*) Антони Гиденса (Antony Giddens), и теорије просторне синтаксе (*Space Syntax Theory*) Била Хилијера (Bill Hillier) и Џулијан Хенсон (Julienne Hanson). Према овим теоријама друштво се структурира и успоставља кроз простор.

Антони Гиденс развија концепт структурализације, којом се тежи разумевању друштвеног понашања решавајући супростављене погледе структуре: актера и његове микро/макро преспективе. Гиденсова теорија структуралности се темељи на дуалности структуре: структура, као организована скупина правила и извора, чини саставни део *социјалних система*, који укључују активности *актера*, репродуковано кроз време и простор. Према теорији структуралности момент продукције акција је такође и момент репродукције, у контексту свакодневног одигравања социјалног живота. Гиденс сматра да као што структура утиче на аутономију индивидуе, одржава се и прилагођава кроз деловање актера. Подручје сусрета актера и

структуре назива структурисаним. Теоријом структурализма се заузима став да друштвене активности не могу бити потпуно објашњене самом структуром или само деловањем актера: актери делују у контексту према правилима која намеће друштвена структура, али истовремено актери мењају друштвену структуру делујући ван ограничења која им структура места намеће. Неки од концепата теорије структурализма су друштвена пракса кроз време-простор, рутинизација и системска интеграција. *Теорија структурализма* је погодна за истраживање друштвених феномена и организације микро и макро локације.

Теорија просторне синтаксе бави односом структуре и друштва са аспекта урбанистичке и архитектонске производње простора. Разумевање ових теорија омогућило је да се у истраживању употребе јавних простора суседства постави основни аналитички апарат истраживања у форми повезаних кључних концепата: просторна пракса, свакодневни живот, рутинизација, значења, ко-присуство, интеракција, конфигурација и апропријација простора.

Бен Хилиер развија теорију између примарно(али не искључиво) пешачког кретања и конфигурације градског простора, а затим и односа између броја људи у датом простору и употребе тог простора. Хилијева емпиријска истраживања подржавају идеју да се број људи који циркулишу одређеним простором могу прецизно предвидети анализом просторне конфигурације и структуре урбане матрице. Аналитички процеси укључују пропорцију кретања одређену структуром урбане матрице без присуства специфичних привлачних тачака. Хилиер сматра да је конфигурација места, нарочито у смислу визуелне проточности, најважнија ставка у одређивању броја људи који се крећу у датом простору. Space Syntax теорија мери квантитет релационих особина урбаног простора. Користећи комплексно мапирање и математичке технике, Хилијева анализа се базира на кључним геометријским особинама просторне конфигурације урбаних простора.

Групу важних теоријских извора чине текстови и студије који се директно баве употребом урбаних јавних простора. Значајно место заузимају научни радови и студије француског социолога и филозофа Анрија Лефевра (Henri Lefebvre). Лефевр прихвата да простор не треба сагледавати само као физичко место, позадину за акцију, већ као ентитет продукован од стране друштва. Поставља се питање како се простор активира и доживљава и од стране кога. Анри Лефевр развија унитарну теорију која обједињује три поља којима се бавимо: физичко (природа, универзум), ментално (укључује логичке и формалне апстракције) и друштвено. Другим речима, бави се логичко-епистимолошким простором, простором друштвене праксе, простором чулних феномена, укључујући продукте имагинације као што су пројекти, симболи и утопије. Концепт *праксе свакодневног живота*, као и концепт *апропријације простора* од стране корисника у свакодневној употреби, Лефевр је развијао дуги низ година (Lefebvre 1991, 2002, 2006). Мишел де Сертоа (Michel de Certeau) развија концепт различитих *тактичких* начина употребе простора. Просторни распоред је организован кроз скупину могућности и препрека; актери актуализују могућности - субјективно прилагођавају урбани простор као производ који корисницима намеће економски поредак (de Certeau 1984).

Групу секундарних извора, у којима се аутори баве јавним градским простором из перспективе доживљаја и искуства, и у којима се истражује однос између урбане структуре, архитектуре и човека, као производ друштвене интеракције, а за стварање активног јавног живота града, чине истраживачки радови: Јана Геила (Jan Gehl), Џејн Џејкобс (Jane Jacobs), Кевина Линча (Kevin Lynch), Вилијама Вајта (William Hollingsworth Whyte), Квентина Стивенса (Quentin Stevens), као и студије истраживања простора и места из перспективе искуства Ји-Фу Туан (Yi-Fu Tuan). Кевин Линч, Џејн Џејкобс и Гордон Кулен (Gordon Culen) су сложни да урбана окружења обликују понашање, познавање и склоности, што је продуковало велико интердисциплинарно интересовање у критичком истраживању улоге моћи, раса, пола, идентитета и репрезентовања јавног простора.

У „Животу међу зградама“ (Life between buildings) Jan Gehl (1996) усваја као прихватљив однос између дизајна и активности. Слаже се да је кроз урбани дизајн, уз одређена ограничења-регионална, климатска и друштвена, могуће утицати на број корисника јавног простора, колико дуго ће индивидуалне активности трајати и који тип активности се може на том простору развити. Gehl сматра да се у мање квалитетном јавном простору дешавају само неопходне активности, за разлику од квалитетнијег простора где ће људи дуже остајати, уз велики број других могућих друштвених активности.

William White (1980,1988) истражује начин на који људи користе јавне отворене просторе града. Сматра да ће употреба одређеног простора у периоду ван сезоне најбоље индиковати склоности корисника и најпожељнија места окупљања. Употреба фотографских записа у истраживању отворених простора града наставља ППС (*Project for Public Spaces*), уводећи употребу видео записа у анализи образаца кориштења датог простора током времена.

Основни циљ истраживања отворених јавних простора града је прикупљање информација о методама и процедурама за могућу урбану регенерацију наслеђених функционалистичких блокова изграђених у Европи у другој половини 20в, са претежно заступљеном функцијом становања.

III Предмет и проблем истраживања

Предмет истраживања је проблематика сложеног односа отворених јавних простора урбане заједнице и свакодневног друштвеног живота, односно облика друштвене интеракције као образаца употребе јавних простора у урбаним целинама са претежно заступљеном стамбеном функцијом. Истражују се релације између физичких карактеристика грађене средине и друштвених активности које се одвијају у контексту, са аспекта свакодневне употребе, а у циљу унапређења квалитета и интезитета употребе отворених јавних простора.

Простор уличног система и отворених јавних простора представља својеврсну сцену-место сусрета, комуникације, социјалног израза. Свакодневни живот који се ту одвија, укључује велики број активности који потенцирају важност и атрактивност отворених јавних градских простора (Gehl, 2011.). Обзиром да се друштво испољава и суштински мења током времена, приметан је конфликт који постоји између дефинисаног физичког оквира и ограничења у физичком смислу, и потребе за флексибилнијим просторима који подржавају различите облике свакодневне друштвене интеракције (Giddens, 1984.).

Разумевање потреба и интереса корисника простора, друштвеног система и културног контекста, вредности и симболике везане за отворене јавне просторе градских блокова, постављене су као основ за формирање приступа трансформацији простора. Истраживање се бави сложеним односом између корисника и јавног градског простора, физичкој, менталној и друштвеној компоненти тог односа. Међуоднос физичких карактеристика урбане структуре и архитектуре који формирају отворене јавне просторе са активностима корисника које се у њима одвијају, истражују се кроз симболички садржај који настаје у контексту свакодневних и повремених активности (Giddens, 1984.).

Предмет истраживања су отворени јавни простори на нивоу градских зона, изграђених у другој половини 20в. са претежном стамбеном функцијом, који ће се истраживати кроз студију случаја јавних простора Новог Града у граду Подгорица. Ова урбана целина у централној градској зони је одабрана на основу претходно спроведених теренских и архивских истраживања, као и на основу личног искуства и перцепције. Нови град је планиран, пројектован и изграђен као урбана целина у другој половини прошлог века. Настао на неизграђеном земљишту, карактерише га ортогонални систем градских блокова различите величине, димензије објеката и организације, са доминантно заступљеном стамбеном функцијом. Недостатак тргова са централним функцијама узроковао је развој дисперзивних центара.

Истраживање је конципирано као емпиријско истраживање јавних простора у савременом контексту, са хронолошким прегледом планирања и пројектовања урбане структуре и архитектуре.

У оквиру одабране урбане целине као интегралног дела ширег урбаног простора истраживаће се однос урбанистичко-архитектонских карактеристика јавног простора и друштвених активности. Истраживање отворених јавних простора Новог Града у Подгорици представља анализу специфичног просторно-друштвеног модела града у односу на универзалне урбанистичко-архитектонске парадигме, узимајући у обзир друштвени контекст периода када је урбана целина Новог Града планирана и грађена.

У истраживању се базирамо на одабране теорије о односу простора и друштва (Giddens 1984, Hillier 1984, Lefebvre 1974), полазећи од претпоставке да различити просторни, друштвени и културни контексти производе различите социјалне ефекте, и да организација простора и физички оквир могу утицати на активности и односе између људи (Whyte 1980, Hillier 1984, Stevens 2007, Gehl 2011). Из овог произилази питање приступа обликовању отворених јавних простора у смислу урбане регенерације градских зона са заступљеном претежно стамбеном функцијом, у савременом динамичном и културном контексту. Употреба простора на локалном нивоу се одвија кроз активности које простору дају значење.

Према теорији структуралности, свакодневне активности су понављајуће у времену, везане су за трасиране путање у простору и условљене су могућностима актера. Рутина (све што радимо по навици) је основни елемент свакодневне социјалне активности. Термин „свакодневно“ обухвата управо рутинизирани карактер друштвеног живота у времену и простору (Giddens, 1984.). Понављање активности које се предузимају на сличан начин из дана у дан су основа рекурзивне природе друштвеног живота (структурне особине друштвених активности, кроз дуалност структуре, константно се поновљају из самих ресурса који их сачињавају). Пракса рутине се изражава кроз дуалност структуре у смислу континуитета друштвеног живота. Актери

поседују одређена сазнања о условима и консеквенцама њихових деловања, која изражавају кроз практичну свесност, или имају могућност изражавања о томе шта раде и разлозима радњи (дискурзивна свесност). Ко-присуство актера (co-presence) и свесност актера, у одговарајућем простору и времену изражава контекстуалност интеракције.

Теорија просторне синтаксе (*Space Syntax Theory*) однос простора и праксе свакодневне употребе, тумачи кроз однос функције и форме урбаног простора (Hillier 1984.). Хилиер и Хансон граде концептуални модел у коме се односи могу истраживати на бази друштвеног садржаја просторних образаца и просторног садржаја друштвених образаца. Успостављају нову дефиницију просторног реда као ограничење случајних процеса, методу анализе просторног образаца, са нагласком на релације између локалних морфолошких односа и глобалног образаца. Успостављају фундаменталну описну теорију типова образаца и метода анализа. Методе се примењују на насеља (алфа анализа), до нивоа ентеријера у зградама (гама анализа) у сврху откривања и квантификовања различитих локалних и глобалних морфолошких карактеристика. На овој основи, успоставља се дескриптивна теорија о просторним обрасцима који носе социјалну информацију и садржај. Основна тврдња синтаксичке теорије је да постоји релација између генератора форми насеља и друштвених сила.

Анри Лефевр, бавећи се простором друштвене праксе, развија унитарну теорију која обједињује три поља којима се бавимо: физичко (природа, универзум), ментално (укључује логичке и формалне апстракције) и друштвено. Развија концепт апропријације простора, као различитих индивидуалних и групних пракси, стручних лица и свих корисника који модификују, обликују и прилагођавају простор. Друштвени живот се формира и спознаје кроз свакодневну праксу - људске активности у функцији личне самореализације. Прихватајући концепт апропријације, отворени јавни простори предметног обухвата су третирани као простори преобликовани од стране станара и корисника, кроз физичку и симболичку

модификацију, уз ограничења и потенцијале простора. Типолошком класификацијом се формира теоријски ослонац на бази разумевања принципа и поступака приликом формирања јавних простора, чиме се пружа могућност усмеравања трансформације простора кроз планирање друштвених активности, у смислу креирања активних живућих отворених јавних простора Новог Града.

Унитарна теорија простора (Lefebvre, 1991.) такође произилази из односа друштво-простор, односно искуства и доживљаја простора од стране појединца и друштва, којима опет одговарају простори који настају кроз искуство и доживљај, чиме концептуална тријада добија двојни карактер. Чине је: спознајни простор (*perceived space*), замишљени/концептуални простор (*conceived space*) и живљени простор (*lived space*), којима аналогно одговара просторна пракса (*spatial practices*), репрезентације простора (*representations of space*) и простори репрезентација (*spaces of representation*) (Lefebvre, 1991.). Просторна пракса се односи на физички простор који се доживљава, и као такав се може прецизно измерити и описати; репрезентације простора се односе на концептуални простор или идеје о простору, а простори репрезентација су простори свакодневног живота, доживљени кроз слике и симболе. С обзиром да се истраживање бави односима између урбане структуре и архитектуре и отворених јавних простора урбане целине, у контексту свакодневне употребе на основу којег се формулише структура емпиријског истраживања, Лефеврова *унитарна теорија*, уз концепт апропријације простора, може послужити као помоћно средство у изради типологије у истраживању потенцијала отворених јавних простора предметне урбане целине.

IV Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ овог истраживања је утврђивање могућности трансформације образаца употребе отворених јавних градских простора у методолошком оквиру процеса урбане регенерације, као и могућност њиховог прилагођавања потребама становника у претежно стамбеним блоковима

насталим у другој половини 20.века, у сврху унапређења укупног квалитета живота.

Други циљ је типолошка класификација отворених простора у стамбеним блоковима.

Под циљеви научног истраживања су:

1) да се научно документовано и аргументовано сагледају и објасне сложени узајамни односи између урбане структуре и архитектуре јавних простора урбане целине Новог Града у Подгорици, и образаца употребе отворених јавних простора, у контексту друштвене производње простора и културних процеса.

2) да се идентификују урбанистички образци који утичу на интензитет друштвене интеракције међу људима.

3) да добијена сазнања о односима простора и корисника у простору формулишу као генералне квалитативне одреднице просторних образаца, у сврху унапређења и активирања отворених јавних простора, према специфичном географском, културном и друштвеном миљеу.

4) да се класификују отворени градски простори у искључиво стамбеним блоковима, у сврху њиховог унапређења и активирања.

У односу на постављене циљеве дефинисани су следећи задаци истраживања:

- Анализирање теоријског оквира урбаног простора и свакодневног живота који се у њему одвија, кроз примену одабраних теорија о односу простора и друштва, што ће послужити за дефинисање препорука за урбану регенерацију простора.
- Анализирање теоријског оквира отворених јавних простора и њихових морфолошких карактеристика ради идентификовања урбанистичких

образаца који одговарају различитим облицима друштвене интеракције у отвореном јавном простору.

- Критичка анализа релевантних студија, урбанистичких планова, у процесу планирања и обликовања предметног суседства;
- Анализирање законских оквира и урбанистичких и архитектонских норми примењених у контексту планирања и пројектовања предметне урбане целине и примене у обликовању јавних простора;
- Типолошка класификација јавних отворених простора Подгорице;
- Идентификовање друштвених и културних група корисника јавног простора предметног насеља;
- Анализирање активности заступљених у отвореним јавним просторима Новог Града, у односу на временски ритам употребе;
- Истраживање и идентификовање нових и непланираних начина употребе јавних простора од стране корисника.

V Хипотезе истраживања

Полазна претпоставка истраживања динамичног односа јавног урбаног простора и облика друштвене интеракције у свакодневном животу који је променљив током времена је да грађена средина може да утиче на квалитет друштвеног живота и ствара потенцијале за различите форме урбаности.

У складу са претходно дефинисаним проблемом, предметом и циљевима истраживања, формиран су хипотетички ставови који ће у одређеним фазама истраживања бити проверени. Постављене су следеће полазне хипотезе:

1. Физички оквир јавних градских простора, активности и садржаји подстичу концентрацију корисника и интеракцију.

Истраживањем физичког оквира у коме се активности дешавају, радимо типологију „сцена“. Активирање потенцијала постојеће урбане структуре и архитектуре вршимо кроз урбану регенерацију, ради добијања виталнијег и атрактивнијег јавног простора града. Такође, степен свесности и интеракције

са другим корисницима простора зависи од контекста: број људи затечених на одређеном месту не одређује степен њихове интеракције. Случајни сусрети и свесност других корисника, уопште боравак у одређеном простору су снажно одређени архитектонском формом, што треба да буде важан фактор у планирању или урбаној регенерацији одређеног простора.

2. Обрасци друштвене интеракције у отвореном јавном градском простору указују на квалитет урбанистичко-архитектонског оквира за остваривање различитих форми комуникације.

Урбани живот је продукт глобалног поретка система, а не резултат искључиво локалног обрасца просторне организације. Што је локализација и сегрегација у креирању локалног идентитета већа, то ће простор бити отуђенији и „беживотнији“. На основу истраживања употребе јавних простора, активности, потреба и интереса корисника, одређујемо степен друштвене интеракције. Привлачност и атрактивност, изражена кроз идентитет одговарајућег физичког оквира и активног, живућег простора, повећава квалитет отворених јавних градских простора.

VI Научне методе и технике истраживања

Истраживање ће се спровести комбиновањем више основних и специфичних научних метода и техника које се примјењују у области архитектуре и урбанизма, као и додирних области друштвених наука, пре свега социологије и урбане психологије. Општа научна метода која ће бити примењена у истраживачком раду је аналитичко-синтетичка метода, док ће се од основних метода користити метода студије случаја (*case study*) која омогућава критичко истраживање и описивање истраживаног феномена понашања-друштвене интеракције и одговарајућег просторног контекста. Затим, метода логичке аргументације, метода научне анализе и метода утемељивања (*grounded theory*).

У првом делу истраживања, које подразумјева формирање теоријске основе о предмету и проблему и формулисање аналитичког апарата истраживања

користиће се метода критичке анализе садржаја примарних и секундарних теоријских извора и студија.

У другом делу истраживања користиће се и метода научне анализе, тј. метода анализе архивске грађе и примарних извора и метода критичке анализе садржаја секундарних извора. У архивску грађу и примарне изворе спадају оригинална планска и пројектна документација за предметну урбану целину. У секундарне изворе спадају књиге и текстови који се посредно односе на предмет и проблем истраживања. Метод упоредне анализе користиће се код упоређивања идеја, концепата и норматива примењених на планирање и пројектовање Новог Града са идејама и концептима унутар референтних парадигми архитектуре и урбанизма 20. века. Други део емпиријског истраживања обухвата урбанистичке и анализе употребе простора, односно друштвене интеракције. Урбанистичке анализе отворених јавних простора ће се првенствено базирати на примени теорије структуралности. Анализа употребе простора са фокусом на облике друштвене интеракције који се у њима одвијају се базира на комбиновању и примени теорије структуралности и методе просторне синтаксе.

Значајан део истраживања ће бити спроведен Делфи методом (Delphi method) која се темељи на анкетном испитивању експерата чије искуство и знање о предмету истраживања је релевантно, путем појединачних разговора и употребе формализованих упитника. Мишљења везана за идентификовање актуелних проблема, циљева и опција активирања предметног јавног простора се дистрибуирају свим учесницима анкете ради коментара и коначног концензуса. Анкетирање укључује питање оправданости увођења нових модела планирања јавног простора суседства, временски обухват планирања и почетне тачке планирања - од визије и циљева планера и управних тела, или потреба и проблема локалне заједнице.

Истраживачки рад обухвата и технике фотографисања и мапирања активности. Метода анализе просторне интеграције (*spatial integration analysis*) развијена у оквиру теорије просторне синтаксе (*Space Syntax*) ће се

користити при анализи просторних облика у односу на активности и кретања у простору.

Метода утемељене теорије, као једне од метода квалитативног приступа, обухвата стално поређење и теоријско узроковање истраживачког материјала, а посебно примењива код истраживања актера и њихових активности, примениће се у првом и другом делу истраживања.

Завршни део истраживања подразумева критичку анализу, организацију и процену сакупљених информација у односу на постављена истраживачка питања и хипотезе. Резултати научне анализе ће бити аргументовано синтетизовани у закључном поглављу.

VII Научна оправданост, очекивани резултати истраживања и примена

Досадашња истраживања о јавним просторима Подгорице се углавном своде на хронологију развоја града и појединих градских целина, као и на морфолошке анализе урбанистичких микроелемената главних градских зона, и појединачних јавних објеката, изграђених углавном након Другог светског рата. Планирано истраживање, у контексту урбанизма и архитектуре Подгорице, је прво емпиријско истраживање употребе отворених јавних простора које се базира на перспективи корисника, и испитивања облика друштвене интеракције као образаца употребе јавних простора са аспекта свакодневне употребе. Намера је да се овим истраживањем да допринос урбаној регенерацији отворених јавних градских простора кроз преиспитивање улоге и потенцијала јавних простора, у циљу побољшања квалитета и повећања интензитета друштвене интеракције. Истраживањем се даје допринос у систематизацији извора о урбаној структури и архитектури Новог Града који представља јединствену урбану целину Подгорице са аспекта приступа планирању и изградњи у својој целовитости, примени архитектонско-урбанистичких принципа модерног становања и модерног града. Допринос планираног истраживања је и типолошка класификација

отворених јавних простора, са аспекта функционално-обликовних карактеристика урбане структуре и архитектуре.

Овим истраживањем се жели дати допринос дисциплини урбане регенерације дефинисањем квалитативних карактеристика грађене структуре отворених јавних простора заснованих са аспекта начина употребе, потреба и жеља корисника. Основни научни допринос овог истраживања је у испитивању приступа обликовања отворених јавних простора стамбених блокова комбиновањем различитих метода из области урбанизма, урбане социологије, студија културе, како би утврдили универзалне обрасце за трансформацију јавних градских простора, који би били усклађени са потребама становника и корисника. Намера је да се применом нових приступа у урбанистичком планирању и пројектовању производе јавни простори које карактерише спонтаност и креативност, подстичу интеракцију и ко-присуство, чиме се повећава укупни квалитет живота.

Ово истраживање даје и методолошки допринос истраживању у области архитектуре и урбанизма кроз комбиновање научних метода истраживања са делфи методом. Основна сврха је формирање смерница за трансформацију постојеће урбане структуре и архитектуре јавних простора у циљу унапређења друштвеног живота и друштвене интеракције. Истраживање је оригинално са више аспеката, одакле произилази и његова оправданост.

Очекивани резултати истраживања су: општи и локални обрасци који одговарају облицима друштвене интеракције у отвореном јавном простору града, а затим у контексту Подгорице и Новог Града; опште примењиве препоруке за процес пројектовања и урбане регенерације отворених јавних простора; типолошка класификација отворених јавних простора са аспекта функционално-обликовних карактеристика, која се може користити као део аналитичке основе будућих истраживања.

Практична примена резултата истраживања је могућа у научним истраживањима и студијама случаја, пракси урбанистичких пројектовања, историјским истраживањима града Подгорице.

1. ОТВОРЕНИ ЈАВНИ ГРАДСКИ ПРОСТОРИ И ПРАКСА СВАКОДНЕВНЕ УПОТРЕБЕ

Потреба схватања животног простора, смисла и реда у људским активностима и догађајима је човекова егзистенцијална потреба. Човек успоставља узајамне везе и односе са другим људима, прилагођава се физичким стварима, оријентишући се сазнајно или афективно у циљу успостављања интеракције и равнотеже са својом околином. У извесном смислу, сваки човек бира место у својој околини у којој је настањен, прилагођавајући је својим потребама и циљевима, и истовремено прилагођавајући себе условима које му та околина пружа.

Непосредни однос човека и околине садржи просторни аспект, кроз који изражава своје намере. Запажање простора је индивидуално, зависно од мотивације и досадашњег искуства. Импресије о простору или догађају се такође мењају зависно од околности у којима се појединац налази: доживљај у којем учествује као пешак у многоме ће се разликовати од доживљеног у улози возача. Новија епистемолошка размишљања прихватају положај простора као „менталну ствар“, или „ментално место“ (Лефевр, 1991.).

Лефеврова основна формулација продукције простора је аналитичка: тријада *просторне праксе, репрезентације простора и простор репрезентације*. *Просторна пракса* се односи на продукцију и репродукцију материјалног живота. Обухвата свакодневни живот и урбане активности које се остварују у различитим функционалним просторима који чине део материјалне продукције простора. Продукција просторне форме и пракса апропријације, неопходна је за различите продуктивне и репродуктивне активности, чиме се дефинишу места, акције и знаци, тривијални простор свакодневног, места креирана кроз специјално и симболичко значење. Простор који је емпиријски посматран, Лефевр назива „спознаним“ у смислу одређености често функционалном формом простора, коју спознајемо пре него узмемо у обзир концепт и искуство. *Репрезентација простора* се односи на свесну кодификацију простора изражену кроз апстрактна разумевања развијена

кроз дисциплину планирања, науке и математике. Репрезентација простора је форма знања која пружа различита разумевања простора неопходна за обављање просторне праксе. Исказује тенденцију према интелектуално конструкованим системима вербалних знака. То је простор схваћен као „концепт без живота“ (Borden, 2000.). *Простор репрезентације* бави се доживљеним кроз симболе и слике, и функционално је сличан стварном концепту у условима могућим за акцију. У простору репрезентације, простор као доживљен може бити измишљен и замишљен. Овај простор тежи систему невербалних система и знакова, као „живот без концепта“ (Borden, 2000.). Ова различита концептуализација простора не само да дозвољава идеју простора као вербалног и визуелног, свесног и несвесног, реалног и замишљеног, већ смешта ове идеје у опште значење просторности без ограничавања погрешних концепција или ирелевантних абстракција. Репрезентација простора и простор репрезентације заједно пружају концепцију и слике које су неопходне за обављање просторне праксе. Ове врсте простора су само аналитичке категорије које се допуњују у конкретној историјско-географској комбинцији и вези са друштвеном праксом.

Норберг Шулц (Kristijan Norberg-Šulc, 2006.) врши диференцијацију на пет концепата простора: прагматични (простор физичког деловања), перцептуални (простор непосредне оријентације), егзистенцијални (простор који представља човекову стабилну представу његове околине), сазнајни (простор физичког света) и апстрактни (простор чисто логичних односа). Осим деловања, опажања, постојања и размишљања о њему, човек је одувек стварао простор, изражавајући своју структуру света, класификујући овај простор у концепт „изражајног“.

Егзистирајући на одређеном месту, друштво креира просторну форму у смислу одређености људи у простору доводећи их у разноврсне међусобне односе, и формирања физичког миљеа које друштво прихвата као дефинитивни и препознатљиви просторни ред. Кроз постављени просторни ред препознајемо културне разлике између различитих друштвених група.

Животни стил у урбаној, приградској или сеоској формацији осим просторне има и различиту димензију „понашања“ у свакодневной употреби.

Независно од физичког окружења у коме се дешава интеракција између корисника тог простора, једну од најважнијих квалитета јавних простора чини присуство људи, активности и догађаја, инспирација и стимулација, која чини заједнички простор садржајним и атрактивним.

1.1 Карактеристике отворених јавних градских простора

Планирањем градова и истраживањима у делу уређења отворених површина се бавило још у античко доба. Витрувије (Vitruvius), у првом веку пре нове ере, потенцира важност здравих места погодних за подизање града, који пружају лагодност, заштиту и сигурност грађанима, као и квалитет здравља. У 19.веку Фредерик Олмстед (Frederick Law Olmsted) образлаже тврдњу да свежи ваздух, природни елементи и одговарајући отворени простор може побољшати живот и здравље становника. Витрувије групише принципе урбаног дизајна у три опште карактеристике које можемо превести као поузданост, удобност и уживање (Thompson, Travlou; 2007.).

Као реакција на велики број историјски лоше планираних и изграђених, непријатних, опасних насеља и градова, почетком прошлог века се иницира развој нових структура, метода и материјала за грађење, са идејом радикално подигнутих вишеспратница које мењају изглед и природу града, повећавају коефицијент изграђености, стварајући различите услове у окружењу у односу на претходна времена. Пренасељавање и трошење ресурса, било природних или друштвених, недовољна инфраструктура и пратећи физички и ментални здравствени проблеми су неке од последица насталих промена.

У потреби да се нарастајућој урбаној популацији обезбеде чистији и здравији градови, модерни покрети од половине двадесетих година прошлог века драматично умањују вредност традиционалних јавних простора: улице и тргови се сматрају нездравим и непожељним, а активности на тим местима некорисним. Овакав тренд идеолошког осуђивања традиционалних форми

јавних простора и јавног живота, неколико декада зауставља било какав развој градског амбијента као и истраживања која се односе на јавни живот. На драстичне промене јавних простора и јавног живота града нарочито педесетих година прошлог века утиче и развој аутомобилске индустрије, увођењем колског саобраћаја и паркинга у старим деловима града који потискују јавни живот са улица и тргова.

Почетком шездесетих година прошлог века долази до преокрета у тумачењу јавног живота и јавног простора, начина на који људи стварно користе простор и како се понашају. Затварање улица пред моторним саобраћајем, увођење пешачких зона, нарастајуће интересовање за истраживање и промовисање концепта јавног простора су неке од мера ревитализације простора. Увођење пешачких улица је имало за циљ обезбеђење бољих услова за кориснике у комерцијалним центрима града, а увођење пешачких зона представља урбани одговор на нове субурбане трговачке центре у којима су корисници заштићени од саобраћаја (Thompson, Travlou; 2007.).

Последње деценије су обележила истраживања која се односе на уређење отворених простора и понашања актера, шта је то што функционише а шта не, став учесника према простору, начину и квалитету живота (Gehl, 2010; Stevens, 2007.).

1.1.1. Отворени јавни градски простори - дефиниција и значај

Henri Lefebvre је сматрао да се простор не може сматрати само физичким пољем, кулисама за одговарајуће активности, већ представља целину продуковану друштвом.

Kevin Lynch (1990.), Jane Jacobs (1992.) и Gordon Cullen (2007.) прихватају овакав став, слагајући се да урбано окружење обликује понашање, знање и диспозицију актера, што је подстакло интердисциплинарно интересовање у критичком истраживању улоге моћи, порекла, пола, идентитета и репрезентације у јавном простору.

Посматрано кроз историју, градски простор је увек имао функцију места сусрета, трговине и конекције: град представља сцену за размену свих врста информација, добара и услуга, а преко градских улица омогућен је приступ и конекција између свих функција града (Gehl; 2010.).

Одређен мрежом улица и обликован објектима, међусобно испреплетан, овај комплекс просторне грађе формира место нашег јавног живота у граду. Јавни простор града: улице, тргови, пјачете, паркови, представљају сцену и катализаторе сусрета, размене идеја, трговину, или простор за одмор и разоноду (Gehl, 2010.). Улица, путања, трг, парк, подржавају и прихватају различите активности, креирајући структуру која омогућава животност простора. Пажљиво испланирани јавни простори града представљају задовољство за посетиоце и пролазнике, и инспирацију за станаре у суседству (Gehl, 2010.).

Crankshaw наводи да простор представља физичку реалност описану у сензорном смислу, која се односи на индивидуалног посматрача у датом времену; може постојати као сећање проживљеног; може имати мало заједничког са формалним квалитетима физичког простора и уместо тога бити креација друштвених односа и образаца активности, или може симболично постојати, као „бити на неком месту“ (Crankshaw, 2009.).

Термин „јавни простор“ се не односи само на паркове и површине са слободним приступом, већ се користи и у ширем смислу, резимирајући комбинацију физичких и не физичких елемената који подржавају различитост друштвених и урбаних активности. Lewis Mumford 1938. године износи став о граду као физичкој форми највишег и најкомплекснијег типа асоцијативног живота. Закључак који следи је да друштвене чињенице као примарне, и физичка организација града, индустрије, производње и трговине, линије комуникације и саобраћаја, морају бити подређени друштвеним потребама.

Прецизно раздвајање „јавног“ од „приватних“ делова града није једноставно. Ова два често интерконектована дела се преклапају, некада су „полуприватна“ односно „полујавна“. Град се понаша као везни елемент различитих компоненти инфраструктуре, јавних објеката и јавних простора као места где су људи у интеракцији са грађеним елементима (тргови, вртови, паркови, отворени простори, пешачке зоне, улице, путање). Зелени простори (линеарно зеленило, паркови и слично) се разматрају у форми зелене инфраструктуре оног што екосистеми омогућавају.

Matthew Carmona (2007.) класификује урбане јавне просторе указујући на велики број заступљених типова који постоје у урбаном окружењу (табела 1.)

У истраживању, јавни простор посматрамо као физичку реалност у садашњости. Сваки град садржи специфичности које откривају начин који га чини различитим или сличним са другим. Градски простор не представља само скупину конкретизованих форми и волумена, већ управо специфичности од којих зависи кретање и искуство посматрача који га конкретизује. Према Гордону Калину, анализирање места тражи експериментални приступ који укључује кретање кроз место у смислу „серијских прегледа“. Апсорбовање сензуалног знања из окружења и могућност дефинисања елемента које га чини различитим, лепим, пријатним, позивајућим, интригантним, одбојним, непријатељским, ружним, ограничавајућим, отвореним, представља доживљај места, и почетну тачку даље анализе простора.

Кристијан Норберг Шулц (Kristijan Norberg– Schulz) у свом делу „Genius Loci“ поставља два главна елемента места. Он објашњава структуру места: „анализирајући значење категорије „простора“ и „карактера“, где „простор“ значи тродимензионалну организацију елемената који уређују место, а „карактер“ денотира генералну атмосферу која је најопсежнија својина неког места“ (Carmona et al, 2010, ст.97.). Установљењем простора описујемо место. Мапирањем контекста и употребе, постављањем елемената грађеног окружења, оквир постаје место за мапирање простора, волумена, и граница

које креирају окружење. Простор се дефинише кроз димензију (ширину и висину), чиме се обликује конфигурација, и може даље бити модификовано филтерисањем елемената.

Дефиниција јавног простора, коју је влада Уједињеног Краљевства прихватила је:

“Јавни простор се доводи у везу са свим деловима грађеног и природног окружења где јавност има слободан приступ. Обухвата: све улице, тргове и остале правце, било преодминантно у стамбеној, пословној, или употреби заједнице/грађанства; отворене просторе и паркове; и приватно/јавне просторе где је јавни простор неограничен (бар током дневних сати). Укључује интерфејс са кључним унутрашњим и приватним простором где јавност уобичајено има слободан приступ“(Carmona et al, 2010, ст.220.).

Carmona прихвата објективистички поглед, према ком је јавни простор спољни простор, представљен територијом која се налази између приватних поседа. Ту спадају: јавни тргови, улице, саобраћајнице, јавни паркинзи, обална шеталишта, шуме, језера, реке, дакле простори приступачни свим људима. Одређене категорије простора које спадају у приватно власништво као: отворени простори универзитетских кампуса, спортски терени, баште ресторана, биоскопи и театри на отвореном простору представљају приватизоване отворене јавне просторе, јер власници задржавају право да регулишу приступ и понашање унутар простора, чиме су само формално јавни.

Carmona анализира процес креирања „бољих“ места за људе постављајући их у контекст корисника, и значаја места, смештајући их у реално време као поље могућности ограничено економским (тржиште) и политичким (регулаторним) силама, прихватајући важност уређења јавних простора као процес.

Jan Gehl сматра да је најважнија функција и привлачност града сусретање осталих људи, и да јавни градски простор има главну улогу *места сусрета*. Као квалитет јавног простора и врло важну компоненту атрактивности града у данашњем демократском друштву са свим заступљеним различитостима, Gehl истиче *осећање личне сигурности*.

Док Гордон Калин специфичности отвореног јавног простора посматра кроз кретање и искуство посматрача, Норберг Шулц кроз синергију простора и карактера-контекста и употребе, Кармона као територију између приватних простора, прихватајући осим физичке и социјалну димензију простора (Gehl, 2011.), можемо рећи да јавни простор града не представља само физички оквир већ и *активности* које се дешавају унутар дефинисаног простора јавног или приватног власништва доступног јавности, који подржава или олакшава јавни живот и социјалну интеракцију. Према томе, слободне површине без одређене намене не представљају јавни простор. Јавни простор суседства који је предмет истраживања, представља вањски простор који је као део система отворених простора установљен објектима, мањег или већег степена проточности система, дефинисан обрасцима употребе.

1.1.2. Просторне карактеристике отворених јавних градских простора

Са морфолошке тачке гледишта, односно конфигурације урбане форме и простора, и просторних образаца инфраструктуре која их подржава, разликујемо два типа урбаног просторног система: где објекти дефинишу простор (примери традиционалних урбаних простора), и где су објекти као слободностојећи у простору (модернистички урбани простори). У Модернистичким системима, објекти као слободностојећи су позиционирани у отвореном простору уплетеном у мрежи путева. Објекти су најчешће постављени у већим блоковима, окружени јачим, често не само локалним саобраћајницама.

Дискутујући о просторности града, Borden, Rendell, Kerr, и Pivaro(2000.) наводе три важне поставке: град није ограничен на просторну скалу објеката или самог града, већ представља мулти скаларно окружење настало људском активности; град не може бити ограничен формом, не представља колекцију објеката; град није продукт планера или архитеката, већ они делују као део много ширег и дубљег система моћи, економије и значења.

Окружење може бити посматрано као ментална конструкција-слика окружења, креирана и валоризована различито од сваке индивидуе. Сlike су резултат процеса кроз коју лична искуства и вредности филтрирају препреке стимулативних фактора из окружења. Линч(1990.) има став да су слике из окружења резултат двосмерног процеса између посматрача и окружења. Окружење претпоставља разлике и односе кроз које посматрачи селекују, организују и обогаћују са значењем шта су видели. Montgomery (1998.) (Carmona et al, 2010.) разликује идентитет и слику. Идентитет места може бити како место стварно изгледа, мада се често односи на уобичајене елементе посматрачеве слике индивидуалног места. Идентитет места је друштвено конструисан, продукован и репродукован кроз процес комуникације, еволуирајући и прилагођавајући се током времена. Линч (1960.) сматра да окружење које функционише испуњава три захтева: идентитет, структура и значење.

Кроз ментално мапирање – конгитивну географију, Линч има за циљ идентификовати аспекте у окружењу који остављају јаку слику у уму посматрача. Скупљање индивидуалних слика ће разликовати слику јавног простора или града. Истраживањем је дошао до пет кључних физичких елемената: путања, граница области, делови града(дистрикти), стратешке тачке, и обележја града (Lynch, 1990). Људи посматрају град док се крећу дуж својих путања, било да је то кретање повремено, рутинско, потенцијално: улице, пешачке стазе, транзитне линије, канали, пруге. Ивице као линеарни елементи не улазе у разматрање од стране посматрача-пешака: границе између две фазе, линеарни прекиди континуитета-обале, више или мање

пролазне баријере. Под дистриктами препознајемо препознатљиве области средње величине. Стратешке тачке као места приступачна посматрачима могу бити раскрснице, транзити, или места концентрације што доприноси важности, као што су углови улица, затворени тргови. Ако припадају центру области одакле се простору утицаји, онда симболишу дистрикт. Обележја, као још један тип стратешке тачке су често једноставно дефинисани физички објекти као зграда, знак, радња, који ће постати симболичке централне тачке, или природни облик, удаљени, сагледиви из више углова и дистанци, преко мањих елемената, и кориштени као радијалне референтне тачке. Могу служити као оријентир тачке.

Оно што је чињеница је да ни један од елемената не постоји изоловано: дистрикти се састоје из тачака, дефинисани су ивицама, испресецани путањама, испуњени спорадичним обележјима. Елементи се преклапају и прожимају (Lynch, 1990.).

Архитектонски оквир, старост, величина, ритам објеката стварају карактерне обрасце које се односе на историјски период настанка и технологију грађења. Поглед који пружа простор према контактним просторима, најудаљенијим тачкама, или најближим обележјима креирају низ слика који помажу у оријентацији и читљивости простора.

У креирању јавних простора града, путање и места представљају својства која одређују саму структуру простора: кретање кроз простор формира трасу-правац пружања путање; физичка изграђеност чини место, изражено урбаним дизајном. Да би одређени простор служио сврси, форма мора омогућити одговарајућу функцију. Функције места су сложенија категорија јер кретања могу одредити функције објеката као циља кретања, учесталост кретања и броја корисника.

Отворене јавне просторе посматрамо као део у односу на целину, и кроз одређену целину. Контекст као физичку реалност посматрамо као однос у систему јавних простора, али и у вези са другим системима, у ширем

контексту. Елементи јавног простора: путања, место, имају стварно значење тек у контексту ширег простора - улице, трга, блока, слободне површине, који опет делују у укупном систему, у контексту града.

1.1.3. Друштвене интеракције у јавном градском простору

Јавни живот се дешава на просторима која одговарају друштвеним просторима: места социјалне интеракције, било да су јавна, или у приватном власништву доступна су јавности. Oldenburg (1999) (Carmona et al, 2010.) сматра да се за квалитетан дневни живот треба наћи баланс између домена приватног, радног и друштвеног искуства. Под друштвеним простором сматра различита јавна места у којима се дешавају добровољна, неформална, регуларна окупљања индивидуа. Јавни живот шире можемо одредити као формални и неформални, који се дешава између домена формалних институција, одређених избора и добровољних одлука. Одређени делови јавних простора могу да буду неискориштени због различитих могућности доласка од једног места до другог, зависно од одабира руте, на шта утичу интереси, сигурност, погодност, или задовољство визуелног утиска.

Концепт „животности“ простора укључује многе различите активности људи када користе јавни градски простор: наменско ходање од места до места, шетање, краћа заустављања, дужи боравак на једном месту, разгледање излога, разговори и сусрети, рекреација, улична продаја, игра деце, друштвене игре старијих, улични забављачи.

Јавни простор има више кључних функција: као политичка сцена/форуми за политичке промоције, неутрални или уобичајени терен за друштвене интеракције, дружења, комуникацију, као сцена за размену информација, лични развој и друштвено учење(развој толеранције) (Loukaitou-Sideris & Vanerjee;1998.). Tiesdell & Ос (1998.) идентификују четири генерално пожељне квалитете јавног простора: да су отворене према свим корисницима, да су неутралне територије (без присиле); укључене плуралистички (прихватање разлика); да су симболичке и репрезентативне

од стране заједнице и за интеракцију већег броја лица (пре него за испољавање индивидуалности и приватности).

Свакодневне активности у отвореном јавном градском простору и јавном простору суседства, дају могућност доживљаја функционисања осталих људи у различитим ситуацијама. Пасивни контакти као што су гледање и слушање, морају се посматрати у односу на велики број различитих форми остваривања контаката: од необавезних, до комплексних и емоционално укључених.

Структура различитих форми контаката може бити приказана кроз степен интензитета остварености контакта: блиска пријатељства, до могућих контаката малог интензитета, и пасивних контаката.

Пасивни контакти малог интензитета имају велику вредност као облик независних контактних форми и предуслов за остале комплексније интеракције. Јан Геил наводи могућности које ниски интензитети социјалних активности обухватају:

- Контакт на најскромнијем нивоу,
- Могућу почетну тачку за контакте на осталим нивоима,
- Могућност одржавања већ успостављених контаката,
- Извор информација о спољном друштвеном свету,
- Извор инспирације, могућност стимулације искуственог.

Уколико нема активности у јавном простору, изостају и најниже форме контаката. Долази до изолације, или постоји одређена интеракција али на релативно захтевном нивоу.

1.1.4. Однос социо-просторних карактеристика јавног простора

Lefebvre даје постулате да сваки облик продукције, свака епоха, продукује сопствено разумевање простора које у складу с тим доживљава. Његова главна формулација продукције простора није историјска или утопијска већ

аналитичка: тријада просторне праксе, репрезентације простора и простора репрезентације. Просторна пракса се односи на продукцију и репродукцију материјалног живота. Свакодневни живот и урбане активности резултирају различитим функционалним просторима који формирају део материјалне продукције простора. Просторна пракса је оквирно еквивалентна економској или материјалној бази.

Walter Benjamin третира физичку структуру не као серију изолованих елемената које треба посматрати, већ као део урбаног миљеа које се доживљава субјективно (Borden et al.).

Однос између простора и друштва је врло јасан: простор схватамо кроз друштвену садржину. Истраживање односа између људи и окружења почиње са одређивањем физичког окружења који утиче на људско понашање. Такође и понашање актера утиче и мења окружење. Dear & Wolch (1989) (Carmona et al, 2010.) наводе врсте друштвених односа који могу бити:

- Конституисани у простору, где карактеристике места утичу на форму насеља;
- Ограничени простором, где физичко окружење ограничава активности учесника;
- Посредовани простором, где већа или мања дистанца омогућава или делује као ограничавајући фактор развоја различитих друштвених пракси.

Физичка форма врло јасно одређује шта се у одређеном простору може радити. Franck (1984.) дефинише четири основна фактора ограничења у уређењу одређеног простора: повећање утицаја физичког окружења разумевањем утицаја осталих фактора, схватање да физичко окружење има директни утицај на понашање, игнорисање активне улоге људског избора и циљева, занемаривање активног процеса креирања и мењања окружења (Carmona et al, 2010.). Закључак је да иако промене у окружењу креирају потенцијале, избор дешавања ипак одређују актери. Физички фактор тако

није ни ексклузиван нити неопходан доминантни утицај на понашање, јер је активност ограничена могућностима окружења која су им расположива. Људско понашање је само по себи ситуативно, уграђено у физичко, али је такође и социјално, културолошко и перцептуално, у контексту и по поставкама (Carmona et al, 2010.).

Избори које актери/корисници праве у одређеном окружењу зависе од личности, карактера, циљева и вредности, расположивих средстава, прошлих искустава или животног доба индивидуе. И поред индивидуалних и по природи комплексних људских вредновања, циљева, аспирација, поставља се хијерархија људских потреба која идентификује пет нивоа основних људских потреба (Carmona et.al, 2010: Maslow, 1968.):

- Психолошке потребе (за топлином и комфором),
- Потреба за сигурности и безбедности (осећати се сигурном од угрожености),
- Потребе припадања (припадање заједници),
- Потреба за поштовањем (бити цењен од осталих),
- Самоостварење (за уметничко изражавање и испуњење) .

Друштво и култура такође утичу на избор који актери као јединке врше у одређеној ситуацији. Скупине људи које заузимају одређену територију делују и врше интеракцију на начин на који има утицаја њихова култура и институције.

Лична или групна ангажованост у простору даје значење „места“, бар у смислу различитости од осталих места. Линч(1998.) дефинише идентитет места као нешто што обезбеђује индивидуалност или разликовање од осталих места, основу за препознавање као засебан ентитет. Relph(1976.) (Carmona et al, 2010.) се слаже да *физичка поставка, активности и значење* конституишу три основна елемента идентитета места, али овај осећај долази од људске интеракције пре него од једноставног боравка у одабраном

окружењу. Алдо ван Ајк наглашава језгровитост у познатом опису места: шта год простор и време значе, место и догађај значе више (Carmona et.all, 2010.).

Crang (1998.) сугерише да „место обезбеђује уточиште дељених искустава између људи и непрекидност током времена“. Сматра да индивидуе требају да креирају и изражавају осећај припадања колективу или месту и као индивидуа, што често може бити стечено физичком одвојености, физичким карактеристикама и/или осећајем уласка у одређено место (Carmona et.all, 2010.).

Александра Ступар истиче да у „основи сваке креативне урбане вреве лежи добро дефинисана веза између различитих размера, видова и хијерархијских нивоа кретања, токова различитих група корисника, облика величине и улоге урбаних делова и целине“ (Ступар, 2009, ст.96.). Различити физички обрасци састављени од објеката и урбаних простора су у интеракцији, садејству са друштвом, и „управо зато неки простори могу да изразе и ограниче друштвене односе, док други могу да их развију“ (Ступар, 2009, ст.96.). За успешну егзистенцију градског простора, Ступар наглашава важност дефинисања принципа његовог функционисања.

Јавни простор суседства као место одвијања специфичних колективних образаца употребе, простор где синергија објеката и заступљених функција креира специфични амбијент, упућује на колективно јединство и повезаност близином, производећи простор који је резултат њиховог заједничког дјеловања. Прихватајући важност дефинисања принципа његовог функционисања (Ступар, 2009.), креирања идентитета места (Lynch, 1998.), истичем и важност перципирања простора од стране корисника, са аспекта читљивости, памћења простора, у циљу формирања стимулативног простора који ће опстајати током времена.

1.2. Пракса свакодневне употребе

1.2.1. Теорије о релацији простор-друштва

У истраживањима везаним за јавни урбани простор након наглог развоја шездесетих година прошлог века, заузима се критички поглед на улогу простора и места у разумевању града. Анри Лефевр се слаже да се простор не може посматрати само као физички простор, већ и као целина коју је продуковало друштво.

Теорија друштва као термин који се користи у свим друштвеним наукама, садржи концепт природе друштвених активности што се, у циљу расветљавања конкретних процеса друштвеног живота, може ставити у сврху емпиријског рада (Giddens, 1984.).

Простор према Лефевру представља историјску, социјалну продукцију, конкретну абстракцију, симултано менталног и материјалног, рада и продукта, тако да друштвени односи немају стварно постојање осим у, и кроз, простор. Овај однос између друштвеног и просторног, како то Едвард Соја назива „социо-просторна дијалектика“ је интерактиван, у смислу да људи креирају просторе и простори креирају људе (Borden et al, 2000). Овакве идеје се паралелно јављају на пољу географије и антропологије. Урбани географ Дејвид Харви (David Harvey) је дуго био у вези са социјалном продукцијом простора, док су се антрополози сложили да је простор продукт културе-као интегралног дела материјалне културе, интимно повезан са дневним животом, друштвеним активностима и личним ритуалима. Све укупно, рад у антропологији и архитектури обухвата све аспекте грађене средине, укључујући кориснике простора који такође продукују простор. Овакав став подржава мишљење да је архитектура континуална репродукција кроз употребу и свакодневни живот (Borden et al, 2000.).

Лефеврова теорија продукције, која је публикована седамдесетих година прошлог века, постаје у последњој деценији прошлог века поново актуелна и поред прихваћености тема о свакодневном животу и граду. Повезано са

процесима урбанизације и глобализације, развијају се нове теорије са односом простор-време, које одређују нове концепте простора у складу са савременим друштвеним трендовима и дисциплинарним поделама који раздвајају социологију од историје и географије. Значај Лефеврове теорије је у чињеници да систематски интегрише категорије града и простора у једну свеобухватну друштвену теорију, омогућајући разумевање и анализу просторних процеса на различитим нивоима.

Теорија структурализма, која је настала шездесетих година са критиком егзистенцијализма, ставља у средиште искуство човека утемељено на открићу и анализи структуре а не перцепције, јер само такав увид омогућава разумевање појединачне и укупне генеричке свести човека и његове реализације у култури, религији, уметности. Теорија структурализма је заснована на премиси да дуализам друштва и едукованог актера треба да буде поново схваћен као дуалност –дуалитет структуре (Giddens, 1984.).

Крајем седамдесетих година прошлог века Bill Hillier и Julienne Hanson установљавају сет теорија и техника за анализу просторне конфигурације, као оруђе које би помогло урбанистичким планерима за симулацију погодних социјалних ефеката при урбаном дизајнирању.

У следећим поглављима фокус истраживања се пребацује на теорију структурализма и теорију просторне синтаксе, којима би вршили проверу просторно функционалних карактеристика отворених јавних простора и друштвене интеракције. Овим постављамо теоријски оквир и аналитички апарат истраживања, позиционирањем у контексту урбане регенерације.

1.2.1.1 Теорија структуралности

Област деловања науке о друштву на којој А.Гиденс темељи теорију структурализације и користи у истраживању природе друштвених активности и деловања актера, није искуство индивидуалног актера или постајање форме друштвене тоталности, већ *друштвена пракса одређена временом и простором* (1984.). Друштвене активности су понављајуће, а кроз своје активности актери репродукују услове који чине такву активност могућом.

Гиденс успоставља модел деловања актера у свакодневном животу кроз *рефлексивно* праћење активности, *рационализацију* активности и *мотивацију*. Док актери *рефлексивно* прате своју активност, рутински прате социјалне и физичке аспекте контекста у којем се крећу. *Рационализација* акција подразумева да, такође рутински, разумеју то што раде, односно да су у могућности објаснити разлоге таквог деловања. *Мотивација* није директно везана за рефлексивно праћење и рационализацију активности и више одговара потенцијалу акције него начину деловања. Учесници у догађају могу јасно, дискурзивно описати своје намере и разлоге деловања, што не морају урадити и за своје мотиве. Осим несвесне мотивације или спознаје као значајне карактеристике људског понашања, Гиденс разликује практичну и дискурзивну свесност у условима друштвених, а нарочито сопствених активности.

Свакодневни живот чини низ намерних акција које могу имати ненамерне последице, које опет могу узроковати непозната стања следећих дела. Активности које се понављају у одређеном контексту времена и простора узрокују последице у мање или више одвојеном контексту времена и простора. Даљи след догађаја, директно или индиректно утиче на услове дешавања у оригиналном контексту.

Концепција теорије структуралности је уско везана са *дуализмом субјекта и друштвеног објекта*. Структура представља извор ограничења за слободну

иницијативу независно конституисаног субјекта. Ипак, структура не представља само скупину правила и средстава. Један од главних ставова теорије структурализма је да правила и средства спровођени током продукције и репродукције друштвене активности у исто време значи репродукцију система (дуалност структуре). Правила су некада еквивалентна обичају или рутини. Гиденс наглашава важност рутине (која је и део обичаја) у друштвеном животу, наводећи да правила у бројним аспектима припадају рутинској пракси, али пракса рутине као такве није правило. Концепт рутинизације као један од основних механизма теорије структурализације утемељен је у практичној свесности.

Док структура као рекурзивно организовани сет правила и средстава, егзистира „без субјекта“ и није везана за време и простор, социјални системи осим структуре укључују активности учесника, репродуковане кроз време и простор. Анализа структурализације социјалних система представља истраживање начина у којима су, утемељени у активностима у којима су се актери нашли вођени правилима и средствима у различитим контекстима акција, такви системи продуковани и репродуковани у интеракцији. Конституција актера и структуре нису независне групе феномена, већ представљају дуалност: круцијално у идеји структурализације је теорема дуалности (Giddens, 1984.).

Структура не постоји независно од сазнања које актери имају о томе шта раде у својим свакодневним активностима. Актерима је познато шта раде у одређеним околностима на нивоу дискурзивне свесности, а исто тако може бити непознато у неким другим околностима, не познавајући последице активности у којима су суделују.

Понављање као карактеристика свакодневног живота, као и социјална репродукција и рекурзивност представљају рутину формирану укрштањем пролазећих(и стално враћајућих) дана и периода. Сам придев „свакодневно“ индицира на репетитивни карактер времена.

Изучавање интеракције у околностима ко-присуства је неопходно за дефинисање односа време/простор, које је услов и резултат друштвених контаката. Механизам деловања се постиже углавном кроз рутину рефлексивног посматрања понашања укорененог у практичној свесности (Giddens, 1984.).

Рефлексивно посматрање у околностима ко-присуства обично координира са компонентом несвесног код личности. Према Гиденсу, подела психичке организације индивидуе је на три дела стратификацијског модела: основни систем сигурности, практична и дискурзивна свесност. Свесност у овом смислу значи регистровање низа окружујућих стимулација. Односи се на чулни механизам тела и његовим нормалним начинима деловања, и представљена је концептом практичне и дискурзивне свесности. Свесност се некад односи на околности у којима људи обраћају пажњу на догађаје око себе на такав начин да повезују своје активности са тим догађајима. Другим речима, односи се на рефлексивно посматрање понашања актера, углавном у смислу практичне свесности (Giddens, 1984.). (Док се „несвесност“ у психоаналитичкој теорији односи на немогућност вербалног изражавања о томе шта је изазвало акцију, дискурзивна свесност значи бити у могућности вербалног изражавања о околностима у којима се сопствене активности дешавају) (Giddens, 1984.).

Препознавање важности рефлексивног посматрања понашања у континуитету свакодневног друштвеног живота не умањује значај несвесних извора спознаје и мотивације, али упућује на различитости које одвајају свесно од несвесног.

Перцепција као ток активности интегрисаних са покретима тела у времену и простору је организована кроз антиципацијску шему где индивидуа предвиђа нове долазеће информације док симултано ментално обрађује старе. Зависно од просторног и временског континуитета, остварује се са стране оног ко „примећује“. Ако перцепцију схватамо као скупину временски одређених догађаја, обликованих покретима и оријентацијом тела у

контексту његовог понашања, можемо разумети *значај селективне пажње у свакодневном понашању*. Иако се у сваком контексту активности много више дешава него што учесник тренутно примети, селекцијом ће изразити активно ангажовање у датом окружењу. Оно чега је појединац свестан у моменту дешавања и што се треба разликовати је *чулна свесност*, као основно значење наведеног појма, *меморија* као временска компонента свесности, и *присећање* као рекапитулација прошлих искустава у континуитету активности (Giddens, 1984.). Док *меморија* представља временску карактеристику својствену људском искуству, дискурзивна и практична свесност одговарају психолошком феномену *подсећања*, коришћеног у контексту акције.

Гиденс поставља теорему да свакодневни живот у мањој или већој мери, зависно од контекста и различитости индивидуа, укључује *онтолошку сигурност* која се изражава кроз независност контроле тела унутар предвидљивих рутина (Giddens, 1984.).

У својим дневним активностима, индивидуе ступају у интеракцију са другим особама (околности ко-присуства). Друштвена карактеристика ко-присуства перцептуалним и комуникативним начинима, утемељена је у просторности, оријентисана ка осталима, и искуственом.

Гиденс (1984.) модификује и прилагођава Гофманову типологију интеракција на: ко-присуство, окупљања, друштвене догађаје, нефокусиране интеракције и фокусиране интеракције у сусретима (укљученост лица) и фокусиране интеракције у рутинама (епизоде).

Окупљање одговара састајању које укључује две или више особа, и подразумева заједнички рефлексивни мониторинг понашања, у контексту ко-присуства. Под контекстом (ситуацијом), подразумевају се околности у времену и простору унутар којих се окупљање дешава. Контекст укључује физичко окружење интеракције али не представља само место дешавања интеракције.

Друштвени догађаји као окупљања која укључују већи број индивидуа су често везани за време и простор, у смислу да подразумевају формалну организацију: прецизирано време и одговарајући контекст. Читав низ рутинизованих аспеката дневног живота, као што је боравак на радном месту, али и повремена дешавања-забаве, спортски догађаји и слично, спадају у друштвене догађаје. Простор може бити место истовременог дешавања више друштвених догађања, који укључују вишеструка окупљања, мада су најчешће остала дешавања подређена једном, у одређеном времену и простору.

Инеракције које се дешавају приликом сусрета или друштвених окупљања у одговарајућем контексту, могу бити окарактерисане као нефокусиране и фокусиране интеракције. Нефокусиране интеракције се односе на гестове и сигнале којима се комуникација између индивидуа обавља из разлога ко-присуства унутар специфичног контекста. Физичке карактеристике тела и ограничен опсег позиционирања лица могу бити главне препреке. Актери могу бити свесни осталих особа и ако су на већој просторној дистанци, чак и ако постоје друга лица између њих.

Фокусиране интеракције се дешавају када се између две или више индивидуа врши континуирана размена гласова и израза лица. Ограничава се на особе које су укључене од осталих у околности ко-присуства: обраћање или сусрети. Сусрети су основа социјалних интеракција, као след интеракције са другим лицима у дневном циклусу активности.

Сусрети као секвенце свакодневног живота, дају форму и серијалност у свакодневном животу. Систематске особине сусрета могу се пратити кроз две принципијелне карактеристике: отварање и затварање (почетак и крај разговора), и интерактивни разговор (*turn taking*) (Giddens, 1984.).

Многи сусрети који се у животу дешавају серијски, догађају се вани, у одговарајућем времену и простору. Сусрети укључују „просторност“ узимајући у обзир позицију тела у односу на друга, унутар или ван зоне у

којој је лице укључено. Разговор се одвија интерактивно, и ако се намерава реализовати комуникација, допринос у сусретима је неизбежно серијски.

Правила која се примењују рефлексивно у околностима ко-присуства, важе у репродукцији образаца сусрета кроз време и простор. Практична свесност се састоји од познавања правила и тактика чиме је дневни друштвени живот конституисан и реконституисан кроз време и простор. Познавање инкорпорирано у практичним активностима које чине највећи до дана је конститутивна карактеристика друштва. Потенцијалне разлике између познавања правила и тактика практичног понашања у друштвеном миљеу у коме се актер креће, и познавања које ће применити у контексту зависи од личног искуства (Giddens, 1984.).

Теорија структурализма је заснована на претпоставци да структура увек и омогућава и ограничава, као особина нераздвојивог односа структуре и актера, јер је структура дефинисана као скуп правила и ресурса. Гиденс прихвата да теорија структурализма не умањује значај ограничавајућих аспекта структуре, потврђујући да ограничења могу имају различит смисао. Људска друштва или друштвени системи не би могли постојати без човека као актера, што не значи да актери креирају друштвени систем: они их репродукују и трансформишу. Свака од различитих форми ограничења су на различит начин и форме које омогућавају, служећи да отворе нове могућности активностима, онолико колико у исто време ограничавају или негирају остале.

Структура као сет правила и ресурса, је рекурзивно имплицирана у репродукцији друштвених система, и фундаментална је за теорију структурализма.

Актери као искуствена људска бића поседују сазнања о условима и последицама оног што раде у свакодневном животу. Познавање је утемељено у практичној свесности. Актери су обично у могућности да дискурзивно опишу оно што раде као и разлоге извршења. Објашњење свакодневног

понашања постаје дискурзивно излагање ако су актери упитани за разлоге свог деловања. Познавање актера је спрегнуто с једне стране несвесношћу, а с друге непознатим условима/ненамерним консеквенцама својих активности. Свакодневни живот је везан за репетитивни карактер реверзибилног времена, путањама кроз време и простор, условљено ограничењима и могућностима тела.

Студија контекста или контекстуалности интеракције је неодвојива од истраживања друштвене репродукције. Контекст укључује: границе (симболичке или физичке) у времену и простору око места интеракције; присуство актера, чинећи видљивим различитост фацијалног изражаја, гестова тела, језичких и осталих начина комуникације; свесност и рефлексивно кориштење облика комуникације ради контроле тока интеракције.

Изучавање природе града је велике важности у анализи проблема који се обично презентују као чисто логички по карактеру, укључујући макро-микро проблеме. У анализи урбанизма као основе за креирање окружења, теорија структурализма може помоћи у генерисању индустријских друштава данашњице. Координација дневних путања индивидуа унутар одређене локације, као и „осећај места“ представљају конкретизоване аспекте дуалности структуре (Giddens, 1984.). Осећај места има велику важност у одржању онтолошке сигурности јер даје психолошку везу између индивидуе и локације која садржи путање у простору и времену по којим се индивидуа креће. Друштвена активност се дешава на дефинисаној локацији, али је не треба схватити као пасивну локализацију такве активности унутар одговарајуће ситуације. Активности људи узимају место апропријацијом и трансформацијом природе што је нарочито приметно код окружења модерног урбанизма. Простор није само физичка димензија унутар које су друштвене групе структурисане, већ треба бити посматран у смислу укључености у конституцији система интеракција.

1.2.1.2 Теорија просторне синтаксе

Space syntax је настала као метода кориштења модела за анализирање просторних образаца која даје могућност ограничења у насумичном процесу генерисања основних типова глобалних варијација препознатих у формама насеобина. Овом методом, кроз конструкцију усклађеног симболичког језика представљамо могуће комбинације као систем трансформација. Формулишу се два методолошка циља у ограничењу насумичних процеса: идентификовање морфолошког типа постављањем комбинације основних генератора који су произвели одређену форму; препознавање апстрактних правила под којим су настале просторне форме чиме лакше препознајемо компаративне односе између различитих форми-*генотип* који има предност над *фенотипом*. Степен до ког треба ограничити насумичне процесе да би се добила одређена форма зависи од тога колико друштво улаже у организацију простора: системи са мање реда имају више насумичности од система са више реда. У том случају се разматра колико потенцијалних односа у систему треба бити контролисано да би се достигао одређени образац (Hillier and Hanson, 1984.).

Синтаксичком анализом проучавамо *проточност* просторног система: како уређеност јединица и улаза контролишу приступ и кретање кроз систем. Дефинишу се дистрибуиране и недистрибуиране релације као разлике између просторних релација са једног или више места контроле, затим разлике између симетричног и асиметричног односа према отвореном простору као разлике између директног приступа другом простору пролазећи кроз једну или више посредних простора, и простора чији односи су само индиректни.

Карактеристике се приказују графиконом: креирамо синтаксу плана (система просторних релација) којом вршимо поређење с осталим просторима према степену заступљености особина симетрије и асиметрије, дистрибутивности или недистрибутивности. Такође је могуће упоредити релативне позиције различито означених простора у примеру плана, јер

индентификовање синтаксичких односа карактерише различите ознаке (Hillier and Hanson, 1984.).

Континуалне структуре отворених простора формирају различите форме које анализирамо у односу на остале елементе заступљене физичке структуре. Сагледавање простора вршимо у смислу једнодимензионалне организације (аксијалне) и дводимензионалне (конвексне).

Јавни простор насеља се третира као врста међувезе станишта и света ван насеља, домена станара и домена посетилаца. Од тога како је остварен међуоднос, разликујемо типове насеља. Однос између станара и посетилаца не само да управља формом јавног простора, већ једноставним принципима показује како су разлике настале. Посетиоци се крећу кроз насеље или део насеља, док станари имају више статичне односе према различитим деловима локалног система. *Аксијални правци* у јавном простору уводе посетиоце у просторни систем, док *конвексијална организација* креира више статичне зоне у којима станари потенцијално имају већу контролу.

Иако територија коју заузима може бити континуирана, отворени простор не треба посматрати као просторно непрекидан систем, већ као систем који садржи велики број аутономних, слободно покретних просторно изолованих ентитета названих индивидуама. Друштво ипак прихватамо као облик дисконтинуираног или *изолованог* система, који превазилази простор, састављен од мобилних индивидуа. Све друштвене формације показују своју дуалност просторног и изван просторног, или локалних група и категорије (Hillier and Hanson, 1984.). Фенотип је просторни концепт а генотип изван просторни, есенцијално информациони концепт. Представља информационо окружење унутар кога фенотип постоји, у смислу да су индивидуални фенотипи повезани у непрекидну преносну информациону структуру уређену њиховом формом (Hillier and Hanson, 1984.).

Просторна синтакса се третира као геометрија за опис урбаног простора са тачке гледишта конфигурацијских особина које су нарочито релевантне

друштвеним функцијама и културном значењу окружења. Да би објаснили просторно-временске догађаје прво описујемо комбинаторске принципе који су омогућили да се такви догађаји десе. Сет комбинованих принципа представља синтаксу, као најважнију својину морфолошког језика: оно што је познато о просторно-временском продукту морфолошког језика је синтакса. Истовремено синтакса омогућава просторно временском уређењу да прикаже системске сличности и разлике (Hillier and Hanson, 1984.).

Опис места који се темељи на фундаменталним морфолошким ограничењима стварања образаца у оквиру којих се остварује људска сврха, базирају на премисама да (Hillier and Hanson, 1984.):

1. Људска просторна организација је, било у форми насеља или објекта, успостављање обрасца односа заснованим на ограничењима и пропустљивости разних врста.
2. Иако имамо неограничено много различитих комплекса могућих просторних односа у стварном свету, нема неограничено много фундаменталних сетова организационих принципа за ове образце. Напротив, број групација генератора комплексности у људској просторној организацији је ограничен, и у оквиру ограничења наметнутих овом групом генератора је просторна комплексност, подешена и прилагођена за друштвене сврхе.

Генерисањем група образаца које се налазе у формама људских насеља, покушавају се изградити синтаксе за морфолошки језик и простор, засновано на одређеном систему ограничења основног насумичног процеса.

Критике методе Space Syntax су се односиле на питање везе између аксијалних линија(путања) и визуелне пропусности, мерење форме централитета поред постојања више других форми, чиме је приступ парцијалан, затим да се теорија не односи на човека као актера. Кретања које Хилиер подразумева, немају одређену сврху. У пракси, кретање се односи на кориштење места, начин да се стигне од полазне тачке до одредишта. Став Хилиера је да је секундарни производ кретања важнији од одређеног

полазишта или дестинације. Употреба локације и сврха кретања које имају испреплетане улоге приписане конфигурацији и природном кретању остају проблематични. Мењање облика кориштења земље мења образац кретања, док мењање обрасца кретања ће током времена променити образац кориштења земље.

Иако се састоје из истих елемената-објеката чијом организацијом у простору се дефинишу отворени системи са више или мање јавних простора везаних у континуални систем, оно што једном насељу даје просторни идентитет је однос између ова два елемента-отвореног простора који настаје као резултат организације објеката, и форме и облика отвореног простора дефинисаног објектима, што креира наш доживљај насеља.

1.2.2 Употреба простора

Људска друштва као просторни феномени заузимају одређене области унутар и између којих остварују сусрете, размену добара и информација. Креирање могућности индивидуалних избора и друштвених интеракција је кроз јавно изражавање задовољства, комфора или користи. Сврсисходно окружење стимулише нове активности, а постојеће чини бољим. Друштво заузима одређену просторну форму у смислу организације људи, односа једних према другима, са већим или мањим степеном агрегације или сепарације, узрокујући обрасце кретања и сусретања који могу бити густе или расплутане унутар једне или између различитих групација (Hillier and Hanson, 1984.). Такође, друштво уређује сам простор у смислу изграђених објеката, ограда, путања, маркера, зона, тако да физички миље тог друштва такође добија коначни образац, а друштво коначни и препознатљиви просторни ред.

Просторни ред представља једну од најпрепознатљивијих оруђа помоћу којих препознајемо постојање *културних* разлика између социјалних формација, начина у коме чланови друштва живе и остварују своју социјалну егзистенцију. Просторни ред се представља као део културе, јер то показује да је заснован на *генеричким принципима* неке врсте. Кроз друштвено

груписање, сличне групације карактеристичних просторних тема се репродукују, и кроз то понављање препознајемо *етничку припадност* у простору (Hillier and Hanson, 1984.). На општем нивоу, свакодневни језик препознаје ове продорне релације између просторних формација и животног стила коришћењем речи као: урбано, субурбано, сеоско, са просторном и димензијом понашања у њеном значењу. У свакодневном животу и језику изгледа, искуство просторне формације је својствена, чак несвесна димензија начина на коме ми доживљавамо друштво: „ми читамо простор, и предвиђамо начин живота“ (Hillier and Hanson, 1984.). Свакодневном употребом отворених јавних простора која се углавном спроводи рутински, стиче се утисак о простору суседства и људима који се сусрећу. Просторни образац ће утицати на формирање рута које ће се више користити од других. Својом формом и организацијом простор утиче на интезитет и врсту друштвених активности, а исто тако, корисници простор прилагођавају својим потребама, и кроз садејство корисника и простора и употребу, долази до међусобног мењања.

Лефевр у својој *унитарној теорији* наглашава непостојање разлике између употребе и производње простора, сматрајући да производња простора спада у домен становника и корисника простора. Свакодневни живот се разматра кроз концепт праксе, људских активности у функцији личне самореализације. Употреба простора на локалном нивоу се одвија кроз праксу и значење које се даје простору.

Док Лефевре и Гиденс заступају став да свакодневне активности и рутине појединаца стварају најстабилније форме друштвености, чиме простор као место свакодневног живота има битну улогу у стварању потенцијала за различите социјалне промене, Хилијер просторном синтаксом наводи да су обрасци истовременог присуства корисника у великој мери резултат грађене форме. Док Гиденс концепт коприсуства користи у разматрању друштвених односа приликом јавних дешавања, фокусирајући се на чулну и тјелесну компоненту, теорија просторне синтаксе посматра ко-присуство из перспективе простора, као критичког посредника у друштвеној интеракцији.

Алтман развија појам територијалности успостављањем односа између приватности, личног простора, територијалности и окупљања, при чему се кроз приватност успостављају сви остали концепти (Thwaites et al, 2013.). Према Алтману, употреба јавног простора је условљена људском потребом за приватношћу, одакле произилази територијалност и успостављање просторних граница. За Алтмана територија представља резултат праксе употребе простора и његове временске димензије, утичући на психолошки и друштвени домен корисника и осталих људи. Ако се територијалност схвати као пракса употребе простора која има своје психолошке и друштвене ефекте, онда је конфигурација простора важан елемент територијалне производње и комплексности. Умеравањем и заузимањем простора, креира се слика отворених јавних простора суседства (Thwaites et al, 2013.).

Истраживање образаца просторне форме постојећих суседстава омогућава испитивање просторне и друштвене интегрисаности јавних простора суседства у шири просторни оквир града. Теорија просторне синтаксе се бави односом глобалне интегрисаности и локалног идентитета у релацији простор-друштво. Грађена структура представља физички контекст који корисници прилагођавају својим потребама. Простор својом формом и организацијом усмерава активности корисника, утичући на интезитет и врсту интеракције.

Употреба простора подразумева динамичан процес међусобних промена и простора и људи.

1.2.3 Отворени јавни простори у пракси свакодневног живота

Град оквирно можемо поделити на две просторне компоненте: простор уличног система који је представља позориште свакодневног живота и трансакција, и простор јавних објеката и функција. Као што улични систем креира јавни простор који је дефинисан објектима са позицијом улаза, тако простор јавних објеката креира просторни систем који окружује зграде са својим улазима. Обзиром да је предмет истраживања просторни систем око

претежно стамбених објеката, у даљем истраживању се базирамо на јавни простор суседства. Територијална комплексност јавних простора колективног суседства произилази из начина употребе од стране станара комплекса, као и странаца-посетилаца. Простор потенцијалних сусрета, место преклапања јавног и приватног домена и групних и личних територија, представља простор свакодневног живота.

Пери (Perry, 1998) дефинише принципе планирања суседства применљивих у био ком урбаном контексту, где предлаже да: величина стамбене јединице одговара броју становника које опслужује једна основна школа, урбана целина буде окружена јаким, можда и транзитним саобраћајницама, отворене просторе треба да представља систем састављен од малих паркова и рекреативних простора планираних да задовоље потребе суседства, неопходне институције буду централно лоциране а локалне трговине кружно распоређене унутар суседства или поред прометних ободних саобраћајница, са посебним интерним системом улица независним од ободног транзитног саобраћаја. Отворени простори су формулисани као систем улица и паркова у функцији одмора и рекреације, и као такви посматрани кроз свесну и просторно-временски планирану активност.

Џејкобс, препознавајући важност односа између форме отвореног јавног простора и његове употребе, наводи четири ефекта које пракса обликовања јавних простора суседства треба да производи: интригантност као одраз просторних различитости, централни садржај, осунчаност и затвореност (Jacobs, 1992.). Однос између просторне форме отвореног јавног простора и психолошких и социолошких ефеката изражава кроз дефинисање архитектонског оквира као важног елемента којим се одговарајући простор издваја од других.

Јавни простор суседства нуди начин боравка на незахтеван начин кроз пасиван контакт са другим људима, повремене шетње са могућим променама путање кретања, доживљај позитивних искустава. Индивидуа као појединачни корисник јавног простора на овај начин постаје учесник у

друштвеној активности због могућности спонтаних, непланираних ситуација из којих могу настати друге форме контаката. За многе непланске активности као и код других спонтаних контаката као што је игра деце, једини предуслов је присутност.

Јавни простор суседства такође нуди лакшу могућност одржавања већ успостављених контаката. Сусрети са суседима, колегама, у свакодневним активностима садржи могућност успостављања и каснијег одржавања контакта.

Урбани живот суседства представља продукт глобалног реда система, присуства странаца-посетилаца као и станара, и није резултат само локалних образаца просторне организације. Што је више локализован и више издвојен у креацији локалног идентитета, то ће простор бити беживотнији (Giddens, 1984.).

Истраживања људских реакција на присуство осталих људи у јавном простору показују да нове активности настају у близини дешавања која су већ у току (Gehl, 2011.). Људи ће скоро увек одабрати живљу улицу за шетњу у односу на напуштену улицу, као што чешће проводе време у дворишту или тераси оријентисаној према улици као извору дешавања, него у задњем дворишту.

Деца ће боравити и бирати места за игру тамо где се већина активности дешава или где је највећа могућност да се нешто деси, као што улица или испред улаза у зграде, где има људи.

Да људи буду привучени другим људима показује одабир погодне клупе за седење: увек су заузетије клупе које обезбеђују добар поглед на остале људе или улицу, и клупе дуж главне стазе. Слична ситуација је са кафићима, где се као атрактивнија углавном бирају места уз шетачку зону.

Људске активности у отвореним јавним просторима које формирају круг посматрача стварају велике атракције: улични свирачи, сликари, играчи.

Приметна су заустављања и код других места која укључују друге људе: излози, киосци, места оглашавања.

Промене у обрасцима живота некадашње улице највише одражавају промене у данашњем урбаном друштву. Доминација возила у градским центрима се мења увођењем пешачких зона, чиме је живот у јавним просторима града знатно унапређен, добијајући осим комерцијалне функције и значајну социјалну и рекреациону улогу градског живота. Делови града где је заступљен пешачки саобраћај бележе знатно већу социјалну активност управо због дуже проведеног времена у датом простору, где је пешак десет пута дуже у видном пољу него када се креће превозним средством.

Социолошка структура савременог друштва се мења у односу на претходне периоде. Тренд је смањења просечног броја чланова породице, мањи је број деце а већи број старијих људи. Другачији начин живота уз нова медицинска достигнућа померили су старосну границу, па је чест случај да старији људи буду најчешћи корисници јавних простора-паркова, места која омогућавају шетање и одмор. Развој технологије је смањио обим посла и време које се проводило на радном месту, потискујући традиционалне и манифактурне послове, што се укупно одражава и на врсту понуде, популарност великих тржних центара уз гашење зона манифактурних радњи. Сваки јавни простор, било у стамбеним зонама или градском центру захтева могући физички оквир за задовољење бројних нових захтева.

1.2.4 Аналитички модел и технике емпиријског истраживања употребе јавних простора суседства

1.2.4.1 Примена теорије структурализма

Време и простор представљају почетну тачку феномена рутинизираног карактера дневног живота, везаног за карактеристике људског тела-мобилности и могућности комуницирања, и животним циклусима. Дефинисањем ограничења над људском активношћу услед природе тела и физичког контекста у коме се активности дешавају, проналазимо опште

границе ограничења у понашању кроз време и простор. Типични образац кретања индивидуе може бити представљен као понављање рутинских активности током дана, у дужем распону времена или већем простору. Актери се крећу кроз физички контекст чије особине су у интеракцији са њиховим могућностима, дајући им ограничења, док се истовремено врши интеракција са другим лицима. Интеракција индивидуа које се крећу кроз простор и време иницира сусрете унутар дефинисаног простора. Креирањем „време/простор“ мапе, дајемо графички приказ рутинских активности кроз трајекторије у времену и простору. Приказ укључује опште путање у времену/простору унутар животних циклуса. Актери у својим свакодневним активностима имају намеру или сврху коју теже реализовати, при чему се сусрећу са ограничењима, било да су физиолошке (потреба за сном, храном у одређеним периодима дана) или ограничења која су везана за друге особе (Hillier and Hanson, 1984.).

У креирању графикона свакодневног живота бавимо се ограничењима која обликују рутине, наглашава се значај дневних активности у околностима ко-присуства за креирање друштвеног понашања.

Друштвени живот се може приказати кроз пресеке присутности и одсутности у току времена, и променама у простору. Физичке карактеристике тела и простора у коме се креће неизбежно дају друштвеном животу и карактер серијалности, и лимитирани модус приступа другима који су „одсутни“ у простору. „Географија времена“ обезбеђује важан начин бележења пресека трајекторија у времену и простору свакодневних активности. Гиденс даје шему концепта који помаже категоризацију контекстуалности као суштински укључену у везу социјалне и системске интеграције.

Док Хагерstrand (Torsten Hägerstrand) приказује путање и времену и простору као линеарна кретања током дана (слика 1.), Гиденс наглашава репетативни карактер свакодневног друштвеног живота, и концептуално надграђује Хагерstrandов графички приказ, додајући ознаке путања-правце

у времену и простору (Giddens, 1984.) . Дужином путање означава количину времена утрошену између станица на курсу дневног кретања одређене или типичне јединке. Гиденс такође приказује и дужину боравка јединке на специфичној локацији (правоугаоник на слици 1.). Приметни су одређени аспекти живота јединке који су строго рутинизирани (одлазак и боравак детета у школи, одраслих особа на радна места) док су други аспекти мање заступљени. Најрутинизиранаја врста активности може бити репрезентована као профил путање у времену/простору, уграђене у реверзибилно време.

Ограничења која доводимо у везу са структурним особинама друштвених система чине једну од карактеристика друштвеног живота. Између структурних особина друштвених система, структурни принципи су нарочито важни обзиром да одређују опште типове друштва.

Индентификација структурних ограничења у специфичном контексту или типу контекста акција захтева разматрање разлога актера у односу на мотивацију која је пореклом првенствена. Када су ограничења оштро постављена да не постоји нека друга алтернатива, претпоставка је да се актер неће трудити да ради било шта друго од понуђеног. Где само једна опција постоји, свесност таквог ограничења заједно са потребама задовољава разлоге понашања актера. Такође, кад је понуђено више опција у одређеном сету околности, ограничења дају разлоге актерима за одабир одговарајуће опције. Структурна ограничења увек делују кроз мотиве и разлоге актера, успостављајући (често на дифузан и увијен начин) услове и последице деловања опција отворених другима, и тога шта хоће од опције која им се нуди.

Гиденс наводи четири нивоа истраживања друштва ослањајући се на теорију структурализма. *Херменеутско* расветљавање - тумачење образаца понашања, којим се истражују природа знања актера и њихових разлога за акцију, посматрано у ширем контексту. Ова врста истраживања се не фокусира на то ко су субјекти истраживања, јер је главни исход разјашњење

поставки акција разматраних у непознатој средини. Ово није случај са *истраживањем практичне свесности*, која подразумева истраживање оног што актери већ познају. Интерпретација практичне свесности је неопходан елемент којим се разумевају или утврђују шире карактеристике друштвеног понашања. *Индентификовање граница информисаности* актера у променљивом контексту времена и простора је ниво истраживања који подразумева одређено знање нивоа херменеутског истраживања и истраживања форме и контекста практичне свесности, јер се без упућености на информисаност релевантних актера не може се успешно спровести истраживање структурних особина друштвених система. *Спецификација институционалних редова* укључује анализу услова друштвене и системске интеграције кроз индентификацију главних институционалних компоненти социјалних система (Giddens, 1984.).

Истраживачке технике којима Гиденс теорији структурализма прилагођава концепте географије посматране у времену, могу бити директно примењене на емпиријски рад и имају одређене предности: истраживањем везе између физичких и социјалних аспеката урбаног миљеа фокусирамо се на контекстуалност интеракције у амбијенту у ком се актер креће; скреће пажњу на важност рутинизације у свакодневним активностима које су у сржи друштвених институција; развијањем идеје свакодневног живота као серије пресека путања у времену и простору, географија посматрана у времену нуди начине прављења графикона и анализе образаца социјалне репродукције (Giddens, 1984.).

1.2.4.2 Примена методе просторне синтаксе

Модел за синтаксичку репрезентацију, анализу, и интерпретацију - алфа анализа (синтаксичка анализа насеља) се користи код континуалних отворених простора и може се графички приказати мапирањем простора (Hillier and Hanson, 1984.).

Алфа анализом коју је установио Хилиер, структурно и квантитативно описујемо како је одређена форма изграђена. Неправилну мрежу отворених простора у оквиру дефинисаног обухвата, односно сет проширених простора који чини систем, дефинишемо као мапу конвексних простора. Конвексна мапа настаје дефинисањем путања представљеним аксијалним правцима, који пролазе кроз сваки конвексни простор и повезују их. Мапа простора показује да скоро увек постоји избор путање из једног у неки други простор. Посматра се укупни систем у смислу особина: улични правци се могу дефинисати као продужетак простора у једном правцу, док проширења посматрамо као наставак простора у две димензије. Било која тачка на мапи отворених простора може бити посматрана као део линеарних продужетака простора означена путањом која пролази кроз наведену тачку. Пресечне путање дају тачку која може представљати део конвексног проширења простора дефинисаног с две димензије. Разлике између система простора могу бити приказане кроз разлике у димензијама, као и у односу између димензија.

Аксијална мапа отворених простора може бити приказана одвојено од конвексне. Са ових мапа лако уочавамо разлике између просторних структура према степену аксијалних и конвексних продужетака и њихових продужетака.

Просторна структура, која може бити посматрана аксијално, конвексно, и као међусобни систем аксијалних и конвексних продужетака, резултат је уређености простора објектима и осталим могућим ограђеним просторима као што су баште, паркови и слично, и може бити описана у смислу како објекти граниче слободни простор, са ког су директно или индиректно доступни: простор је *изграђен (установљен)* зградама у директном приступу аксијалном или конвексном простору, односно *неконституисан* ако простор који се граничи зградама којима није директно приступачан (Hillier and Hanson, 1984.). О систему аксијалног и конвексног простора се може дискутовати у смислу унутрашње конфигурације, у односу једног према

другом, у односу према објектима који дефинишу систем и у односу на простор ван система.

Опис простора би представљао сет синтаксичких односа између грађене структуре и отворених простора који дефинишу простор, док синхронију простора би представљао квантитет простора инвестиран у овим релацијама. Синхронију користимо за опис места јер кореспондира основној чињеници искуства, посматрано наспрам синтаксичке генерације структуре насеља. Структура је идеја синхроније јер описује групу односа који се односе на одређену тачку у времену. Модел генеративне синтаксе познаје и диахронични појам структуре у којем структура расте постепеним процесом.

Када репрезентујемо просторни систем, можемо га анализирати кроз систем синтаксичких односа, што подразумева анализу у смислу основних особина: симетрије-асиметрије и дистрибутивности-недистрибутивности. То радимо графичким приказом аксијалне или конвексне мапе.

При зонирању просторног система групу примарних објеката означавамо са **X**, окружење које не припада области од интереса истраживања означавамо са **Y**, могуће секундарне ограђене просторе –дворишта школа, вртића, ограђени простори, границе имања и слично, који су подређени одређеним или свим објектима, и представљају контактни простор између **X** и **Y**, означавамо са **x**. Континуални отворени простор-улице, тргови, простор који је резултат уређености **X** и **x**, обележавамо са **y**.

Сваки простор се састоји од ових елемената биполарног система, где **X** као један пол представља више ентитета - објеката, а **Y** представља други пол, који третирамо као један неиздиференцирани ентитет, свет изван система који је предмет интереса, или носилац система. Интерфејс дакле обухвата све структуре уметнуте између **X** и **Y**.

Два пола система кореспондирају основним социолошким разликама између две врсте људи који користе систем: *станара* предметне зоне(домен **X**) и

посетилаца-страница (домен Y). *Интерфејс* је међувеза две врсте односа- између станара у систему, и између станара и посетилаца-страница. Свако насеље трпи утицај оба типа односа, и свака врста синтаксичке анализе треба бити извршена са обе тачке гледишта. Према Хилиеру, синтаксичка теорија просторне анализе зависи од поређења ова два погледа, односно начин на који се интерфејс организује и третира представља најважнију разлику између типова насеља.

Структура отворених јавних простора (y) треба бити посматрана и кроз анализу аксијалности и конвексности. Док аксијалност одговара максималној глобалној екстензији система простора обједињених линеарно, конвексност одговара максималним локалним екстензијама простора обједињених у две димензије. *Аксијалност* је упућена на глобалну организацију система и организацију у односу на спољашњу средину (Y) или на кретање кроз систем. *Конвексност* се више односи на локалну организацију система, дакле организацију у односу на објекте или од тачке гледишта која је статички присутна у систему.

Сваки аксијални или конвексни систем има одређени опис, сет синтаксичких односа према X, x, y, Y , који могу бити описани у смислу дистрибутивности и недистрибутивности, симетрије и асиметрије. Ове вредности индикују степен унитарности или дифузности контроле простора, меру у којој учествују у систему прстенастих рута, степен интеграције или сегрегације простора у односу на читав систем, меру у којој ће простор учинити остатак насеља „плитким“ и одмах приступачним.

Што је синтаксички опис више симетричан (у односу X и Y) то се повећава тенденција интеграције социјалних категорија (као што су категорије станара и страница). Што је синтаксички опис више асиметричан, то ће бити већа сегрегација социјалних категорија. Такође, док су односи описно више дистрибутивни, то је већа тежња распрострањености контроле простора, док недистрибутивност индикује тенденцију за унитарном, надређеном контролом (Hillier and Hanson, 1984.).

На бази визуелне репрезентације могуће је видјети да свако место, било аксијално или конвексно (или чак зграда или граница) има одређене синтаксичке особине: биће дистрибуиране у односу на остале просторе, или недистрибуиране (у једном правцу); симетричне у односу на остале просторе (имају исте односе према њима као и они према њему), или асиметричне (немају исте односе у смислу да један контролише пут до другог, у односу на трећи простор). Синтаксичке особине простора називамо његовим *описом*. Сврха нумеричке стране синтаксичке анализе је да прецизира опис изражавајући веома комплексне релационе особине индивидуалних простора и система као целине (Hillier and Hanson, 1984.).

Анализа отворених јавних простора кроз примену мапа аксијалних и конвексних простора подразумева анализу мреже избора који описују *релативну повезаност и интеграцију ових простора*. Аксијални простори представљени правцима и могућим путањама и конвексни простори представљени полигонима где су све тачке унутар полигона сагледиве, имају примену при анализи *интеграције*, избора и *дубине-удаљености од улаза у објекат* с циљем лакшег кретања кроз простор, предвиђања узрочних веза између простора и социјалних ефеката као што је криминал, количина саобраћаја, или при анализи тржишне вредности.

1.2.4.3 Мапирање употребе јавних простора

Разноврсност градских амбијената настаје комбинацијом природних вредности са грађеном средином и различитим локалним традицијама употребе простора, које представљају одраз културно-историјских, социјалних и економских прилика. Разматрање природних, грађених и културних аспеката градског амбијента, битно је из разлога постизања циљева одрживости. Придавањем важности природним ресурсима традиционалних култура, настају амбијенти високе естетске вредности од значаја за ширу околину. Очување пејсажних вредности је повезано са одржањем културног модела који остављају траг на морфологији одређене зоне, а адекватним физичким развојем се на конкретан начин одражавају

културни циљеви. Убрзана урбанизација, непланска грађа, неадекватни инфраструктурни пројекти, загушеност пасивним саобраћајем, неадекватно одлагање отпада, утичу на урушавање урбанитета, промену обележја и традиционалног израза амбијента.

Природни фактори као што је морфологија, вегетацијски и педолошки покривач, представљају део основе су на којој се базира анализа природних карактеристика одређене урбане целине. Деловање људских активности и физичко окружење у ком се дешава је предмет типологизације на основу које се може вршити даље мапирање простора. Трагање за атрибутима и установљавање хијерархије су радње које претходе класификацији и мапирању.

Израдом аксијалне мапе простора и употребом технике просторне синтаксе, како је већ у претходном поглављу наведено, мери се дубина конфигурације и интегративна вредност било које јединице простора или система у цеини. Полазећи од било које линије-трајекторије у простору, а логичан је одабир најдуже аксијалне путање, меримо број аксијалних линија које се с њом директно секу, а онда и остале линије по систему „грана на дрвету“, док се не дефинише цели систем- посматрани урбани оквир. Дубина конфигурације садржи нивое, а аксијални правац показује већу интегрисаност простора уколико се краћим путем стиже до осталих тачака у простору, ако је мање промена правца - скретања, односно ако се прелази мање нивоа. Највише интегрисани правци (највећа повезаност са другим аксијалним правцима) чине језгро интеграције система, што се може представити посебном аксијалном мапом, уз градацију боја. Језгро интеграције представљају најинтезивније правце кориштења, и према томе примарни део колективне менталне мапе суседства. Мапе интеграције се могу радити у различитом обиму - од првог нивоа дубине где су аксијалне путање директно пресецају почетни правац, до глобалних, за цео систем блока или насеља. За анализу пешачких путања, мапа интеграције се ради најчешће до три нивоа, колико се сматра просечна дужина пешачких кретања.

Колективна суседства најчешће дефинишу ободне саобраћајнице и ободно лоцирани слободностојећи објекти са директним приступом јавном простору. Ове највише интегрисане јавне просторе (једна промена правца-први ниво) називамо **примарно интегрисане**. **Секундарно интегрисани** јавни простори су они које повезују унутарблоковске саобраћајнице или пешачке путање код којих имамо две промене правца кретања (други ниво). **Терцијарно интегрисани** јавни простори су они код којих имамо три или више промена праваца, и представљају најмање интегрисане просторе, што је чест случај код великих и разуђених блокова, са већим бројем објеката мањих габарита. За сваки од наведених типова је могуће одредити вредност интеграције у ширем систему насеља или града.

Интеграција простора посматрана у контексту веће социјализације и остварења друштвених активности на месту сутицања приватног и јавног домена, иако класификована по нивоима, односи се и на просторе који су дефинисане објектима без улаза према том простору. Код таквих јавних простора је умањена могућност сусрета и стварања друштвене блискости из разлога што се траса проласка не налази на путањи свакодневних пролазака, па су мање искориштени: углавном се тамо иде наменски. Иако такви простори архитектонски могу бити организовани као рекреативни простори, зависно од опремљености и уређености као и позиције у укупној мрежи отворених простора, често буду без садржаја, па представљају само просторну дистанцу од путање до објеката. Ови простори су дефинисани кроз мапу конвексних простора најчешће кроз једно конвексно поље, због правилне организације функционалистичких блокова. Свако конвексно поље представљено кроз две димензије може бити класификовано на просторе на које су улази објеката оријентисани и простори на које улази нису оријентисани, али и на конвексне просторе кроз које путање (аксијални правци) пролазе, и где се путање завршавају (крај аксијалних праваца).

У мапирању се односимо на типолошку класификацију и у односу на функцију простора. Препознајемо стандардне пешачке руте: расподела

фреквентности кориштења (утицај свакодневних рутинских радњи: одласци у школу, на посао, куповина намирница), интензитета кориштења (везано за функцију простора и ободних објеката), места најмањег кориштења (простори недефинисане намене), места за циљне групе - кориштење према узрасту (дечја игралишта, спортски полигони, друштвене игре-боћање, шах), елементи су којима се врши идентификација подручја различитог карактера. Препознајемо неискориштена места, места са добрим потенцијалима кориштења. Класификацијом кроз мапирање препознајемо области у односу на потребу и могућност активирања односно урбану регенерацију.

Кристофер Александер (1977.), успостављајући универзалне обрасце употребе простора посматра мрежу пешачких и колских улица, крећући од најважнијих путања и њихових раскрсница које формирају тачке концентрација активности, као место најчешћих сусрета. Препознавањем места највећих активности и места са највећим потенцијалом за остваривање друштвених интеракција, и мапирањем тих тачака, постављамо основу за креирање нове мреже путања и јавних простора, опет у циљу урбане регенерације и подизања виталности места и суседства у целини.

Као резултат одређеног начина употребе простора, долази и до непланиране трансформације физичких карактеристика отворених јавни простора од стране станара или странаца-корисника, као тежња задовољењу одређених потреба за простором. Успостављањем односа према другим корисницима простора и према самом простору, долази до физичке трансформације - производње територије. Лефевр(1991) успостављање контроле над простором назива апропријацијом, сматрајући да је апропријација основни садржај становања. Мапирањем непланске трансформације простора, утврђују се односи између апропријације као показатеља потреба становника, културолошких образаца и утицаја на промену конститутивности јавног простора. Препознате потребе се могу искористити у циљу урбаног оживљавања суседства.

1.3 Проблем суседства и пракса урбане регенерације

1.3.1 Проблем урбанитета наслеђених суседства

Обзиром да се квалитет живота у јавном простору града одражава кроз обим и карактер активности које се дешавају у датом физичком окружењу, изучавање урбанистичких планерских принципа и архитектонских трендова различитих историјских периода може указати на начин употребе простора, и елементе који су одређени простор чинили подстицајним. Очувани градови са органски насталом уличном матрицом, ренесансни и барокни градови, градови из ране фазе индустријализације, вртни градови инспирисани романтизмом, затим функционалистички градови којима доминира аутомобилски саобраћај су градови које можемо поредити иако постоје велике варијације између модела града. Два радикална развоја која можемо довести у везу са истраживањима идеологије урбаног планирања и вањских активности су ренесансни и функционалистички покрет.

Планирање у данашњем смислу речи почиње у периоду ренесансе, иако је постојало примера из претходних периода када су градови рађени плански. Дуги низ година до периода ренесансе, обликовани од стране становника у директном процесу градње који је трајао и стотинама година, засновани на нагомиланим искуствима, настајали су урбани простори који и данас пружају добре услове за социјалне активности. Улице и тргови су прилагођени људима који се крећу и бораве вани, представљајући место сусрета још од периода настанка.

Ренесанса доноси промену у грађењу града, развој теорије и идеја какав град треба бити. Град је уметнички замишљен, схваћен и изведен у целини. Примаран је визуелни аспект, изглед града и објеката, развијен и трансформисан кроз критеријум урбаног дизајна.

Функционалисти нису обраћали пажњу на психолошки и социјални аспект дизајна објеката или јавних простора. Уз критеријуме здраве и физички погодне архитектуре произашли су слободностојећи објекти оријентисани

према сунцу, проветрени, окружени зеленилом, са директним приступом отвореном простору, одвојени од пословних и индустријских зона.

Функционализам је представљао физички и материјално оријентисану идеологију планирања којом није разматран утицај дизајна објеката на активности, игре, обрасце контаката, могућност сусретања. Улице и тргови у социолошком смислу су нестали из пројеката нових објеката и градова, очекујући да ће велике зелене површине између објеката обезбедити богат социјални живот и разне рекреационе активности.

Последице једностраног физичко-функционалног планирања су се показале тек шездесетих година прошлог века, након изградње функционалистичких вишеспратних стамбених квартова. Осветљеност и вентилисаност постигнута концептом слободно постављених објеката у простору је узроковала смањени број људи и дешавања у спољном простору. Раздвајање функција као и доминантни аутомобилски саобраћај умањили су могућност остварења ближих контаката. Карактеристика нових градова су биле велике дистанце између људи, догађаја и функција.

Истовремено са функционалистичком градњом, стамбене зоне са породичним кућама са баштама и приватним вањским активностима, чији настанак је такође подспешио развој аутомобилског саобраћаја, једнако доводи до разумењености људи и догађаја. У овим областима тржни центри као места окупљања постају главна веза са вањским светом.

Док је средњовековни град са својим димензијама и уређености окупљао људе и подстицао догађаје, подржавао пешачки саобраћај и боравак вани, функционалистичке зоне са објектима су производиле управо супротан ефекат.

Двадесетих година прошлог века у Америци Clarence Perry развија идеју јединице суседства као начин организовања и развоја делова града на систематичан и логичан начин. Пери је предлагао да свака јединица

суседства садржи четири елемента: основну школу; мали парк или игралиште; мале продавнице; скупину зграда и улица које дозвољавају свим јавним објектима безбедан пешачки приступ (Carmona et al, 2010.).

Правац Новог Урбанизма доноси развој неотрадиционалних суседства(НТД) и традиционалних суседства(ТНД), који представљају наставак развоја Перијеве идеје. За то време у Европи се развијао концепт урбаних блокова (чиме се бавио и Леон Криер). Овај концепт је утицао на покрет Урбаних Села деведесетих година прошлог века, са Форумом Урбаних Села (што је касније инкорпорирано у Принчеву Фондацију) успостављену да подржава и заступа овакве развоје (Aldo Rosi, 1992.).

Развој физичког и просторног дизајна суседства подстичу нове социјалне идеје и циљеви као што је друштвени баланс (мешане заједнице), интеракција суседа, креација идентитета и осећаја заједнице. Креирање не појединачних јединица већ целине као вишенаменске пре него само стамбене функције, подржано је тежњом за одрживим начинима развоја, у смислу смањења потребе за путовањем односно подстицања ходања, стварањем могућности за рад и рекреацију ближе месту становања.

Суседства могу бити конципирана у смислу креирања веће интеракције између друштва и станара, и повећања суседства. Честа тема у уређењу суседства је да је заједница дефинисана одређеним оквирима, а да конфигурација одређених форми и начина кориштења земље асистира формацији заједнице. Стапање суседства дефинисано физичким особинама као територије или границе, и друштвених заједница дефинисаних одређеним друштвеним особинама као карактер, репутација и асоцијација, представља све већи изазов у планирању простора.

1.3.2 Систематизација проблема суседства

Архитектура одређује битан опсег степена на ком ми постајемо аутоматски свесни осталих, суседа и посетилаца, као резултат живљења свакодневног живота у простору. Чест став је и да су разлози изолације и отуђења продукт архитектуре, јер друштво делује кроз интеракцију, а не само ко-присуством и свесношћу (Hillier and Hanson, 1984.). Појам насумичности игра важну структурну улогу у друштву као и у простору: насумични сусрети и свесност осталих може бити витални покретач социјалног система на одређеним нивоима. Hillier (1984.) сматра да на ту основну неструктурну свесност осталих снажно утиче архитектонски облик.

У проналажењу проблема простора се често анализира однос између социјалне и просторне структуре. Друштвена заједница може имати законске односе према простору ако друштво већ поседује себи својствену просторну димензију; и исто тако простор може бити законски односан на друштво ако може носити такве социјалне димензије у свој својој форми. Дефиниција проблема простора који постоји има ефекат десоцијализовања простора и „депросторизације“ (одвајања, укидања простора) од друштва. Да би се то решило, друштво мора бити описано у смислу својствене просторности, и простор мора бити решен у смислу себи својствене социјалности (Hillier and Hanson, 1984.).

Према Hillier-у, веровање да се пажљивим предумишљајем и свесном контролом може креирати успешније и пријатније физичко окружење и као такво бити подржано функционисањем друштва, доводи до мешања у односе између друштва и простора врстом *моралне науке* планирања: „морал“ у смислу да се мора деловати на основу неког универзалног схватања шта је то што добро, а „научно“ на скоро супротном мишљењу да се деловање друштва заснива на некој врсти аналитичке објективности. Продукт моралне науке и трансформација простора према Hillier-у није напредак у окружењу већ патологија нове и неочекиване врсте (Hillier and Hanson, 1984.). Јавља се проблем планираног окружења које социјално не функционише, или

генерише социјалне проблеме које у осталим околностима не би постојале: проблем изолације, физичке опасности, пропадања заједнице и гетоизација. Постојање ове врсте проблема доводи у питање претпоставке на којима је урбана трансформација заснована-колико је сепарација добра за заједницу, хијерархизација простора добра за односе између група, и претпоставка да простор једино може бити важан за друштво ако је идентификован са одређеном и боље мањом групом, која би радије да задржи њихов посед слободан од посетилаца. Иако је читава концептуална структура моралне науке несређена, нема јасно изражене алтернативе осим повратка традиционалној форми (Hillier and Hanson, 1984.).

Безбедност и осећај сигурности, страх од постајања жртве насиља, криминал, недостатак реда и цивилизованости представљају актуелне социолошке проблеме градских окружења која социјално не функционишу. Беживотни градови и стамбене зоне индустријских градова, сегрегација различитих градских функција и ослањање на аутомобиле наводе на потребу за стимулацијом нових ситуација и доживљаја, са најважнијим субјектом-актерима. Градови у којима се дешавају интеракције између људи увек су стимулишући, за разлику од запуштених, беживотних делова града. Пажљивим планирањем стамбених четврти се могу избећи скупе архитектонске интервенције с циљом добијања интересантнијих амбијената.

Janes Jacobs(1992.) просторне карактеристике суседстава доводи у директну везу са одсуством социолошке и економске виталности, критикујући модернистичко и технократско планирање и обнову градова. Џејкобс афирмише начин посматрања, анализе и обликовање урбаног простора који је укоренен у практичном искуству и доживљају урбаног простора из перспективе корисника.

Критике на тезе о урбанистичким принципима које дају примат просторној форми над социјалним дешавањима се односе на став да различити друштвено политички и културни контексти у којима су примењена колективна суседства, ипак дају различите успехе, зависно од комбинације

просторне форме, друштвене структуре, механизма одржавања. Физички оквир у социјалној интеракцији, кроз употребу простора, производи квалитет живота у одређеној урбаној целини.

1.3.3 Савремени трендови урбане регенерације отворених простора

Истраживањем природе и вредности приступа отвореним јавним просторима града фокусирањем на анализи политике и проблема и изазова планирања, разумевањем природе и искуства развоја уређења јавног простора на бази узорка, долази се до иновативних приступа који се фокусирају на приступачност корисника отвореног јавног простора и импликације искуства. Поставља се питање колико квалитет окружења доприноси квалитету здравља, понашања, и да ли организација физичких елемената промовише индивидуално и здравље заједнице и опште позитивно осећање, као и да ли је могуће добијене резултате имплементирати обзиром на различитост контекста и социјалних ситуација, затим начина како људи спознају, користе и реагују на одговарајући отворени простор. Jan Gehl (2006.) наглашава важност дизајна јавног простора за квалитет јавног живота. Истраживање значаја зелених површина и рекреативних простора у оквиру отворених јавних простора за здравље појединаца и заједнице, још је један од актуелних трендова урбане регенерације. Јединственост и комплексност кориштења и и доживљаја јавног простора од стране младих људи - деце и омладине, у садашњем моменту прожетим различитим изазовима, такође је фунаментално за њихов развој и добробит. Обезбеђење приступачности јавних простора особама отежаног кретања и особама са инвалидитетом је у одређеној мери законски регулисано као неопходно. Развој теоријских и методолошких приступа истраживању приступачности и употребе отвореног јавног простора, и разумевању односа између физичког окружења и нивоа активности старијих људи је базирано на концепту подршке самог окружења - улица и тргова, зелених површина и паркова.

Џејкобс сматра да улична суседства треба да испуњавају основна три принципа урбаности: сигурност, друштвени контакт и асимилацију деце. Сигурност се остварује кроз свакодневне и честе контакте са суседима и пролазницима, кроз личну контролу сусрета, и нивоа друштвености. За Џејкобс улица представља прво место социјализације изван породице, надгледано од стране одраслих, за разлику од изолованих дечјих игралишта у парковима.

Разматрање тврдњи о природи и вредности искуства корисника у отвореном простору и анализа шта је важно за квалитетан уређен простор где се преклапају потребе и жеље корисника савременог доба резултира проналажењу нових начина развоја и разумевања како спољно уређење може допринети здрављу и квалитету живота (Jacobs, 1992.).

Обим и карактер активности у отвореном јавном простору града узроковани су урбанистичким планирањем и пројектовањем. Планирањем и урбанистичким пројектовањем се утиче на образац активности, стварање услова за јавне догађаје у циљу креирања живљег амбијента. Градови модерне, са вишеспратним објектима, израженим аутомобилским саобраћајем, онемогућеним пешачким саобраћајем услед великих дистанци које не пружају много доживљајног, наспрам града постмодерне са ближе лоцираним објектима, пешачким дистанцама, јавним просторима дуж путања које су у директној вези са стамбеним зградама, што чини паралелу између неживућег и живућег простора, простора у коме корисници радије бораве у објектима, наспрам привлачног спољног простора у коме ће корисници свакако радо боравити. Увођењем одређених друштвених или климатских планерских ограничења, могуће је утицати на то колико људи користе јавни простор, каква догађања се могу десити, колико дуго активности трају, и који тип активности се може развити (Gehl, 2011.).

Опционе и рекреационе активности у отвореним јавним просторима града које су зависне од квалитета јавног простора представљају значајан део друштвених активности. У лошим условима ове активности се скоро не

дешавају, док добри услови делују подстицајно. Урбаном обновом градских зона где је подспешен пешачки саобраћај приметно је значајно побољшање дневних и социјалних активности са порастом броја пешака, продужењем времена проведеног ван, и шири спектар вањских активности. Побољшањем физичких услова, повећава се и број људи који се задржавају у простору. Чак и мале интервенције по питању уређења паркова, чишћења улица, редукције саобраћаја или увођење режимског саобраћаја, могу имати значајан ефекат на повећање активности у простору.

Захтев за побољшање квалитета јавног простора некад захтева пажљиво анализирање, када не постоји јасна индикација потребе јер је потиснута из разлога непостојања физичких могућности за остварење. Јасан пример даје Јан Геил који описује случај пешачке улице у Копенхагену. Успостављање одговарајућег физичког оквира за друштвене и рекреационе активности је захтевало одређени временски период након времена откривања потиснутих људских потреба које су игнорисане у позадини. Креирањем квалитетног физичког оквира, активности у јавном простору имају тенденцију раста у броју, трајању и обиму.

Критицизам, реакције и визије које се односе на унапређење услова живота и градске форме је основа истраживања физичког оквира отворених јавних простора града. Тежња је да свакодневни живот и уобичајене ситуације у јавном простору заузму значајно место у како у социолошким истраживањима, урбоекономији, тако и урбанистичком планирању града.

Захтеве које јавни отворени простори треба да испуњавају, Геил (Gehl, 2011.) изражава кроз:

- пожељне услове за неопходне вањске активности,
- пожељне услове за опционе, рекреационе активности
- жељене услове за социјалне активности.

Бити у могућности сретати и проводити време с другим људима неформално или у неком организованом облику, осећати се сигурним и безбедним у неком простору и уживати у истом, представљају премисе добрих градова и пројеката урбаних простора.

Сврха наведених услова је бољи и искориштенији оквир свакодневних активности у уређеном физичком окружењу. Само физичко окружење неће обезбедити социјалне контакте, али може водити ка њима и деловати подстицајно. Да би се контакти остварили и социјалне активности развиле, потребни су заједнички интереси, основа или чак заједнички проблеми.

Интеракцију друштвених активности у јавном простору и друштвене процесе треба сагледати са више нивоа, узимајући у обзир предуслове који постоје у области и различите интересе и потребе различитих станара или корисника унутар области. Физичко окружење својом формом, у мањем или већем обиму може утицати на друштвену ситуацију станара, ометајући или чак онемогућавајући пожељне форме контаката, односно спречавајући жељене обрасце активности. Исто тако физички оквир може отворити велики број могућности, тако да друштвени процеси који се дешавају и грађена средина визуелно и функционално подржавају једно друго.

Главна улога отворених јавних простора суседства је обезбедити сценографију за свакодневне непланиране активности: пешачки саобраћај, краћа задржавања, једноставне друштвене активности из којих се могу развити неке друге, са вишим нивоом значења.

Градови скромнијих димензија-мањих објеката, ужих улица, мањих тргова, који су препознати као интимнији и топлији од великих простора са широким улицама и грандиознијим објекатима показују да дистанца у односу на интезитет друштвене интеракције, и близина у односу на топлину која се остварује непосредним контактом, представљају важан фактор у димензионисању физичког окружења. Врста саобраћаја одређује улични профил али и директно одређује уређеност у смислу читљивости простора:

спорији пешачки саобраћај тражи више детаља, информација за које се има довољно времена доживети, за разлику од аутомобилских које захтевају крупније детаље ради читљивости у врло кратком временском периоду.

Јавни живот суседства, актери и догађаји који могу бити посматрани у датом простору, представљају продукт броја и трајања индивидуалних догађаја, при чему је меродавно време проведено у том простору.

Показатељ животности јавног простора - број људи и догађаја и време проведено вани, представљају кључне елементе за начин у коме услови живота у јавном простору могу бити побољшани у постојећим, или при креирању нових зона. Број људи или догађаја не може бити меродаван податак нивоа активности, али може бити стимулишући за дужи индивидуални боравак.

1.3.4 Савремена пракса урбане регенерације отворених простора

Уобичајени захтеви за унапређење физичког окружења се односе на побољшање услова пешачког и бицикличког саобраћаја, бољих услова за децу и старије, и уопштено бољег окружења за рекреационе и друштвене функције заједнице.

Значај разматрања сваке појединачне локације и сагледавање проблема је евидентан у просторима у којима није потребно повећавати број корисника. У случајевима где је екстремна концентрација пословних вишеспратница са великим бројем запослених и различитим функцијама, велики број људи престаје бити пријатан. Сличан случај је код простора где постоји потреба да се обезбеде услови за миран и тих живот. Ипак, генерална тенденција је оживљавање простора, на супрот функционалистичким планерским догмама које су узроковала велику дисперзију људи и догађаја.

Хилиер критикује затворене комплексе које ограничавају природно кретање људи, без разлике између криминалаца и добронамерних посетилаца-

корисника простора, о чему и Џејн Џејкобс дискутује (Jacobs, 1992). Слаже се да креација затворених стамбених комплекса ефективно претпоставља све посетиоце као опасне, и да је осећај сигурности у јавном простору је појачан присуством људи. Џејкобс сматра да је надгледање (“гледање на улицу”) од стране станара и посетилаца начин којим се природно управља простором, уз различите активности и функције које природно креирају јавни простори. Што је мање људи, већа је опасност могуће појаве криминала. Хилиер се слаже да одређене просторне карактеристике повећавају присуство људи, чиме се појачава осећај сигурности (Hillier and Hanson, 1984.).

Истраживања такође показују да је број провала већи на локацијама које су мање интегрисане, него код насеља у више интегрисаним локацијама. (Carmona et al, 2010; Chih-Feng Shu, 2000.).

Да би се обезбедио осећај сигурности и већи надзор, интегрисани оквири требају довољан број пешака у датом простору (праг густине пешачког кретања): велики број пешака у вишенаменским урбаним зонама могу обезбедити одговарајући осећај сигурности. Ако је густина пешачког кретања неодговарајућа, као што је случај у већински стамбеним зонама- „спаваоницама“, тада заштита простора као стратегија дизајна може бити више одговарајућа. Хилиер закључује да је релативна безбедност различитих типова стамбених зона зависна од броја страна на којој је насеље изложено јавном простору (станови као делови објекта су највише безбедни, а издвојени стамбени блокови најмање). Такође, оријентација линеарних стамбених зграда на две стране улице омогућава боље локално кретање. Пешачко кретање на локалном нивоу је увек пожељно, али где постоје кретање већег нивоа, потребно је да је простор интегрисан са системом улица мањег ризика.

Crankshaw(2009) наводи три најчешће смернице урбаног дизајна: прикладност (у смислу да доликује), усклађеност (у смислу хармоничности или асоцијативности), и савременост(у смислу да припада истом временском периоду). Истиче потребу да се улици као елементу јавног

простора обезбеди равнотежа јединствености и разноврсности, уз осећај затворености и заштићености насупрот отворености и погледу. Поставља смернице урбаног дизајна које се односе на потребу схватања улоге улице која служи пешацима колико и возилима, да улице и јавни простори служе заједници на вишеструке начине, и да представља јавну инфраструктуру којом се олакшава функционисање јавног живота града. Разумевање ових потреба помаже у креирању пешачких суседстава у којима хумани обрасци становања и делатности могу егзистирати. William H. Whyte се у анализи јавних простора града, базира на идеји комфора, друштвености, забаве, вањских кафеа и ресторана, што се може применити на било коју средину, али осећај мере и густине становања се треба применити када је реч о мањим заједницама(Carmona et al, 2010.).

2. ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА И ОБРАЗЦИ УПОТРЕБЕ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА У СТАМБЕНИМ БЛОКОВИМА

2.1. Типолошка класификација јавних градских простора у стамбеним блоковима

2.1.1 Типологија отворених јавних простора стамбених блокова у функцији модерног становања

Типоморфолошки приступ подразумева успостављање везе између архитектонске типологије и урбане морфологије, комбинујући карактеристике зграда са отвореним просторима, омогућавајући на тај начин успостављање интерконекције архитектуре са контекстом пројектовања и планирања. Муратори (Saverio Muratori) и његовог наследник Каниђа (Gianfranco Caniggia) анализирају принципе грађења традиционалних италијанских градова и граде теорију пројектовања нових градова (Ђокић 2009.). Муратори у свом раду полази од две основне хипотезе: да се структура града може разумети само кроз историјски континуитет и да су типоморфологија и изграђена форма основа за анализу урбане форме. Кастекс, Депол и Панере (Jean Castex, Jean Charles Depaule, Philippe Panerai), на темељу Лефеврове теорије *унитарног простора* анализирају еволуцију градског блока као концепта којим се може описати урбани развој кроз дијалектику изграђеног и друштвеног простора. Конзен, географ и градски планер заснива своја истраживања на три компоненте: план града (картографска манифестација физичке појавности града), градско ткиво (групације зграда и отворених простора) и начин коришћења зграда и земљишта (Conzen 1960).

Наведеним типоморфолошким приступима градски простор и урбани пејсаж се посматра кроз време, форму и величину.

Док се Camillo Sitte и Paul Zucker (Carmona et.al, 2010.) фокусирају на визуелно-естетску димензију, Rob Krier типологију заснива на геометријским

обрасцима. Franck & Stevens развијају типологију на идеји пространости („лабавости“) и збијености („напетости“) простора. Простран простор је прилагодљив, често без ограничења и употребљив за различите функције, спонтане и планиране. Збијен простор је фиксиран, физички ограничен или контролисан у смислу врсте активности које се могу дешавати. Сматрају да док су квалитете прилагодљиве и релативне, заступљене и код пространих и збијених простора, нови типови јавних простора су често више ограничавајући по природи него што су били у прошлости, активно обесхрабрујући разне врсте непланираних активности које воде пространости, откривању и поновном откривању простора (Carmona et.al, 2010.).

Алдо Роси повезује тип са формама и начином живота. Сматра да настаје постепено, у функцији потребе и у тежњи за лепотом, зависан од друштва. Концепт типа је комплексан логички израз који претходи форми.

Објекти који чине физичку изграђеност простора и отворени простори између њих одређују просторне обрасце, чије организационе карактеристике на различитим просторним нивоима доводе до социјалних интеракција у простору, прилагођавајући и трансформишући простор кроз свакодневну употребу у односу на схватање образаца друштвеног живота. Простор између објеката који представља место потенцијалних и намерних сусрета, различитих врста комуникација, рутинских и осталих активности, Лефевр и Гиденс називају простором свакодневног живота.

Џејкобс препознаје важност односа форме отвореног јавног простора и његове употребе наводећи четири критерија праксе обликовања паркова у јавном простору суседства: интригантност, центрисање, осунчаност и затвореност (Jacobs, 1992.). Џејкобс из позиције корисника анализира однос просторне форме и социолошких ефеката, истичући значај архитектонског оквира датог простора.

Суседства насеља са претежно колективним стамбеним објектима изграђена у другој половини 20. века имају сличну просторну структуру и организацију која је последица линеарно постављених путања од центра града и места рада, до места становања. Ове структуре су имале за циљ смањење унутарблоковског саобраћаја и повећање приватности за станаре блока. Међутим, погрешан принцип изостављања комплексности супротности, преклапања домена и територија, узроковао је изостављање друштвених активности у јавним просторима.

Посматрањем отвореног јавног простора у систему отворених јавних простора града откривамо типове јавних простора. Разврставањем елемената вршимо систематизацију ради одређивања места у целини и утврђивања правила која владају комбиновањем елемената у систему. Одређивање типова или класификација је везана за кодове на које се позивамо. Кодификацију вршимо са становишта потребе за урбаном регенерацијом простора, и кодова у односу на које посматрамо, тј, у сврху анализе коју обављамо. Класификација је употребљива са становишта операција које преузимамо и у односу на одређени код. Полазиште је форма, која је у спрези са функцијом, односно наменом урбаног простора.

Дефинисањем критеријума и индикатора који омогућавају испитивање отворених јавних простора суседства и утицај на друштвено понашање, формулишемо типологију јавних простора суседства. Сет критеријума треба да буде универзално применљив у постојећим колективним стамбеним суседствима. Типолошка класификација има за циљ проверу просторних капацитета отворених јавних простора за остварење друштвених контаката, а све у сврху дефинисања просторне трансформације, урбане регенерације простора.

2.1.1.1 Формални приступ

Физичка изграђеност односно форма као критеријум типолошке класификације представља мање променљиву категорију од функције.

Критеријуми који се постављају могу дати различите класификације: на основу геометријских особина, уметничко-естетских, историјских компоненти, начина настанка (спонтано или плански). Приоритет се даје карактеристикама изграђености простора помоћу којих се описују остале карактеристике простора. Израдом типолошке класификације формира се теоријски ослонац на бази разумевања принципа и поступака који су одредили настанак просторних облика отворених јавних простора града.

Ђокић(2009.) кроз примену типолошке класификације тргова Србије стечена искуства претаче у кодове који представљају обрасце за даљу трансформацију градског трга у будућности. Између става да је типолошка класификација успешна и комплетна само ако је применљива у било ком културном и историјском контексту, и става да је типологија исправна само ако се везује за конкретну средину која је специфична по одређеним карактеристикама, Ђокић заузима став да сваки тип у одређеном простору треба имати ослонац у генералној типологији, уз одређене специфичности по коме је простор препознатљив.

Под физичком структуром улице, трга или блока, подразумевамо просторни однос објеката и урбанистичких микроелемената-простора. Као што у савременом граду доминантно кретање моторним возилима захтева специфичну физичку структуру улице, тако и начин кретања пешака утиче на формирање трасе, односно праваца кретања кроз посматрани простор. Улица, трг или блок се као јавно место исказује физички кроз изграђеност, чиме се успоставља одређени однос са околним простором. Типологију урбанистичких микроелемената вршимо у односу на предмет истраживања: отворених јавних простора стамбених блокова.

Класификација према геометријском облику у општем концепту уличне мреже, аксијалних праваца или зелених површина је уобичајена, представља основу планског обликовања простора, али не значи да се урбанистички облици заснивају само на овом коду. Геометријски облици су увек везани за топографију која врши утицај на развој урбане форме. Топографија као

одређујући фактор је некада подразумевала спрегу различитих фактора као што су климатски (оријентација, ветар), традиција грађења, начина рада и производње, организације живота и породице, организације друштвених веза и контаката, локалних материјала и вегетације, морфологије тла. Развојом технологије, пораста стандарда и савремених животних трендова, прилагођавање терену је потиснуто, занемарујући структурисање овим кодом.

Како је у поглављу *Мапирање простора* наведено, применом технике Space Syntax кроз израду аксијалних мапа праваца и конвексних мапа простора, извршена је класификација отворених јавних простора:

- у односу на степен интеграције простора,
- у односу на установљеност објектима са директним приступом или без (неконституисани простор),
- у односу на пролазност-проточност у смислу да ли се аксијални правци завршавају или пролазе кроз конвексни простор. Овај критеријум се односи на фреквенцију свакодневних сусрета-случајних или планираних, обзиром да се конвексни простори у којима се завршавају аксијалне путање могу третирати као одредишне тачке ако нису установљени објектима, односно граница приватног и јавног домена уколико је установљен објектима.

2.1.1.2 Функционални приступ

Кроз функцију отвореног јавног простора одређујемо припадност типолошком елементу. Карактер одређеног урбанистичког микроелемента одређује функција која се обавља на том простору, али и функција објекта који их окружују.

Ђокић(2009), бавећи се типоморфологијом градског трга као отвореног јавног простора, наводи недостатке у функционалном приступу класификације елемената: бројност функција, преклапање функција и

променљивост функција. Сматра да узимање у обзир сваке заступљене функције чини типологију исувише разгранатом. Исти је случај код више заступљених функција које се преклапају истовремено или у различитим временским периодима. Трећи недостатак функционалистичког приступа је променљивост функција у времену, трансформације из једне функције у другу услед промена у друштвено економском моменту.

Отворени јавни простор се исказује функционално кроз територијализовање појединцима или групом људи, који су учесници јавног живота. Представља сложен систем различитих функција: путања као функције везе, места кроз остварење комуникације. Поседује друштвени израз, оивчен је објектима који представљају избор или циљ кретања, и својом формом подстиче или инхибира обављање социјалне функције. Различитост вршења функције ствара различите типове. При одређивању функционалних типова, сусрећемо се са интеракцијом функције и форме, где сама функција одређује форму, концепцију и кориштење, као и укључености других функција као што је као најзаступљенија- функција кретања.

2.1.2 Отворени јавни простори Новог Града

Геостратешки положај Подгорице на ушћу река Мораче и Рибнице је имао пресудан утицај на формирање и морфолошке карактеристике урбане матрице Старе Вароши, Нове Вароши и Новог Града. (сл.2.)

Улична матрица историјског језгра Старе Вароши, настала на ушћу реке Рибнице у реку Морачу, према брду Љубовић, представља пример органски настале матрице изражено неправилне структуре, везане за топографске карактеристике терена, са ексцентричним развојем услед ограничености рекама са северне и западне стране. Градско језгро Старе Вароши има одлике турско-источњачког начина грађења вијугавих уских улица и ниских мањих кућа са ограђеним приватним двориштима.

Нова Варош, изграђена плански са правилном матрицом, у складу са тадашњим урбанистичким концепцијама са краја 19.века, лоцирана је са друге стране реке Рибнице до брда Горица, независно од речних токова. Блокови су правилни, са ободном градњом и уском парцелацијом.

Обале река Мораче и Рибнице, својим геомеханичким особинама нису погодне за изградњу. Карактерише их прилично стрм нагиб страна, тако да присуство реке примећујемо тек преласком преко мостова.

Нова Варош и Нови Град имају сличан геометријски модел развијен на ортогоналном систему блокова, али са различитим димензијама објеката, димензијом и организацијом блока.

У изграђеној структури Новог Града, видљиве су фазе настанка које се огледају у величини блока, структури објеката, организацији функције становања, опремљености станова. Експанзијом развоја Подгорице дуж централног булевара Св.Петра Цетињског, изградњом контактних зона, долази до померања тежишта центра Подгорице према зони Новог Града.

2.1.2.1 Отворени јавни простори у контексту уже градске зоне Подгорице

Речна корита река Мораче и Рибнице деле централну градску територију на три дела: Нови Град на десној обали Мораче, Нову Варош и Стару Варош на левој страни Мораче, које раздваја река Рибница(слика 3.). Ова три дела су мостовима са булеварским саобраћајницама преко Нове Вароши повезана у једну целину, а веза Нове Вароши и Новог града чије ортогоналне урбане матрице су усклађене по правцу пружања је остварена и преко два пешачка моста као продужетака уличних праваца градског језгра Нове Вароши. Стара Варош је са Новим Градом повезана периферно, тако да не постоји директна конекција са језгром Старе Вароши.

Урбана целина Старе Вароши својом организацијом уских кривудавих улица није омогућавала формирање отворених јавних простора осим централног

пешачког трга са Сахат кулом, који се налази на правцу булевара чији продужетак представља главну градску улицу са главним градским тргом у Новој Вароши.

Организационим концептом Новог Града није остављен простор за градски трг као јавни простор који би служио како станарима блокова тако и посетиоцима, већ су остављани слободни простори унутар блокова између стамбених зграда који су решавани парковски, као рекреациони простори за децу или одрасле или само као унутар блоковско зеленило.

На урбаним целинама Нове Вароши и Новог Града сконцентрисани су највећи и најзначајнији садржаји зеленила садржани у категорији јавних простора:

- Парковско зеленило (зеленило паркова, тргова и садова)
- Линеарно зеленило (дрвореди и партерно зеленило)
- Зеленило централних делатности
- Зеленило пешачких површина (тргови, пјачете, пешачке улице)
- Унутар блоковско зеленило

Ободна организација објеката у низу у блоковима Нове Вароши омогућила је стварање унутар блоковских јавних простора суседства код блокова са колективним стамбеним објектима изграђеним на скоро потпуно разрушеним блоковима након другог св.рата. Планска матрица Нове Вароши садржи јавни градски парк на месту неизграђеног - „испуштеног“ блока (Карађорђево парк, изграђен 1927.), главни градски трг и улицу која води према рекреативној зони- брду Горица, ободне највеће уређене јавне парковске површине уз речне токове Мораче (Његошево парк, изграђен 1925.) и Рибнице(парк Ивана Милутиновића, изграђен 1953. и Мали парк,1927.). Лева обала Рибнице, са стране Старе Вароши топографски није погодна за формирање уређених парковских површина, док са десне стране Мораче, у контактної зони ДУП-а Нови град 1,2, слободне површине осим на местима продора из праваца пешачких мостова спадају у категорију зеленила

централних делатности, представљајући део комплекса отворених простора Спортско рекреативног центра „Морача“, хотела „Подгорица“, односно отворених простора око објекта Владе Црне Горе.

Још у поставкама ГУП-а из 1989.године, наведено је да „паркови као један од основних елемената традиционалног обликовања простора, нужно је да буду боље заступљени у будућој намени градских површина, пре свега у ужем градском подручју(ГУП 1989.).

Смерницама ДУП-а Нови Град 1,2 из 2006.године, наведено је да „уколико унутар блокова не постоје веће површине погодне за озелењавање, акценат треба ставити на озелењавање у жардињерама, патуљасте четинаре, а где је могуће правити реплике „природног врта“ тј.комбинацију воденог тока, ситног цвећа и патуљастих четинара. Зато је ова врста озелењавања специфична јер је потребно стварити амбијент и у том случају је могуће као акценат формирати и неку врсту реплика на тему врта.“

Обзиром на заступљену функцију становања, у оквиру смерница је наведено да је потребно „формирати део зелене површине која ће задовољити потребе људи који живе у овим објектима. То су пре свега простори за миран одмор, рекреацију и дечја игралишта.“

У делу Смерница за примену ликовних уметности наводи се да је „Партерим уређењем простора: пешачких токова, улица, парковских стаза, као и места сусрета грађана- тргова, даје се нова слика града. Увођењем нових дрвореда, украсног зеленила, као и очувањем старих стабала доприноси се визуелном доживљају урбане средине.“ Даље се наводи потреба оплемењавања „посебним елементима и садржајима атрактивног изгледа“ ради побољшања функције и естетике, не наводећи који то посебни елементи и садржаји могу бити.

Отворене јавне просторе Новог Града треба посматрати и у контексту суседних контактних зона са десне стране реке Мораче. Проточност блокова

не само за станаре већ и за пролазнике нарочито на главним пешачким рутама, и стварање амбијента социјалних дешавања учиниће свакодневне и рутинске активности садржајнијим.

По питању уређења зелених површина, ПУП Подгорице¹ (2014.) прописује израду Генералног урбанистичког рјешења Подгорице којим планом предела припада типу карактера предела 2, подручје карактера предела 2.4-урбано језгро. У овом ГУР-у, наведено је да се слика предела одликује дефрагментацијом зелених површина као и њиховом деградацијом. Карактерише их уситњеност услед урбанистичког ширења на рачун зелених површина. „Булеварима и ширим градским улицама постоје одређени линеарни потези-дрвореди који такође нису увезани у систем зеленила. Све показује да општа слика урбаног језгра одаје да ниво постојећих слободних и зелених површина не задовољава основне критеријуме за живот, како у санитарно-еколошком, тако у функционалном и естетском погледу“ (ПУП Подгорице, 2014.). Дакле, планском документацијом ПУП-а препозната је потреба урбане обнове зелених површина отворених јавних простора у жег градског језгра.

¹ Просторни урбанистички план Главног града Подгорице(2014.) ужу градску зону третира као просторну константу, прописујући смернице за заштиту површина за изградњу насеља: „развој Подгорице, односно развој планског подручја Подгорице биће усмерен према „довршавању града“, што у морфолошком погледу подразумева валоризацију разноликости појединих предјела града, пре свега трију урбаних језгара: старе балканске вароши(Стара Варош), класичног града из прошлог вијека(Нова Варош) и функционалистичког града из 60-их година)Нови Град преко Мораче). Мада, дјелимично деградирана, ова урбана ткива града која су најчитљивија у данашњем плану града, скупа са добрим геоморфолошким карактеристикама простора) ријеке, низ брда у равници, лијепе визуре са добрим геоморфолошким карактеристикама простора (ријеке, низ брда у равници, лијепе визуре на закључену кулису брдско-планинског амфитеатра на сјеверозападу) дају добру проедиспозицију за концепцију развоја „градова у граду“, којим подразумијевамо развој потпуно индивидуализованих дјелова града, сваки са својим посебним ликом и другачијом структуром функција, које се допуњују и интегришу у јединствени градски простор. Специфични развој „тих градова“ морао би омогућити и задовољити развој разноликих потреба живота грађана. Зато су та три урбана језгра дефинисана као „заштићене урбане агломерације“ у Просторним константама.
(<http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=PG>)

2.1.2.2 Хронолошки развој Новог Града кроз израду планске документације

Први познати регулациони план у Црној Гори, израдио је инжињер Ворман након припајања Подгорице тада кнежевини Црној Гори 1879.год. Већ 1886. године је започета изградња Нове Вароши, на неизграђеним површинама са десне стране реке Рибнице (лева страна реке Мораче). План је заснован на ортогоналном растеру широких улица повезаних са прилазним градским путевима. Централна оса са пролазним градским тргом је представљала главну везу са старим градским језгром-Старом Вароши, од којег је постепено преузимала функције центра. По овом плану се градило до почетка другог св.рата.

Послератни период планирања и изградње Подгорице (тадашњег Титограда) је раздобље великих интервенција на бомбардовањем скоро разрушеном граду, где се објекти изводе према старој регулационој основи, а нарочито изградња града на новим површинама. Планови изградње, сходно тадашњим функционалистичким урбанистичким концепцијама, тежили су уједначењу морфологије градских простора, која је уочљива у облицима и просторној организацији града (стамбена насеља, радне зоне). Израда Генералног плана Подгорице је започета 1946.године, према концепцији којом је железничка пруга била лоцирана западно од града. Две године касније се доноси одлука о промени позиције железничке станице источно од града, тако да се приступа изради новог предлога Генералног плана. Према овом предлогу је почела изградња објеката на слободним површинама десне стране реке Мораче (зграда МУП-а и стамбени објекат - тада грађен за Министарство грађевина) у данашњем булевару Св.Петра Цетињског, који повезује две обале реке (Нова Варош и Нови Град), и пре него што је усвојен као плански документ.

Током 1954. године се поново приступа изради ГУП-а за период до 1975.године, који је усвојен 1957.године. Конципиран је за три основне јединице са припадајућим центрима: Стара Варош, Нова Варош и нови дио града са десне стране реке Мораче. Ове три јединице су подељене речним

токовима и парковским појасевима дуж обала река Рибнице и Мораче. Интеграција ова три дела је постављена као водећи планерски принцип продужењем фиксираних праваца саобраћајне шеме Нове Вароши према северозападу и Новом Граду (булевар Св.Петра Цетињског) и централне улице Нове Вароши према југозападу и Старој Вароши (улица Слободе) где се грубо пресеца и раздваја старо градско ткиво органски настале матрице. Крута ортогонална шема није пратила тополошке карактеристике и природне вредности амбијента речних токова. Фокусирајући се на развој Новог Града на неизграђеном земљишту, акцентиран је булевар Св.Петра Цетињског са централним тргом и ракљасто постављеним саобраћајницама, чиме је град још више удаљен од реке (слика 4, слика 6, слика 7.).

У наредном периоду, у недостатку детаљних планова, градило се према Генералном плану, јер је садржао скоро комплетна габаритска решења блокова и потребне инфраструктурне мреже, у размери 1:2500. Директна примена је довела до низа програмских грешака и недовољно простудираних интервенција.

Пораст броја становника сталним досељавањем и интензивна изградња су убрзо премашили предвиђене процене раста и оквира развоја, па се 1961.године приступа ревизији ГУП-а, са прецизнијим дефинисањем основних намена становања, рада и рекреације. Ревизијом ГУП-а из 1964. године је проширена површина обухвата са концептом развоја четири основна реона, форсирајући и даље развој града на десној страни Мораче, чиме је углавном задржана поставка ГУП-а из 1957.године.

Истовремено се јављају критике концепције урбанистичког плана тадашњег Титограда. Замисао интеграције три градска језгра у једну целину, која је спроведена формалистички, продужењем праваца ортогоналне матрице Нове Вароши преко слободних површина на десној страни Мораче, и историјског градског центра на левој обали Рибнице-Старој Вароши, негира природне карактеристике терена и оно што одређује физиономију овог града - две реке са усеченим коритима и пећинама у алувијалном

конгломерату- „једино га оне могу спасити од утапања у безлични, монотони израз који све више добија његова монотона архитектура“ (Мијовић, `65).

Израда ревизија ГУП-а из 1964. креће током 1970. године израдом мноштва студија које су дале реалну представу о стању природне и грађене средине, и могућностима даљег развоја. Укупна површина захваћене територије је повећана три пута, а пројекција је рађена до 1991.године, за 140000 становника. У односу на претходну ревизију ГУП-а из 1964.године, који је развој града претежно заснивао на изградњи слободних површина са десне стране Мораче-према западу/северозападу, у новој ревизији се планира развој града у свим правцима. Постојеће зоне центра (Нова Варош и Нови Град), уз неопходне реконструкције и усвајање нових слободних простора, задржавају улогу подручја са најквалитетнијим и најатрактивнијим активностима. Третман простора централне зоне у делу Новог Града је подржан критеријумима одређених за улице Нове Вароши: мешовити стамбени објекти са пословањем у приземљу су изграђивани уз булевар Св.Петра Цетињског, и ободну Московску улицу. Ревизија ГУП-а из 1970. садржи „Студију стандарда сервиса за планирање градских насеља“ (РЗУП,1970.) која „изражава функцију друштвених потреба, могућности заједнице и развијеност праксе и теорије, са циљем да пружи оријентацију поступка планирања са објективизираним критеријумима опште политике развоја града“.

Известан број терцијарних делатности, према ревизији ГУП-а из 1974. се централизује: школски, научни, болнички, спортско-рекреациони, а према просторној дистрибуцији, лоцирани су тако да подржавају централну зону. Средњошколски центри на локацијама Нове Вароши, Новог Града и Старе Вароши, формирају се као независне просторне целине.

Ревизија ГУП-а из 1990.године за део Новог Града прописује урбану афирмацију у садржајном и морфолошком смислу, а уређење атрактивних обала река, омогућило би социјалну и функционалну интеграцију свих делова градског подручја у јединствену целину. У ужем градском подручју се

предвиђа „мешовита намена површина, а организација простора треба омогућавати настајање и развој потеза и жаришта урбанитета, као и мањих и већих центара у облику зона, уличних потеза и тргова с локалима и разноликим, интезивним коришћењем простора“. Овом ревизијом су прописане локације за проширење функције градског центра: локације поред реке Мораче на десној обали као поједини слободностојећи објекти у зеленилу, на потезу од улице 13. јула до Булевара Револуције. Изградња објеката са заступљеном функцијом становања је фаворизовано, уз прилагођавање постојећем градском простору интерполацијама, надградњама и доградњама.

Функционалистички Нови Град из 60-тих година, као врло изражајан у данашњем тлоцрту града, иако делимично деградиран, уз добре геоморфолошке карактеристике простора (река, околна брда у равници, лепе визуре) даје добру предиспозицију за концепцију развоја „града у граду“ којим се подразумева развој потпуно индивидуалних делова града, сваки са својим идентитетом и различитом структуром функција које се допуњују и интегришу у јединствен градски простор. У амбијенталном смислу, урбана реафирмација основних конститутивних елемената града: улице, блока, трга, слободних површина, према поставкама из планске документације је неопходна. ДУП-ом из 2006. и 2011. године дозвољене су изградње на одређеним слободним локацијама унутар блокова, чиме се такође повећала густина у склопу затечене и дограђене уличне мреже постепеним трансформацијама.

Ревизија ГУП-а из 1990.године за простор у границама ДУП-а Нови Град 1,2 програмира за интервенције ради адекватне „урбане афирмације“, што подразумева:

- Изграђеност до високих градских густина (а према ДУП-у Нови Град 1,2 из 1997.године већ је достигла планирани ниво);
- Увођење садржаја и намена који би представљали проширење подручја централног градског карактера. Интервенције је могуће

изводити на постојећим објектима обзиром на изграђеност укупног подручја скоро завршена, и то у највећој мери на крововима објеката у смислу повећања спратности, и у сутеренима.

Ревизијом ГУП-а из 1990.године поставља се концепт дугорочног развоја града кроз успостављање „функционално сложеног и визуелно лако читљивог урбаног континуума града“. То се може постићи унапређењем и дограђивањем основних елемената облика града:

- Правци,
- Изграђена структура,
- Градски отворени простор,
- Систем природних и уређених зелених површина.

Основне поставке ревизије ГУП-а из 1990.године по питању природних и уређених зелених површина су:

- Јединствени систем зеленила града чине: централне зелене површине-паркови, парк шуме и остале зелене површине; површине за рекреацију и спорт; површине заштитних шума;
- Централне површине планираног зеленог обрасца чине обрасле површине дуж реке Мораче и Рибнице, посебних пејзажних и рекреационих облика, на које се надовезује парковско зеленило Нове Вароши, Новог Града – Крушевца и Старе Вароши. Ови простори се путем предвиђених зелених продора(улично зеленило, дрвореди, блоковско зеленило) повезују са Парк-шумом Горица, Љубовић и Мало Брдо. На овако дефинисан простор наслањају се остале зелене и спортско рекреативне површине града, формирајући јединствен систем урбаног зеленила.
- Паркови као један од основних елемената традиционалног обликовања простора, нужно је да буду боље заступљени у будућој намени градских површина, пре свега у ужем градском подручју и да

се у концепцији урбане доградње и изградње на новим површинама, рачуна са нормативом 3м²/становнику.

- Урбана морфологија градње: градња уз улице (улични блокови), тргови, паркови.

Планирани концепт пејзажног уређења Подгорице преузима и развија концепт зеленог система града постављен у ГУП-у из 1990.године, и допуњује га новопланираним зеленим површинама преузетих из важећих детаљних урбанистичких планова. Постављени су оперативни циљеви доградње и изградње и стварање мреже зеленог инфраструктурног система, ревитализације и реконструкције, подстицање биоеколошке разноврсности и повећање економске добити кроз естетско-декоративни ефекат зеленила (ПУП Подгорице,2014.). Такође се наводи да објекти пејзажне архитектуре јавне намене требају испуњавати критеријум доступности свим корисницима простора, да представљају општи интерес града и становника града, испуњење социјалних функција и испуњење еколошких функција. Овим критеријумима је важећим ПУП-ом препозната важност и потреба испуњења социјалне улоге отворених јавних простора града у јавном животу града.

Анализа предметног обухвата кроз израду ДУП-ова

Карактеристика подручја које је предмет истраживања је планска регулисана градња у периоду од 1947. до 1977, тако да је простор врло брзо добио данас препознатљиву физиономију. Планским решењем и извођењем, подручје је подељено у шест блокова, димензија приближно 250/250 и 300/240 метара. Заступљен је један модел организације објеката, с тим што се систем градње развијао паралелно осовинама улица Јована Томашевића/Ђура Салаја, односно од реке Мораче транслаторно по дубини, и ободно уз Булевар Св. Петра Цетињског, односно уз ободне граничне булеваре предметног подручја(слика 5.).

Изградња овог дела града на десној обали Мораче је почела са два велика објекта - зградом републичког МУП-а и стамбеном зградом, лоцираним уз централни булевар Св.Петра Цетињског, који се и данас архитектонским стилем, габаритима и концепцијом издвајају од осталих објеката у Новом Граду(слика 6). Ова два објекта, својом материјализацијом фасаде, обликом крова, отвора, спратних висина, преносе део амбијента предратне градње. Градња се није наставила у истом маниру, већ је приметно да су у процесу грађења првих блокова између улица Ђура Салаја и Светозара Марковића, заступљене мање димензије блокова и габарита објеката. Објекти су скромније обраде, спратности П+3.

Према ДУП-у Нови Град 1,2 из `97. године (Инкоплан) недостатак планирања централних функција око тргова или на главним саобраћајним правцима, имала је за последицу развој дисперзивних центара развијених и распоређених на фасадним странама стамбених блокова или у просторима унутар блокова. Због готово потпуне изграђености простора, ниво интервенција је ограничен на уређење партера, промене функције приземља и сутерена објеката, и интервенција на равним крововима објеката ради изградње спратова или мансарди.

Слободне површине су у функцији зеленила- паркови, игралишта за децу, линеарно зеленило уз уличне потезе, школска дворишта, двориште вртића и спортски терени уз школе. Карактеристика је неуређеност, слабо одржавање и употреба као неуређена паркиралишта.

Подручје обухваћено ДУП-ом Нови Град 1,2 садржи ортогоналну мрежу улица са дрворедима, тротоарима и зеленим појасевима које формирају обруч око полузатворених формалистичких блокова. Објекти су са једноставном архитектоницом и стилски прилично уједначени, релативно уједначене спратности и претежно са равним кровом. Приземља објеката су углавном отворена за јавне садржаје што оживљава улицу и задовољава потребе корисника-станара и посетилаца. Трансверзала-булевар Св.Петра Цетињског,

са шест саобраћајних трака, лоцирана централно кроз урбано ткиво Новог Града представља везу са другом зоном ужег градског језгра-Новом Вароши.

Као недостатак правоугаоне ортогоналне матрице, наводи се нерационално димензионисање блокова, нарочито у делу између улица Ивана Вујошевића/Светозара Марковића и Московске. (блокови **А**, **Б**, **В**). Предимензионираност блокова је условило постојање великих затворених дворишних простора, који су накнадно попуњавани објектима у паралелном или систему меандра, чиме је разбијена основна идеја правоугаоног полузатвореног блока са зеленилом, и створен мање читљив и изражајан амбијент. Такође, увођење стамбених кула у блоку **Г** довело је до поремећаја у организацији пасивног саобраћаја, и нарушило карактеристичну панораму укупне зоне Новог Града 1 и 2(слика 5.).

За један од узрока неадекватно решеног простора за паркирање се наводи разуђена мрежа унутар блоковских саобраћајница, која угрожава пешачке токове и рекреацију на слободним површинама. Дајући акценат на колском садржају, пешачки делови су сведени на тротоаре уз објекте, а зелене површине су неуређене и неодржаване.

Још у ДУП-у Нови град 1 и 2 из `97.године, у анализи створених услова је наведено да је „нејасан концепт дистрибуције и концентрације програма јавних објеката у односу за потребе зоне и шире потребе“. Такође, као мањкавост у затеченом стању се наводи недовољна ангажованост приземља објеката који чине спољну фасаду блокова, нарочито на главним пешачким правцима (Инкоплан, 1997.).

Објекти који су заступљени у овој градској зони су слободностојећи, дужине од 40м до 100м, са донекле уједначеном спратности П+3, П+4, П+5, изузимајући два објекта мање димензије спратности П+2 у улици Васа Раичковића, и две стамбене куле у блоку **Г**.

Измене и допуне ДУП-а Нови Град 1,2 из 2012.године прописује смернице за заштиту природних и пејзажних вредности и културне баштине, инсистирајући у обликовању „на визуелном јединству целовитог просторног решења, код којег ће објекти задржати свој идентитет и архитектонски израз адекватан својој функцији, без нарушавања присутног већ формираног амбијента“(Архиент, 2012.). Обрадом партера се тежи диференцијацији намена, са циљем раздвајања употребе, ради пријатног доживљаја у простору. Прописују се услови за адаптацију приземља постојећих стамбених објеката у пословање на важним саобраћајним и пешачким правцима у циљу повећања централних садржаја у насељу у складу са идејом претварања Новог града у стамбено-централну зону града, а све у циљу урбане трансформације града. Овај ДУП у односу на претходну верзију ДУП-а из 2009, у односу на проблем пасивног саобраћаја, предлаже нове позиције паркиралишта, кроз планирање подземних гаража и полу-укопаних гаража где би кров служио као дечје или кошаркашко игралиште, затим парковске површине. Заједно са постојећим паркиралиштима дуж улица, обезбеђено је 83% потребних паркинг места, што значи да није решен проблем загушености простора аутомобилима, слободно паркираним дуж саобраћајница и на слободним површинама.

Обухват измена и допуна ДУП-а Нови град 1 и 2 према важећем ГУП-у спада у „зоне становања већих густина“. Према анализи постојећег стања и изграђености простора обухвата измена и допуна ДУП-а Нови град 1 и 2, просечна густина становања је 290 становника/хектару, са коефицијентом изграђености простора од 0,90. (Архиент,2009.)

Захватом поменутог ДУП-а планира се простор са објектима намењеним становању са делатностима, са планираним бројем становника 16141, и 3124 запослена у пословним објектима. Планирана максимална густина становања је 345 становника/хектару, што спада у зоне становања већих густина (Правилник о ближем садржају и форми планског документа,

критеријумима намене површина, елементима урбанистичке регулације и јединственим графичким симболима(Сл.ЦГ 24/10)).

У табели бр.2. дати су упоредни показатељи стања из 1997, 2001, 2006. и 2009. године у односу на демографске и просторне карактеристике обухвата.

По питању смерница за уређење зелених површина, укупна површина планираних зелених површина унутар урбанистичких парцела износи 83553,26м², односно 18% на нивоу Плана, и 6,2м² по становнику. Осим зеленила уз саобраћајнице и линеарног зеленила, Планом су прописане смернице за блоковско зеленило зона уз стамбене објекте, зоне мирног одмора и шетње одраслих, зоне активног одмора са површинама за игру деце различитог узраста (дечја игралишта и спортски терени). Тежња је да се садњом жбуња и високог дрвећа формира појас заштитног зеленила од негативног утицаја околине (бука, аеро-загађење) а обезбеди повољно струјање ваздуха, и засенченост односно одговарајуће осунчање. Нарочито се потенцира зеленило спортско рекреативних зона које се организују као паркови са различитим садржајима.

Дуп Нови Град 1,2 потенцира и озелењавање школских дворишта, која су врло оскудна у зеленилу и прилично неуређена. Прописује врсту урбаног мобилијара као важног елемента пејсажног обликовања, уз увођење фонтана или чесми као важног елемента парковског уређења.

На приказу пете фасаде(слика 8.) преузете са „Google earth“ апликације, видимо расподелу „маса“-однос физичке структуре и зелених површина отворених јавних простора Новог Града.

2.1.2.3 Морфолошка и функционална анализа отворених јавних простора Новог Града

Урбанистичка целина која је одређена ДУП-ом Нова Варош 1,2 се састоји од шест блокова, којим су ради анализе одређене ознаке од А-Ђ (слика 10.). Булеварска саобраћајница Св.Петра Цетињског раздваја блокове А и Ђ који

имају форму правилног трапезоида, од остала четири блока (Б-Д) која су приближно квадратне и правоугаоне форме. Блокови су различитих површина, рађени у функционалистичком маниру слободностојећих објеката, постављених ободно уз саобраћајнице, и унутар блока по принципу „меандра“, омогућено великом димензијом блокова. Најмањи блокови Г и Д су приближних димензија од ивице ободних саобраћајница: 240/237м односно 255/235м, а највећи блок је блок Б, са димензијом 256/312м.

Јавни простори унутар блокова су у највећој мери озелењене површине, без организације простора која би омогућавала социјална дешавања. Највећа окупљања се дешавају уз дечја игралишта, платое за рекреативне спортове, и ободом блокова уз тротоаре главних саобраћајница где постоје клупе за седење-посматрање.

Зелене површине којих у Новом Граду има у обиљу, садржани су у категорији јавних простора:

- Парковско зеленило
- Линеарно зеленило(дрвореди и партерно зеленило)
- Зеленило пешачких површина
- Унутар блоковско зеленило

У табели 3 и табели 4, дате су урбанистичке карактеристике захвата ДУП-а Нови град 1,2. , планирано стање према очекиваним планским капацитетима (планираном изградњом, доградњом и надградњом) и карактеристике отворених површина. Подаци су преузети из Измјена и допуна ДУП-а Нови град 1 и 2 (Архиент, 2012.).

Физичке карактеристике постојећег стања према блоковима су приказане у табели 5.

Обзиром да је Нови град као предмет истраживања издељен на целине-блокове, кроз нумеричку анализу обухват ДУП-а ће бити третиран без међублоковских саобраћајница, тако да површине:

- под објектима укључујући ограђене просторе ограниченог приступа чине 31,57%,
- под унутарблоковским саобраћајницама 18,07%,
- под паркинзима 24,88%,
- а преосталих 25,48% представљају зелене површине, тротоари и стазе уз саобраћајнице (без зелених површина унутар ограђених зона).

Дакле, однос изграђеног и ограђеног простора (31,57%) у односу на отворени јавни простор без ободних-међублоковских саобраћајница (68,43%) износи 1: 2,17 у корист отворених јавних површина.

Приказ намене отворених јавних простора Новог Града, по блоковима, дат је на слици 9.

I Блок коме је додељена ознака А је ограничен улицама: Московска, булевар Св.Петра Цетињског, Ивана Вујошевића и булеваром Револуције. Осим објекта Основне школе „Максим Горки“(П+2) са ограђеним школским двориштем, блок сачињава 8 слободностојећих стамбених објеката са делатностима у приземљу, спратности од П+5 до П+8. Објекти су савременији, дакле спадају у објекте који су последњи изграђени у целини Новог Града, дугачких трактова од којих су неки са пешачким пасарелама у приземљу. Објекти су углавном ободно слагани, са објектом Основне школе и два паралелна објекта лоцирана унутар блока .

Садржаји јавних простора: Обзиром да трећину простора блока заузима ограђено школско двориште као јавни простор ограниченог приступа, на преосталој већој јавној површини је лоциран рекреативни простор између стамбених зграда унутар блока. Блок А садржи две локације опремљене мобилијарем спољног дечијег игралишта.

II Блок коме је додељена ознака „Б“ је ограничен улицама: булевар Св.Петра Цетињског, Московском, ул.Васа Раичковича, и ул.Светозара Марковића. Ово је једини блок који не садржи ограђене јавне просторе

ограниченог приступа. У овом блоку се налазе објекти који се архитектонским стилем и габаритима разликују зависно од периода кад су грађени: разуђени објекат уз централни булевар Св.Петра Цетињског спратности П+3 грађен по узору на објекте пре другог св.рата, објекти мањих габарита такође спратности П+3 према улици Светозара Марковића, затим новији објекти спратности П+4 унутар блока, до објеката који су последњи грађени спратности П+5 до П+6, дужих трактова. Блок „Б“ није морфолошки уједначен и због објеката у низу према углу ул.Светозара Марковића/Васа Раичковића, опет неусаглашене архитектуре настале доградњом у међупросторима објектима приземне спратности. Блок садржи и интерполиране објекте изграђене у претходној деценији, лоциране на некада слободним површинама.

Садржаји јавних простора: Унутар јавног простора блока „Б“ налази се један неуређени рекреативни простор и две уређене локације са мобилијарем спољног дечијег игралишта. Уз пешачке путање према булевару Св.Петра Цетињског, постоје клупе као мобилијар, правилно лоциране за одмарање и посматрање свакодневних дешавања.

III Блок са ознаком „В“ правоугаоног облика, ограничен је улицама Светозара Марковића и ободним Московском и 13.јула, још је један морфолошки неуједначен блок објеката различите старости, вертикалних и хоризонталних габарита, функције. Ово је једини блок у урбаној целини Новог Града који садржи индивидуални приземни стамбени објекат са ограђеним приватним двориштем. Блоком доминира ограђени простор ограниченог приступа комплекса средње грађевинско техничке школе. Време у коме су објекти грађени је видно и по стилу градње: објекти спратности П+2, мањих габарита и сиромашније унутрашње и спољашње обраде, смакнути објекти студентских домова слободно постављених у простору према улици Светозара Марковића спратности од П+2 до П+4, три објекта квадратне основе постављена под углом до 45° у односу на положај и оријентацију свих осталих објеката у блоку према улици 13.јула,

једнотрактни школски и пратећи објекти, до савременијих објеката који су последњи грађених 70-их година прошлог века, који гравитирају улици Московској, спратности П+5 и П+6. Приметна је неоправдана повученост грађевинске линије објекта на углу Московске и Васа Раичковића, тим пре што је простор према улици неуређено зеленило које служи паркирању возила.

Садржаји јавних простора: Унутар јавног простора блока „В“ налази се ограђени простор за игру деце опремљен мобилијаром спољног дечијег игралишта, и део са рекреативном површином. Део око студентских домова је уређен мобилијаром-клубама које у већини користе студенти-станари домова. Остали део блока је оскудан у опремању мобилијаром.

IV   Блок са ознаком „Г“ квадратног облика одређују улице 13.јула, Јована Томашевића, Васа Раичковића и Светозара Марковића. У овом блоку се налази ограђен простор ограниченог приступа објекта Војске Црне Горе, стамбени објекти грађени у различитим периодима изградње Новог Града спратности По+П+2 до П+6, и две стамбене куле спратности По+П+14, у основи заротиране за 45⁰, које представљају висинске доминанте не само блока „Г“, већ и обухвата ДУП-а Нови Град 1,2. У овом блоку имамо и објекте који су лоцирани управно у односу на ободне саобраћајнице. И у овом блоку је вршена интерполација нових објеката у претходној деценији.

Садржаји јавних простора: Унутар блока постоји један неуређен слободан простор предвиђен за рекреацију. Остали слободни простори су зелене површине без посебне намене. Клупе као урбани мобилијар су појединачно заступљене само према улици Светозара Марковића. Не постоји дечје игралиште.

V   Блок „Д“ приближно квадратног облика граниче улице Светозара Марковића, Васа Раичковића, Јована Томашевића и булевар Св.Петра Цетињског. Највећу површину блока заузимају објекти Средње Машинске школе са ограђеним двориштем. Стамбени објекти према улици Светозара

Марковића, спратности По+П+3 задржавају грађевинску линију објеката из суседног блока „Е“, и повлачењем од линије тротоара формирају зону пешачког зеленила. Овај блок садржи објекат који је први грађен на десној страни реке Мораче, у обухвату данашњег ДУП-а Нови Град 1,2. Објекат је оријентисан према булевару Св.Петра Цетињског, спратности По+П+3, наткривен косим кровом, рађен у стилу предратних објеката равних линија и јаких кубуса, разуђене основе и високих стропова. Повучен је у односу на улични тротоар за ширину двостраног паркинг простора и партерног прилазног зеленог појаса. Заједно са новим објектом изграђеним у претходној деценији са дворишне стране, формирају комплекс са ограђеним унутрашњим двориштем ограниченог приступа, за потребе МУП-а Црне Горе. Блок „Д“ представља једини блок који садржи две ограђене целине, које изузимамо из анализе отворених јавних простора Новог Града. Слободни простор унутар блока је омогућио изградњу још једног објекта становања са делатностима у непосредној близини објеката МУП-а. Осим пословних објеката оријентисаних на булевар Св.Петра Цетињског преостали стамбени објекти су спратности С+П+3, оријентисани на улицу Јована Томашевића, са регулационом линијом уз тротоар улице.

Садржаји јавних простора: Блок „Д“ не садржи слободне просторе погодне за обављање заједничких активности. Ограђено школско двориште је условило ободну интерну саобраћајницу као приступну осталим објектима. Мобилијар типа клупа за седење постоји само према улици Светозара Марковића, што је омогућио положај регулационе линије објеката. Остали слободни простори су зелене површине без посебне намене. Не постоји дечје игралиште.

VI Блок „Ђ“ облика правилног трапезоида, ограничен је улицом Ђура Салаја, булевара Револуције, ул. Ивана Вујошевића и булевара Св.Петра Цетињског. Карактерише га мешавина нешто старијих објеката мањих хоризонталних габарита и већ карактеристичних стамбених објеката дугачких трактова лоцираних по ободу блока, спратности С+П+5. Блок „Ђ“ садржи једини објекат који није лоциран у правцу пружања осталих објеката

Новог Града по x и y оси (не рачунајући солитерске објекте заротиране у основи под углом 45°), као резултат непоседовања валидне планске документације у моменту настанка Новог Града. У оквиру блока „Б“ налази се ограђени простор ограниченог приступа са објектом Дечјег вртића (П, П+1), пословни објекат квадратне основе спратности С+П+1, и интерполирани објекат надземне гараже(П+1). Блок садржи парковске површине унутар блока и уз булевар Револуције, а слободни простори су омогућили уметање два нова стамбена објекта са пословањем у приземљу.

Садржаји јавних простора: Блок „Б“ садржи један слободни простор у средишту блока који представља повољну локацију за организовање социјалних дешавања-окупљања. Дечје игралиште постоји у оквиру парковског уређења унутар блока, заједно са простором за спортску рекреацију. Мобилијар типа клупа за седење постоји у појединачним случајевима према улици Ивана Вујошевића и булевара Револуције. Остали слободни простори су зелене површине без посебне намене.

Функција

Главне пешачке трајекторије, присутне уз ободне саобраћајнице су уз булевар Св.Петра Цетињског, и уз улицу Ивана Вујошевића и Московску. Приметно је да повлачење објеката од уличног профила прави диференцијацију у врсти делатности: приземља објеката који су оријентисани директно на улични тротоар представљају атрактивне просторе за комерцијалне делатности. Повлачење објеката од булевара раздваја пешачке путање на тротоар уз саобраћајницу и тротоар уз објекат (уз појас зеленила који раздваја), па су присутни више пословни садржаји и услужне делатности. Ободни објекти који имају подрумску етажу и издигнуто приземље и немају могућност остварења директног контакта са корисницима на нивоу партера у многим је одредило тип заступљене делатности. Тако је код објеката оријентисаних према улици Васа Раичковића у блоку Г, извршена делимична пренамена приземља објеката за делатности трговине и угоститељства, али мања дужина објеката, и паузе

између објеката не дају континуитет потребан за развој атрактивног приземља увођењем делатности које би привлачиле већи број корисника.

По питању увођења садржаја унутар блокова, приметни су одређени угоститељски садржаји у блоку **Б** и **Г** који привлаче кориснике и из других делова града. У блоку **В** постоји монтажни спортски објекат, као једини у овој урбаној целини. У осталим објектима унутар блока је ипак доминантна стамбена функција.

Саобраћај

Изграђеност унутрашњости блока услед величине блокова узроковало је постојање разгранате мреже интерних саобраћајница са паралелним паркирањем. Присутност пословних садржаја у контактним зонама са нерешеном функцијом паркирања, резултирало је превеликим бројем паркираних возила на свим слободним површинама у овом делу у току радног времена. Интерполирани објекат надземне гараже у блоку **Ђ** је једини те врсте у овом обухвату. Паркирање у оквиру објекта је остварено у новим, интерполираним објектима и малом броју старијих објеката као појединачне гараже.

Зеленило

Линеарно зеленило (дрвореди) је заступљено уз све ободне саобраћајнице, а према булевару Св.Петра Цетињског, обзиром на повученост грађевинске линије објеката, присутно је и зеленило пешачких површина. Облик правилног трапезоида је омогућио формирање парковског зеленила уз булевар Револуције. Парковско зеленило је присутно и око око студентских домова. Унутар блоковско зеленило се налази између стамбених објеката унутар блока, и око игралишта. Унутар блоковско зеленило је заступљено у великом обиму, осим у блоку **Д**. Испред пословних објеката постоји уређено партерно зеленило, као и испред стамбених објеката у улици Светозара Марковића.

Улична мрежа Новог Града

Обзиром да је реч о ортогоналној матрици Новог града која се налази на равном терену, у односу на геометријски облик, можемо рећи да су све улице (примарног, секундарног и унутар блоковског система) праволинијске, осим булеvara Революције који је у благом луку, тако да је путања сагледива у дужини блока. Булевар Революције представља примарну градску саобраћајницу и везу са Старом вароши, и може се у односу на остале ободне саобраћајнице и главну комуникацију највећег капацитета-булевар Св.Петра Цетињског, поредити у односу на изграђеност ободног уличног фронта. Улични профил булеvara Революције карактерише удаљеност стамбених и пословног објекта од уличног фронта на делу ДУП-а Нови град, односно пословних објеката у контактної зони, па осим линеарног зеленила високог дрвећа постоји „тампон зона“ парковских, блоковских и зеленила централних делатности.

Ободне саобраћајнице Јована Томашевића/Ђуре Салаја, ул.Московска, ул.13.јула, као и централне Ивана Вујошевића/Светозара Марковића, карактерише изграђени улични фронт објеката са местимичним повлачењем и појасом зеленила испред објеката(ул.Светозара Марковића) односно објеката централних делатности контактне зоне обале Мораче (ул.Јована Томашевића/Ђура Салаја). Булевар Св.Петра Цетињског као комуникација са шест трака и зеленим појасом који раздваја супротне смерове кретања, у уличном профилу садржи осим линеарног ободног зеленила и зеленило пешачке путање уз изграђени фронт дугих трактова стамбених објеката са једне стране, односно зеленила са паркинг површинама испред објеката са друге стране булеvara.

Унутар блоковске саобраћајнице су увек у ортогоналном систему (осим путање уз парцелу неправилног облика индивидуалног стамбеног објекта у блоку В), углавном са паркирањем уз улицу. Улице су ретко са обострано изграђеним објектима, а најчешће са објектом са једне стране и зеленом површином са друге стране.

Отворени јавни простори Новог града са аспекта форме

Ортогонална организација простора и оријентација објеката слободно постављених у простору али усмерених у правцу X или Y осе, дефинише правилне облике отворених јавних простора Новог града. Како је у урбанистичкој анализи по блоковима наведено, у обухвату ДУП-а Нови град 1 и 2 постоји само један објекат у блоку Ђ који не прати стандардну правилну шему пружања у два правца, постављен неодређено под углом у односу на остале објекте, затим стамбене куле у блоку Д као и стамбени објекти у блоку В, квадратних основа, заротираних за угао од 45° о односу на правац пружања осталих објеката.

Неправилни облик парцеле ограђеног приватног власништва индивидуалног стамбеног објекта формира правилни простор промењеног угла (ромбоид) у односу на заротирани колективни стамбени објекат (блок В). Такође, треба узети у обзир правац пружања булеvara Револуције чиме се формирају облици правилног трапезоида јавних простора код блокова са ознаком А и Ђ.

Отворени јавни простори који се налазе између слободностојећих функционалистичких објеката увек креирају простор неkontинуиране ивичне градње који карактеришемо као „отворен“ простор. Карактеристика отворених простора Новог града је континуираност, где се отворени простори надовезују, прожимају, чинећи једну композицију унутар блока.

2.1.2.4 Типолошка класификација отворених јавних простора Новог Града

Мрежу отворених јавних простора Нове Вароши типоморфолошки можемо класификовати у контексту грађеног простора Новог Града, и у односу на начин коришћења јавних површина. Начин на који се мрежа отворених јавних простора приказује у свом физичком облику, без обзира на функционална, генетска и друга својства, у основи дефинише просторну

структуру града, појављујући се као негатив грађеној структури. Отворене јавне просторе града дефинишу улице, тргови, унутар блоковски простори, јавне слободне и зелене површине. Док се мрежа улица физички много спорије мења у времену у односу на грађену структуру, начин употребе улице је променљив. Зелене и слободне површине града, дефинисане околном физичком структуром, најпроменљивија су категорија, и тиме најпогоднија за урбану регенерацију.

Просторни однос објеката и слободних површина, тј. начин како су објекти постављени у простору формирају урбану структуру, кроз историју је углавном развијана на два начина-као традиционални град, и функционалистички град. Функционалистички град по чијем узору је грађен Нови Град, са објектима слободно постављеним у простору, доминантном функцијом улице као пута, садржи и неиздиференциране просторе између објеката. Улице у Новом Граду су присутне у два облика: саобраћајнице које раздвајају блокове, и унутар блоковске саобраћајнице, које могу бити третиране у склопу отворених јавних простора обзиром да представљају више променљиву категорију од улица које раздвајају блокове, које чине део урбане матрице града. Обзиром да на простору Новог града не постоји трг у традиционалном смислу речи, предмет типоморфолошке анализе отворених јавних простора Новог града су слободне и јавне површине унутар блокова.

Грађена структура Новог Града је релативно уједначене спратности стамбених објеката, зависно од старости и намене, и креће се од П+3 до П+6 (делови објекта до П+8) код објеката према Московској улици, и као изузетак две стамбене куле, спратности П+14, што је битно у разматрању размере отворених простора, односно усклађености приликом поређења.

2.1.2.4.1 Формални приступ

Анализиране теоријске поставке о односу простора и друштва упућују на важност просторне конфигурације у остварењу друштвено активног простора. Истраживањем просторних капацитета долазимо до сазнања о

капацитетима простора за социјалну интеракцију. Уз могућност остваривања истовременог присуства људи, кроз категорије становника суседства и странаца-посетилаца, истовремено се анализира пропустљивост простора, односно интеграција јавних површина. Кроз установљеност простора објектима и улазима у објекте у односу на установљене пешачке путање, долазимо до класификације простора који имају подршку свакодневних рутинских радњи у остваривању сусрета као подлоге за могуће будуће различите облике социјализације.

Отворени јавни простори у односу на установљеност објектима у односу на положај улаза, чиме се обезбеђује већа проточност простора, могу бити:

- Отворени јавни простори установљени објектима са улазима оријентисаним ка простору,
- Отворени јавни простори установљени објектима без улаза оријентисаних ка простору.

Анализом отворених јавних простора применом технике Space syntax, кроз израду аксијалних мапа праваца кретања унутар блокова, извршена је класификација

- у односу на степен интеграције простора - броја нивоа, односно промена праваца, (о чему је било речи у поглављу мапирања простора) на:
  - примарно интегрисане (И1)
  - секундарно интегрисане (И2)
  - терцијарно интегрисане (И3)
- у односу на пролазност-проточност у смислу да ли се аксијални правци завршавају или пролазе кроз конвексни простор.
  - Пролазне отворене јавне просторе, (П)
  - Непролазне отворене јавне просторе. (Н)

Непролазни отворени јавни простори спадају у просторе који немају приступну вредност у смислу да не повезују отворене и затворене просторе, и не налазе се на путањи свакодневне употребе у смислу лакше социјализације осим ако нису подржани одређеном функцијом која би окупљала више корисника на једном месту. То су најчешће простори који су само озелењени или чак неуређени, а Хилиер их дефинише као „тривијална острва“-ван линија кретања пешака, и нису дефинисани као острва у просторном смислу. Уколико немају јасно одређену намену (дечје игралиште, рекреација, одмор) оваква места својом уређености требају дати разлог да корисници застану или задрже се. Исто тако је важна и повезаност оваквих места са осталима у смислу јаче интегрисаности, како би се лакше проналазила.

На основу наведених критеријума који се односе на форму простора у односу на обрасце употребе, креирамо типове отворених јавних простора, које доводимо у везу са постављеном хипотезом да физички оквир јавних градских простора подстиче концентрацију и интеракцију корисника.

Критеријуми отвореног јавног простора у односу на установљеност објектима, степен интеграције и проточност простора, дају могућу комбинацију 12 типова простора.

Анализом карактеристика отворених јавних простора према којима би се вршила типолошка класификација долазимо до критеријума који се могу односити на форму као и на функцију простора. Осим приступачности који се највише односи на форму, читљивост, разноврсност, прикладност, сигурност и атрактивност су критеријуми који припадају функционалној класификацији али су неодвојиви од физичког залеђа-форме која их дефинише. Наведени критеријуми ће бити образложени у следећем поглављу.

2.1.2.4.2 Функционални приступ

Класификовање отворених јавних простора Новог града, анализом кључних обележја везаних за функционалне карактеристике, опет смештено у форми која омогућава постављање ових критеријума, вршимо према:

- *Приступачности*, кроз велики избор путања - прилаза, везано за што лакшу оријентацију и добру позицију у простору, и тим изложено што већем броју корисника. Функционалистичка организација објеката даје могућност великог броја алтернативних рута, али је битна добра видљивост - лако сналажење и проналажење путања, како би простор био пожељан не само станарима већ и корисницима који не познају простор.

Чињеница је да мањи блокови обезбеђују лакшу приступачност због мањег броја објеката и лакше визуелне доступности у истраживању простора. Корисници бивају свеснији понуђених избора рута. Попуњавање слободних површина унутар блокова Новог града најчешће није ишло у прилог лакшој приступачности јавних простора унутар блока. Разграната мрежа интерних саобраћајница без јасног „путоказа“ потврђује хаотичност у организацији простора нарочито код блока „Б“. Организација блокова са централно лоцираним ограђеним просторима ограниченог приступа „разбија“ компактност јавног простора креирајући дугачке путање уз лошу визуелну приступачност.

- *Разноврсности*, нарочито разноврсност начина кориштења, дакле функције отвореног простора: могућности које простор пружа у погледу избора. Различити простори привлаче различите кориснике-циљне групе, у различитом времену. Разноврсност активности које се могу дешавати у одређеном јавном простору узрокују различите перцепције актера и разноврсност интерперетације, што једнако повећава могућност избора.

Анализа пожељог скупа активности одређене целине сигурно доприноси оживљавању јавног простора суседства, али је питање у којој ће мери утицати на привлачење потенцијалних корисника који нису станари блока. У одређеној мери ограниченост приступа може бити пожељна због одржања „приватности“ простора(кориштење од стране станара), уз чињеницу да мешовитост корисника обезбеђује виталнији, активнији простор, на ширем нивоу.

Разноврсност организације простора у физичком смислу може подспешити интеракцију корисника. Скупина корисника различитих годишта проналази разлоге за дуже остајање у спољном простору: док родитељи или старије особе седе у баштама кафића, на клупама, деца се на видној дистанци играју на вањским игралиштима, млади на спортским игралиштима.

- *Читљивости* као разумљивост организације простора. Сређен простор односно осећај за форму простора може носити естетску димензију, али за образац кориштења простора је битно да је лако сагледив, нарочито за особе које не познају простор. Читљивост се може односити на сам простор али и на објекте, односно за заступљене делатности код објеката који ограђују простор. У слободностојећим објектима Новог града, јавни простори око пословних објеката су подређени прилазу и јасно воде до улаза. Приземља стамбених објеката су у великој мери са разноврсним делатностима, концентрисана најчешће према ободу блока, али спрега друштвених активности у јавном простору са делатностима у објектима унутар блока који уоквирују одређени простор, креира мешавину која је привлачна, и која ће кроз читљивост простора привући већи број корисника-посетилаца. У бољој читљивости могу помоћи и елементи које Линч наводи као елементе препознатљивости: путање воде до одређеног места, тачке окупљања-раскршћа путања, обележја неког места(споменици, јавне чесме, фонтане), границе неке зоне или области, односно физичка ограничења неког простора. Читљивост

простора се постиже и наглашавањем праваца, путања до жељеног одредишта, како би се смањила конфузија у одабиру.

- *Прикладности*, односно сврсисходност простора, где су корисници свесни квалитета и погодности употребе. Критеријум прикладности обједињује у себи више принципа, као што је конфор, ликовни моменат, амбијенталност. Функционалан простор може бити било који са одређеном сврхом, али оно што га чини другачијим је логична организација, позиционираност и опремљеност. Конфор као степен угодности односно пријатности просторног склопа се може испољити осим кроз квалитетну обраду простора, и кроз заштићеност од природних и створених карактеристика простора-заштићеност од неодговарајуће функције ободних објеката, прејакe инсолације или ветрова (климатски фактори), заштићеност од несродних догађања. Принцип амбијенталности се примењује у смислу богатства простора, било да је у питању осветлење, мириси, звукови, форма или оквир простора тако да окружење подржава основну намену простора.
- *Сигурности*, као лични осећај боравка или учествовања у социјалним дешавањима у датом простору, у функционалном смислу обједињује квалитете простора који је надгледан (у случају стамбених насеља од стране суседа), где је опасност од моторног саобраћаја минимизирана, где постоје физичке баријере у смислу заштитних ограда (рекреативна зона са дечјим игралиштем у блоку В), појасева партерног зеленила, и где је у крајњем случају степен криминала низак.
- *Атрактивности*, као квалитет простора због кога ће се станари, посетиоци или случајни пролазници зауставити, провести одређено време привучени физичким оквиром који нуди атракцију-могућност развоја различитих социјалних дешавања или се прикључити већ некој активности.

Наведени критеријуми се доводе у везу са другим делом прве хипотезе да активности и садржаји подстичу концентрацију и интеракцију корисника,

као и на другу хипотезу да обрасци друштвене интеракције у отвореном јавном градском простору указују на квалитет урбанистичко-архитектонског оквира за остваривање различитих форми комуникације.

Предложене типове отворених јавних простора установљене према облику и проточности простора проверавамо кроз критеријуме *приступачности*, *разноврсности*, *читљивости*, *прикладности*, *сигурности*, *атрактивности*. Индикаторе које користимо применом технике просторне синтаксе, уз стандардне морфолошке индикаторе, групишемо према критеријумима, и прецизније класификујемо типове отворених јавних простора конкретног обухвата.

Критеријум *приступачности* је директно везан за класификацију отворених простора према степену интеграције: примарно, секундарно и терцијарно интегрисани.

Критеријум *читљивости* је везан колико за просторну организацију-конститутивност простора, толико и као принцип урбаног дизајна, односно уређеност простора.

Критеријум *сигурности* као локална мера контроле која одражава однос непосредних суседа и простора је мерљива методом просторне синтаксе, али исто тако је одређена функционалним решењем, уско везано за фактор *безбедности* простора.

Разноврсност, *прикладност* и *атрактивност* су критеријуми везани за уређеност простора.

2.2 Просторно-функционални аспекти употребе отворених јавних простора

2.2.1 Просторно-функционални аспекти Новог Града у односу на уже градско језгро Подгорице

Друштвене теорије које разматрају начин на који обрасци просторне организације усмеравају употребу простора, омогућавају постављање образаца употребе простора применљивих на било ком колективном суседству. Организација физичких објеката и јавних простора између објеката креира просторни распоред који уређује односе људи у простору тиме што их повезује или одваја, усмерава кретање, окупљање, а функционалном организацијом утиче на свакодневне, рутинске радње односно кретање устаљеним рутама, вршење повремених, опционих дјелатности. Просторна конфигурација, према теорији просторне синтаксе, својом организацијом може утицати на повећање вјероватноће сусретања актера или различитих група (Hillier and Hanson, 1984.)

Ако простор урбане целине Новог Града посматрамо као домен становника суседства, а зону ужег градског језгра као домен странаца-корисника, јасно је зашто су просторне конфигурације које омогућавају одговарајућу пропусност корисника значајне, односно зашто је простор који је више интегрисан виталан.

Јака веза између суседстава и центра града је важан елемент градске структуре и виталности градског живота. Квалитет пешачке руте и приступачност, пружање визуре или уточишта, доживљај окружења, изражено је кроз уређеност суседства или центра града. Рекреационо или сврсисходно шетање је углавном установљено безбедним, конфорним и интересантним шетачким путањама које повезују суседство са одређеном дестинацијом.

Ослањањем на социолошке теорије Лефевра (1990.) и Гиденса (1984.) да свакодневне активности и рутинске радње генеришу различите форме

друштвености, закључујемо колико простор свакодневног живота има значаја за остварење различитих облика друштвене интеракције и образаца друштвене употребе простора.

Анализа просторно-функционалних аспеката употребе отворених јавних простора Новог града у контексту ужег градског језгра Подгорице је битна ради процене капацитета, пешачких рута-дневних миграција, и заступљених функција које узрокују свакодневе и рутинске радње, односно утичу на ко-присуство или истовремено присуство већег броја корисника.(слика...)
УБАЦИТИ СЛИКУ НАЈФРЕКВЕНТНИЈИХ ПУТАЊА

Ширење и јачање Подгорице као административног центра је померило тежиште централних делатности према западном делу града са десне стране реке Мораче, тако да Нови Град данас представља конекцију и транзитну руту, чиме стратешка улога овог дела града постаје значајна нарочито посматрано у смислу размере и пешачке дистанце у односу на уже језгро и нове контактне града.

Суседства која су кроз историју грађена према Периевом концепту или принципима CIAM-а, кроз просторно одвајање функција, утицале су на смањење могућности остварења друштвених интеракција, кроз просторну изолацију и друштвену сегрегацију. Урбана целина Новог Града, која је у периоду изградње представљала периферну зону тадашњег Титограда, ширењем града, увођењем различитих делатности у приземљима стамбених објеката, почиње губити обележја првобитне концепције претежно колективног суседства због прераслих капацитета, што директно утиче на начин употребе постојећих јавних простора, односно фактор пропустљивост странаца-корисника простора.

Нови Град је у урбаној мартини града добро повезан са градским језгром Нове Вароши преко два моста булеварских капацитета, и два пешачка моста чије путање се надовезују на пешачке зоне Нове Вароши. Сама димензија овухвата Новог Града, као и Нове Вароши, централног градског језгра са

ортогоналном матрицом блокова димензије 90/90м и 90/120м упућују на могућност пешачког савладавања дистанце, што указује на добру повезаност ова градска језгра (слика 3.).

Док Нова Варош садржи јаке централне функције града, и уз стамбену функцију поседује садржаје културе, трговачке улице и улице са доминантно заступљеним угоститељским садржајима, централни градски трг и улицу, као карактеристику оног што називамо „центар града“, Нови Град је претежно стамбено насеље, са школским објектима које ужа зона Нове Вароши не поседује, одређеним централним и управним садржајима, али са препорукама и смерницама у планској документацији о претварању стамбеног простора преземља у пословни, чиме се подстиче живост и активност интерфејса у свакодневном контакту станара и странаца-корисника овог градског насеља (слика 3.).

Суседства Новог Града и Нове Вароши, као и контактних зона која су на пешачкој дистанци, омогућавају сусретање истих људи на својим свакодневним пешачким рутама. Највећи број средњошколских установа лоциран на подручју Новог Града, обзиром да велики број ученика пешке долази у школу, омогућава свакодневну интеракцију и истовремено присуство већег броја корисника, што постаје основа за будуће друштвене интеракције.

Заступљеност одређених пословних садржаја, који су у случају Новог Града лоцирани ободом блокова и у највећој мери уз булевар Св.Петра Цетињског који подржавају интеракцију са становништвом такође отварају могућност веће друштвене интеракције и директно се одражавају на степен виталности суседства.

Анализом дубине конфигурације којом се у теорији просторне синтаксе одређује специфични образац пропустљивости током кретања кроз конфигурисани простор у односу на одређену тачку, а у случају Новог Града у односу на границе блокова-ободних улица, долазимо до простора који су

више приватни, у смислу употребе од стране станара, односно више интегрисаних простора, који су изложени и пропусни странцима-корисницима.

Чињеница је да постоји много фактора који су везани за урбани дизајн простора, који ће мотивисати да корисници који нису резиденти тог дела града дођу и бораве у том простору, али је једнако важна просторна конфигурација која подразумева комплексну, аналитички мерљиву комбинацију дистанце, интегративности, пропусности, приступачности (Хилиер, 1984.).

Истраживање образаца просторне форме суседства Новог Града може пружити увид у просторне капацитете и потенцијале јавних простора за остварење друштвених веза, узимајући у обзир савремену димензију употребе, друштвене и културолошке образце који одговарају структури корисника- становника и странаца.

2.2.2 Активности корисника отворених јавних простора Новог Града

2.2.2.1 Мрежа пешачких комуникација - анализа просторне интеграције

Просторна анализа мреже пешачких комуникација односно просторне интеграције, спроведена је помоћу техника развијених у истраживању просторне синтаксе, уз кориштење информација прикупљеним приликом обиласка локације.

Информације о просторним карактеристикама суседства се преводе у графичку, а методом просторне синтаксе у нумеричку форму, што омогућава поређење конфигурационих варијабли према типовима отворених простора. Постављени типови се доводе у везу са хипотезама истраживања, што омогућава поређење са резултатима добијеним применом делфи методе анкетирања стручњака. Резултати истраживања просторних карактеристика

се могу поредити и са другим суседствима која су била предмет изучавања кориштењем истих или сличних метода или техника.

Предметна локација састоји из шест блокова означених од А до Ђ, и према томе појединачно анализирани. Осим блока Б, сви остали садрже ограђене просторе који се третирају као једна целина, са дефинисаним улазом у комплекс (х).

Ограђени простори јавних објеката ограниченог приступа (уз једно приватно двориште) који чине 12,97% укупне површине блока, заузимају углавном централне позиције блокова, и својом диспозицијом на одређени начин представљају баријеру расплињавајући унутар блоковски простор дељењем мреже пешачких путања и раздвајајући просторну целину суседства. Улази у дворишта школских објеката су оријентисани према ободним улицама блокова, тако да главне комуникационе путање нису позициониране у унутрашњости блокова. Главни улаз у вртић (блок Ђ) је оријентисан према интерној саобраћајници паралелно булевару Св.Петра Цетињског, поред улаза у накнадно интерполирани објекат надземне гараже. Како је паркирање под правим углом обезбеђено целом дужином улице, ова интерна саобраћајница припада групи прометнијих унутарблоковских улица са моторним саобраћајем у односу на укупну посматрану локацију Новог Града.

Обзиром на величину блокова, стамбени објекти који су лоцирани у простору унутрашњости блокова оријентисани су у потпуности на мрежу унутарблоковских саобраћајница.

Анализа предметног обухвата представља аналитичку процедуру коју спроводимо применом алфа анализе, на отвореним јавним просторима (слика 10). Презентујемо односе суседних простора, односно пропусности простора, креирајући конвексне мапе полигона и аксијалне мапе праваца и могућих путања. Циљ је извршити проверу постављених критеријума, формалних као и функционалних, на конкретном примеру.

Посматрањем система у смислу аксијалних праваца и делова конвексних отворених површина представља приказ просторног система, као и приказ интерфејса са затвореним елементима-објектима, на начин да синтаксичке особине чине препознатљивим и бројљивим.

За анализу отворених простора области која је предмет истраживања меримо конвексност сваког блока појединачно (ознаке од А до Ђ) креирајући конвексне мапе. (слика 11.)

Мапа конвексних простора који су дефинисани грађеном структуром формирајући дефинисане просторне облике, представљене тако да права линија унутар конвексног поља која би спајала било које две унутрашње тачке не излази ван поља, открива геометријске облике отворених јавних простора. *Конвексна* мапа као мапа „у“ простора изломљена у најдебље могуће конвексне просторе у које могу бити уграђени, искључује јавне ограђене просторе ограниченог приступа (**х**), које у садашњем тренутку посматрамо као непромјенљиве категорије.

Простори који представљају „**х**“ домен су школско двориште основне школе у блоку **А**, школско двориште средње електротехничке школе, и приватно двориште једине породичне куће у читавом обухвату- у блоку **В**, двориште затвореног типа објекта Војске Црне Горе у блоку **Г**, двориште затвореног типа за објекте МУП-а Црне Горе у блоку **Д**, и двориште дјечјег вртића у блоку **Ђ**. Ограђене просторе који припадају домен „**х**“ треирамо као објекте који припадају домену „**Х**“, са дефинисаном позицијом улаза у двориште.

Однос броја објеката са бројем конвексних простора на који је у домен издељен, у показује колика је конвексна артикулација простора за дати број објеката. Разлике између једног система простора у односу на друге су уочљиве у односу екстензија у оба правца и разликама између њих.

Креирањем мапе конвексних полигона(слика 11.) између објеката (**Х**) и ограђених простора (**х**), меримо степен до ког су отворени простори по

блоковима издељени, дељењем броја објеката са бројем конвексних простора(табела 6.). Добијени резултати показују *конвексну артикулацију* према броју објеката у блоку. Отворени ограђени простор ограниченог приступа (**х**) је третиран као један објекат.

Мање вредности по блоковима показују мању исцјепканост простора, а тиме и већу синхронију, тако да код блока **Д** уочавамо највећи степен артикулације објеката и отворених површина, а код блока **А** најмању.

Степен конвексне деформације мреже меримо поређењем броја конвексних простора са бројем континуално везаних објеката потпуно окруженим „у“ простором. Ако је **И** број таквих острва и **К** број конвексних простора, онда конвекситет мреже у систему блока може бити изражена као

$$\frac{(\sqrt{И} + 1)^2}{К}$$

Датом формулом се врши поређење конвексне мапе са ортогоналном мрежом у којој конвексни простор посматрамо као систем у оба правца. Више вредности индикују мање деформације мреже, док ниже вредности веће деформације. Према табели 7, код блока **Д** је конвексност мапе најизраженија, дакле деформитет мреже је мањи, док код блока **Б** најмање изражена, дакле, деформитет мреже је највиши.

У следећој табели 8. приказане су вредности упоредне вредности конвексне усклађености и конвекситета мреже за све блокове одабране локације.

Уочава се да блок са најмањом конвексном артикулацијом односно највећом синхронијом(**Д**) има најмању деформацију конвексне мреже, али да блок са највећом конвексном артикулацијом односно најмањом синхронијом (**А**) нема најнижу вредност-највећу деформацију, већ то има блок **Б**.

Аксијална мапа представља графичку представу могућих праваца кретања кроз отворени јавни простор блокова правим линијама које означавају

директну приступачност и видљивост(слика 12.). Основна вредност која се мери помоћу технике просторне синтаксе, кориштењем аксијалне мапе је *дубина конфигурације и интегративна вредност* било које јединице простора или система. (Hillier and Hanson, 1984.).

Структуру простора коју посматрамо у односу на аксијалност, конвексност и однос једног према другом је резултат распореда објеката и осталих ограђених простора, и може бити описано у смислу како се објекти односе међусобно и који је степен *проточности* (пролазност). Када су објекти директно приступачни аксијалном или конвексном простору, простор третирамо као *конституисан* објектима, али ако је простор лоциран уз објекат али нема директну проточност, представља *неконституисан* простор. Према томе, аксијалним и конвексним систем простора анализирамо и у смислу објеката који дефинишу систем и у односу на простор ван система. Опис простора представља скупину синтаксичких односа, како објеката тако и простора, док синхронија простора представља квантитативне карактеристике простора који су у синтаксичким односима.

Улагањем у простор у односу на одређену скупину односа значи синхронизацију структуре симултаних односа. Уколико радимо на повећању конвексне синхроније, повећавамо квантитет дводимензионалног простора према одређеном опису, док аксијалну синхронију повећавамо квантитетом у једној димензији. Представљени простор анализирамо у смислу синтаксичких односа симетрије-асиметрије и дистрибутивности – недистрибутивности, што показује степен интеграције или сегрегације простора.

Степен аксијалне артикулације меримо поређењем броја аксијалних праваца са бројем објеката у блоку (табела 9.).

Нижа вредност индикује већи степен аксијалности и веће прекиде. Према Табели 9. најнижа вредност је заступљена код блока Ђ, док највиша код блока А.

Однос броја аксијалних линија према броју конвексних простора у блоку даје степен *аксијалне интеграције*, тако што ниже вредности индикују већи степен аксијалне интеграције конвексног простора, а више вредности мањи степен.

Вредности исказане у Табели 10. показују да највећи степен аксијална интеграције конвексних простора има блок **Г**, док је најнижи степен уочљив код блока **Ђ**.

Поређење броја аксијалних линија у односу на ортогоналну мрежу, према броју објеката односно низа објеката који заједно чине целину, може бити измерено као:

$$\frac{(\sqrt{И} \times 2) + 2}{А}$$

Где је **И** број острва, а **А** број аксијалних линија.

Веће вредности упућују на већу приближност мреже путања ортогоналној мрежи, а ниже вредности већем степену аксијалне деформације. Из Табеле 11 се уочава да највећу аксијалност мреже поседује блок **Б**, док најмању блок **Д**.

Иако се ограђени јавни простори ограниченог приступа налазе у свим блоковима осим блока **Б**, величина и облик „х“ полигона у конкретном примјеру није релевантна за истраживање јер су и различите површине и облици самих блокова.

Упоредјујући аксијалну усклађеност, аксијалну интеграцију конвексних простора и аксијалност мреже исказујемо следеће резултате, према блоковима(табела 12.).

Ниже вредности аксијалне усклађености код блокова **В** и **Г** указују на висок степен аксијалне усклађености, док је код блока **А** и **Ђ** највећи број прекида. Код блокова **Д** и **Ђ** је уочена релативна уједначеност већег степена аксијалне интеграције конвексних простора, док је код блока **В** и **Г** изражен нижи степен аксијалне интеграције конвексних простора.

Блок Г има аксијалност која је најприближнија ортогоналној мрежи, док највећу аксијалну деформацију има блок Б и Ђ. Генерално, све вредности аксијалности су веће од 0,25, што потврђује да је су аксијалне мреже блокова Новог града више ортогоналне.

Можемо закључити да је код блока Г заступљена највећа аксијална усклађеност, најнижи степен аксијалне интеграције конвексних простора и најизраженију ортогоналност мреже аксијалних путања.

Трансформацијом конвексне мапе у **дијаграм** (слика 13; слика 13.а), код ког су отворени простори представљени круговима, а односи између њих линијама које спајају два центра конвексног простора (односи суседства), приказујемо нумеричке особине мапе отворених простора (u), аксијални просторни индекс, индекс објеката у простору, дубину од улаза у објекте, фактор прстенасте организације конвексних система. Дијаграми пружају визуелни приказ синтаксичких особина отворених простора блокова Новог Града.

Мапа **индекса аксијалних линкова** (слика 14.) указује на број конвексних простора које продужена аксијална линија може достићи посматрано од припадајућег конвексног поља, и представља аксијални индекс линка одговарајуће спојнице на u мапи. Вредност је 0 ако линк повезује два простора који се не могу продужити на неки следећи простор. *Ове вредности индикују степен до ког је неко свестан, кад је присутан у једном простору, осталих различитих простора.*

Посматрано са тачке гледишта аксијалних праваца, разматра се број конвексних простора који су аксијално повезани, у свим правцима. Сума ових простора даје **аксијални индекс простора** (слика 15.), који приказујемо на мапи, уз ознаку сваког простора.

Конститутивност места приказујемо кроз мапу **индекса објеката у простору** (слика 16.) који се односе на број објеката који су суседни и

директно приступни конвексном пољу. Индекс ће имати вредност нула уколико улаз објекта није оријентисан на суседно посматрано поље.

Мапа **дубине од улаза у објекте** (слика 17.) односи се на расподелу конвексних простора у односу на улаз у објекат, односно указује на број корака колико су конвексни простори удаљени до најближег улаза у објекат, који је у случају Новог града најчешће 1.

Фактор прстенасте организације конвексних система се односи на број прстенова у просторном систему представљен кроз пропорцију максималног могућег броја групација објеката (у низу) које формирају „острво“ а самим тим и планарни прстен, и укупног броја конвексних простора. Конвексни фактор прстенасте организације је представљен количником укупног броја острва (који представљају и број планарних прстенова) и двоструког броја свих конвексних простора у систему умањених за вредност 5.

Фактор прстенасте организације мери *дистрибутивност „у“* система у односу на укупни простор (као супротност домена X или Y)

Према табели 13, највећа дистрибутивност је заступљена у блоку Г, док је нижи степен дистрибутивности приметан код блокова А, Б и Ђ.

Нумеричке особине аксијалне мапе исказујемо кроз индекс аксијалних линија, аксијалну конективност, прстенасту конективност, дубину од обода система (Y), прстенасту организацију аксијалне мапе.

Индекс аксијалних линија (слика 18.) представља број конвексних простора кроз које свака аксијална линија пролази. **Аксијална конективност** (слика 19.) указује на број других аксијалних праваца које један правац – аксијална линија сече. Повезаност **прстенастих путања** (слика 20.) је представљена бројем прстенова односно скупина објеката – „острва“ формираних аксијалним правцима, као припадајућих одређеној аксијалној путањи.

Дубина од обода система (слика 21.) (у случају Новог града обод је дефинисан границом блока односно ободним саобраћајницама) представља број корака од којих су аксијалне линије удаљене од границе захвата (која има вредност 0) рачунато од главних прилазних саобраћајница (које имају вредност 1).

Према слика 21. и табели 14, највећи број промена праваца кретања од ободне улице до улаза у стамбени објекат има блок Б, а затим блок Ђ, а нешто боља позиција је код блока А, при чему су карактеристични блокови В и Д са по једном променом у трећем кораку, што указује на релативно „плитку“ просторну конфигурацију система, за шта су свакако заслужни ограђени средњошколски комплекси који заузимају централне позиције блокова.

Фактор прстенасте организације аксијалне мапе (табела 15.) се израчунава као количник двоструке вредности укупног броја аксијалних линија у систему умањено за вредност 5, и броја острва у посматраној зони. Ове вредности су веће од фактора прстенасте организације конвексне мапе.

Нумеричке особине аксијалне мапе указују на укупну повезаност трајекторија у систему, проточност система, сагледивост осталих путања и укупну организацију простора, што нам омогућава поређење система (у овом случају блокова Новог града). Интегративна вредност аксијалних линија показује њену важност и положај у систему, сходно повезаности са осталим аксијалним линијама. Ова вредност се мења у зависности од броја корака који се узимају у обзир (приказано на слици 21, мапа дубине од обода система и табела бр.14.).

Интегративна вредност за први ниво дубине одговара постављеном критеријуму *примарно интегрисаних простора(И1)*, највише интегрисаних јавних простора који садрже један ниво аксијалних линија (један корак) које повезују улицу са улазом у објекат;

за други ниво дубине критеријуму *секундарно интегрисаних простора(И2)*, јавни простори који садрже два нивоа аксијалних линија и односно две промене праваца кретања;

а за трећи и четврти ниво дубине критеријуму *терцијарно интегрисаних простора(И3)*. Ови критеријуми су значајни за пешачку доступност простора у систему.

Класификација дубине конфигурације приступа, односно броја промена праваца кретања од ободне улице до улаза у објекат, приказана у табели бр.14, такође приказује степен интегрисаности простора по блоковима. Јасно је да све ободне улице блокова са пешачким тротоарима представљају примарно интегрисане просторе.

Разлика у интегрисаности блокова је најочљивија код индекса терцијарно интегрисаних простора, где предњачи блок Б који једини не садржи ограђени простор ограниченог приступа (х), а најмањи код блокова В и Д са великом површином заузетом (х) доменом.

Нови град има веома уситњену матрицу конвексних простора (слика 11; табела 6.) и скоро сваки објекат има излазак на свој приступни простор. Такве конфигурације своде најближе суседске односе на обухват једног објекта. Изузетак су одређена конвексна поља уз ободне уличне правце-низ објекта који имају заједничко конвексно поље, мада је код примарно интегрисаних конвексних поља изражена и могућност сусрета са странцима.

Постављени критеријум пролазности-проточности у смислу да ли се аксијални правци завршавају(Н)-однос асиметрије, или пролазе(П) кроз конвексни простор је сагледив кроз аксијалне мапе .

Мапа интерфејса (слика 22.) представља конвексну мапу којом се приказују односи директно приступачних суседних објекта или ограђених простора у односу на припадајући конвексни простор. Представља мапу проточности блокова. У графичком приказу тачке симболизују објекте, а кругови

конвексне просторе, са линијама које симболизују директну приступачност. **Конверзна мапа интерфејса** (слика 23.) је као и мапа интерфејса креирана од у мапе, такође повезујући објекте и ограда са конвексним просторима који су суседни али који *нису* директно приступни. У овом случају линије које повезују објекте или ограђене просторе са конвексним простором представљају зидове објеката без улаза. Упоредујући мапу интерфејса и њену конверзну мапу уочавамо како су отворени простори предметног подручја *конституисани* у односу на објекте, односно колико су системи директно приступачни и проточни.

Мапа интерфејса и конверзна мапа интерфејса је везана за постављени критеријум *установљености објеката у односу на положај улаза* (слика 22, и слика 23.), и јасно показује конституисаност објеката Новог града по блоковима.

Декомпозициона мапа (слика 24.) се креира повезивањем центара конвексних поља која су суседна и директно приступачна према најмање једном улазу у зграду. Показује колико су конвексни простори континуално конституисани у односу на улаз у објекат. Просторе називамо неконституисаним ако су удаљени од улаза, што можемо приказати кроз **конверзну декомпозициону мапу** (слика 25.) повезивањем поља која која нису суседна и директно приступачна улазу објекта. Дакле, овим мапама се такође графички приказује конститутивност простора. Уколико конвексна поља која се не ослањају на улаз објекта не садрже ни пешачке комуникације, па су на тај начин одвојени од употребне вредности, представљају посебан тип простора. Простор Новог града не садржи такве просторе. Проходни простори представљени на конверзној декомпозиционој мапи се могу класификовати у просторе са већом или мањом конститутивном вредности.

Конститутивна вредност се може израчунати на основу површине отвореног простора, површине укупног суседства, броја конвексних јединица, површине конвексног поља које се не наслања на улаз објекта, броја улаза, дужине фронта објеката и ограда које конфигуришу јавни простор.

Конвексни простори који се налазе ван главних путања кретања у свакодневној употреби јавних простора, већ се употребљавају као опциони путеви, као и места за опционе активности према подели јавних простора коју је поставио Јан Геил. Ова места су најслабије конститутивности, а употреба често зависи од комфора и уређености (задња дворишта, неосветљени делови, простор између задње стране објекта и оградe јавних простора ограниченог приступа). Друга позиција опционих простора се појављује код ободних улица блокова ако су објекти позиционирани управно на улицу, а калкан не садржи улаз. Овакви простори се налазе у улици Светозара Марковића, између блока В и Г, и представљају озелењени простор између улице и објекта, без одређене намене. Непостојање пешачких стаза дистанцира сам објекат чинећи га непривлачним за активирање различитих делатности, што утиче на виталност простора.

Мапе представљају визуелни приказ простора са којих читамо одређене синтаксичке особине, колико су дистрибуирани у односу на остале просторе (ако постоји више него једна путања да би се то испунило), или недистрибуирани (ако постоји само један правац), симетрични у односу на остале просторе (уколико имају исте односе према њима као и они према њему) или асиметрични (уколико немају исте односе, у смислу да један контролише пут до другог, у односу на трећи простор). Синтаксичке особине простора називамо његовим **описом** (Хилијер). Сврха нумеричке стране синтаксичке анализе је да продуби опис изражавајући на врло концизан начин веома комплексне релационе особине простора и система као целине, а нарочито кад се ради о разматрању индивидуалних простора у смислу читавог система (Hillier and Hanson, 1984.).

Односи дубине укључују појам асиметрије, јер простори могу бити дубоки онолико колико је потребно да се прође кроз међупросторе да би се стигло до одредишта. Мера **релативне асиметрије** упоређује колико дубок може бити систем од одређене тачке, у односу колико теоријски дубок или плитак може бити. Дубином одређујемо и уколико су сви простори директно везани

за почетно место, или када су простори уређени као серија простора од одредишта у смислу да сваки додатна серија у систему додаје нови ниво дубине. Да би се израчунала релативна асиметрија од неке тачке, треба израчунати средњу вредност дубине од простора, додајући додељујући дубину сваком простору у односу на колико простора је удаљена од одредишта, збирајући вредности и делећи их на број простора умањених за један(одредишни простор). Користећи формулу за релативну симетрију (Хилиер, 1986), где је МД просечна дубина, к број простора у систему:

$$\text{Релативна асиметрија} = \frac{2(\text{МД}-1)}{к-2}$$

Добија се вредност од 0 до 1, где ниже вредности индикују који систем је плићи, а високе вредности простор који тежи да интегрише систем. Релативна асиметрија или релативна дубина се може једноставније размишљати као о **мери интеграције**. Ниже вредности значе да је простор са високим степеном интеграције.

У табели 16. је приказана просечна дубина простора и број простора према блоковима у односу на обод блока-ободне саобраћајнице (У домен), користећи мапу дубине од обода система(слика 21.). На исти начин се може прорачунати дубина одређеног простора у односу на специфичну тачку система(главни приступни пут, пешачку трансверзалу, жижну тачку система). Мера интеграције је глобална мера јер узима у обзир односе које простор има у односу на било који други простор у систему.

На сличан начин се може прорачунати мера контроле(Е), која се односи на одређени број суседа (н) које сваки простор има. Према томе, сваки простор даје сваком од својих непосредних суседа однос 1/н, чијим сумирањем добијамо *вредност контроле* тог простора. Сваки простор је подељен између суседа и заузврат добија одређену вредност од суседа. Простор који има већу вредност контроле од 1 има већу контролу, а испод 1 спада у слабије контролисане просторе. Контрола представља локалну мере, јер узима у обзир само односе између простора и непосредних суседа.

Интеграција се може прорачунати и за било који објекат (домен X) у односу на конвексне просторе. Стварна релативна асиметрија од објекта (X) до конвексних простора може бити израчуната на бази вредности дубине већ додељених конвексним просторима: суседном и директно приступачним објектима је дата вредност 1, онима на два корака 2, и тако на даље. Вредности дубине треба поделити укупним бројем конвексних простора ради добијања средње вредности дубине. Веће вредности се добијају код функционалистичких блокова, које карактерише дистанца конвексног простора од улаза зграде.

Вредности **контроле** за конвексне простора зависе од односа између конвексне величине простора, удаљености од најближег улаза у објекат. У примерима где су мале дубине од објеката у конвексном систему, већи конвексни простори се разликују већим вредностима контроле од њихових суседа, иако немају неки специјални степен конективности са зградама. Величина конвексног простора је према томе у вези са нарастајућом конективности сегмената простора више него са нарастајућом проточности до објеката(Хилиер,1986.)

Према Хилиеру, основна аксиома читаве ситаксичке теорије простора: просторна организација је функција форме друштвене солидарности. Различите форме друштвене солидарности су саме изграђене на основама друштва као просторног и ванпросторног система(Hillier and Hanson, 1984.).

На основу дубине од обода система-конфигурација приступа, отворени јавни простори Новог града су класификовани у три групе, а на основу конститутивности и проточности простора у по две групе простора, који могу дати 12 комбинација-типова простора посматрано са формалног аспекта-конститутивности јавних простора. Увидом у друге квалитативне вредности простора, према критеријумима који се осим на конститутивност односе на садржај и уређеност простора, добијамо прецизније типове са аспекта генерисања сусрета и активирања интерфејса.

2.2.2.2 Места окупљања и концентрације корисника

Концепција изградње урбане целине Новог Града, нарочито у почетку, са изузетком пословних објеката у булевару Св.Петра Цетињског, била је углавном стамбена. Објекти колективног становања су углавном са сутеренском етажом и високим приземљем, са просечно четири етаже, равног крова. Каснијом изградњом, новији објекти са више етажа су рађени са приземљем предвиђеним за дјелатности, оријентисани према ободним саобраћајницама блокова. Каснијим изменама и допунама ДУП-а Нови Град дозвољена је пренамена стамбеног приземља, што је у великој мери извршено нарочито у објектима који оивчавају блокове, уз главне пешачке коридоре. Увођењем мешовитих функција, избегнут је ефекат „спаваонице“ карактеристичан за једнофункционална стамбена насеља.

У суседству Новог града не постоји трг, тржни центар или објекат културе који би окупљао већи број људи на једном мјесту и представљао центар друштвеног живота. Објекти школства укључујући и комплекс студентског дома представљају мјеста окупљања, с тим што су везани за временску димензију употребе, одређујући већу концентрацију пешака при одласку и по завршетку боравка. У дневне миграције становништва укључујемо не само одлазак и повратак станара на радно место, већ и долазак и одлазак на радна места на подручју Новог града.

Анализирајући заступљеност пословних објеката и врста дјелатности, посебно се лоцирају објекти у којима је евидентиран рад са становништвом, као места изражене комуникације, уз регистровање радног времена. Према диспозицији пословног објекта који има такву организацију, карактеристичан је објекат МУП-а лоциран у унутрашњости блока „Д“. Обзиром да се у блоку „Д“ налази и ограђени простор Средње Машинске школе који заузима велики део територије блока, уз уметнути стамбени објекат са пословањем и подземном гаражом, и комуникацијом унутар блока формираној око школе, није остављено простора за слободни или парковски

простор који би омогућио остваривање друштвених активности, социјализације станара и запослених у овом блоку.

Остали пословни објекти у Новом Граду су административни објекти, оријентисани према ободној саобраћајници-ивицама блока, са припадајућим отвореним јавним простором најчешће организованим као паркинг простор.

Стамбени објекти са делатностима у приземљу лоцирани уз булевар Св.Петра Цетињског који представља главну осовину која повезује Нови Град са Новом Вароши, затим пресечна улица Ивана Вујошевића, делом улица Светозара Марковића, улица Васа Раичковића у делу између блока Б и В, ободне Московска и 13.јула нарочито због садржаја у контактним зонама, представљају локације које садрже делатности које обезбеђују велику циркулацију становништва, као овог дела града тако и шире. Пословнице банака и других служби, поште, угоститељски садржаји, малопродајни садржаји су дјелатности које свакодневно окупљају велики број корисника. Посебно су атрактивне локације са спољашним отвореним или застакљеним баштама, по правилу добро лоциране у односу на свакодневне трајекторије станара и посетилаца ове градске зоне.

Простори који су посебно значајни за станаре блока, лоцирани су унутар блокова. Организовани су као парковски простори, намењени свим старосним групама, као рекреативне зоне највише за омладину, и дечја игралишта, која као уређена и премљена постоје у блоку А,Б,В,Ђ. У блоку Г постоји простор који не садржи мобилијар дечјег игралишта, а у блоку Д не постоји простор обезбеђен за ту намену.

Уопштено, највећа концентрација корисника-станара насеља и посетилаца-странаца, је по ободу блокова, док је унутрашњост блока, уколико у објектима нису заступљене друге делатности осим стамбене, резервисана углавном за станаре блока. Недостатак места за паркирање у контактним зонама доводи до презасићености простора пасивним паркирањем нарочито током радног времена: мрежа унутарблоковских саобраћајница са низовима

управног и паралелног паркирања, буде скоро потпуно заузета паркираним возилима, уз сужавање коловозне траке на једну где год је то могуће.

Оно што се може закључити је да постоје две групе „разлога“ који доводе различите групе корисника у ситуацију међусобних интеракција:

- Уколико садржаји објеката који ограђују јавне просторе привлаче кориснике услед чега долази до могућих друштвених интеракција (административни објекти, школски објекти, делатности различитих услуга и трговине)
- Уколико садржај отвореног простора јавног простора привлачи различите групе корисника (парковски простор, дечја игралишта, спортски полигони). Као подгрупа ове категорије могу се навести аутобуска стајалишта, која се у делу Новог града налазе једино у булевару Св.Петра Цетињског.

Класификацијом простора у смислу пролазности-проточности, препознајемо просторе кроз које аксијални правац пролази (пролазни јавни простори), и просторе где се аксијални правац завршава (непролазни простори), који могу бити непроходни (као зелена површина без намене) или проходни у смислу да имају одређени садржај који би привлачио кориснике и подстицао на било какав облик социјализације.

2.2.2.3 Временска димензија употребе – мапе активности, понашања и социо-културне структуре корисника

Анализа временске димензије употребе спроведена је прикупљањем информација приликом теренских снимања локације, уз обимну фото документацију. Мапирање временске димензије употребе се односи на начин и фреквентност употребе јавних простора сходно намени, у циљу препознавања атрактивних зона, најпривлачнијих путања, а истовремено неактивних зона, односно делова који имају потенцијале и потребу за урбаном регенерацијом.

Ограђене просторне целине по блоковима са временски ограниченим приступом и функцијама које упућују на одређене групе корисника можемо поделити у три групе:

- школски објекти (Основна школа (блок А), комплекс Средње грађевинско – геодетске школе „Инж.Марко Радевић“ и Средње електротехничке школе „Васо Алигрудич“ (блок В), Средња стручна школа „Иван Ускоковић“ (блок Д); дјечји вртић „Љубица Поповић“(блок Ђ))
- административни објекти(објекат МУП-а(блок Д), објекат Војске Црне Горе(блок Г))
- индивидуални стамбени објекат(блок В)

Настава у објектима средњих школа се одвија у двије смене.. Обзиром на положај Новог града у урбаној матрици Подгорице, ученици средњих школа углавном долазе пешке, односно градским превозом из булевара Св.Петра Цетињског или на други начин, уколико ученици стижу из неког од приградских насеља.

Настава у објекту основне школе се такође одвија у двије смене. Обзиром да школу похађају ученици који местом становања гравитирају овој школи, а у непосредној контактної зони постоји још једна основна школа, долази се пешке или возилима (млађа деца обавезно у пратњи старијих).

Радно време дјечјег вртића је до 17,00, с тим што се деца доводе најкасније до 9,00 сати, након чега се капија вртића из безбедоносних разлога закључава.

Запослени у административним објектима имају уобичајено радно време у распону од 7 до 17 сати, са кориштењем паузе од 12-13 сати, што се осим на број пешака у зони одражава и на улицама кроз уобичајене саобраћајне гужве при доласку и повратку са радног места. При анализи временске димензије употребе простора треба узети у обзир места веће концентрације

корисника условљене радом са становништем одређени број сати у току радног времена.

Остале услужне делатности као што су банке, пословнице, поште, имају целодневно радно време до 20,00 сати, тако да су позиције ових објеката увек на путањама које користе велики број пешака. Малопродајне трговине раде до 21,00, прехранбене радње и дуже, уз одређен број објеката који раде и током целе ноћи што обезбјеђује одређен степен „живости“ краја и у ноћним сатима. Угоститељски објекти имају радно време од 8,00 до 24,00 (односно 01,00 сати), распоређени на главним трајекторијама или раскрсницама пешачких путања. Зависно од позиције које заузимају и слободне површине која је расположива, ови објекти најчешће садрже отворену терасу, што, обзиром на благу климу у Подгорици са великим бројем сунчаних дана у години, привлачи велики број корисника током целог дана(слика 9.).

Обзиром на највећу концентрацију пешачког саобраћаја по ободу блокова, неопходно је узети у разматрање садржај контактних зона - нарочито код улице Московске, гдје се са друге стране налази блок са стамбено пословним и пословним објектима и централним тргом са великим бројем угоститељских локала и хотелом, и део улице 13.јула уз блок „Г“, где се са друге стране улице налазе објекти Основног суда (чије временско кориштење је везано за радно време) и Правног и Економског факултета, који су активни до вечерњих сати.

Постојање садржаја у контактним зонама које привлаче велики број корисника и утичу на формирање најфреквентнијих трајекторија не представља предност у случају ободних објеката који својим положајем немају оријентисане улазе према тим путањама (пример објеката у улици Светозара Марковића, између блокова В и Г): простор који нема одређену намену је оријентисан на највиталнији простор, где нема задржавања-корисници само прођу. Ови простори се не могу класификовати одвојено јер припадају већем конвексном пољу које је оријентисано на већи број објеката (улични низ), и бар један има оријентисане улазе према улици, али се може

одредити конститутивност ових простора, и неоспорно садржи делове који умањују интегрисаност објекта (јавни простор испред улаза у објекте припадају секундарно интегрисаним просторима)

Уз то свакако треба узети у обзир положај Новог града у саобраћајној мартници града-веза центра и осталих делова града са друге стране реке Мораче, са периферним деловима у правцу изласка према Никшићу и Цетињу, што га класификује у релативно прометне делове града, током целог дана.

Што се тиче временског кориштења отвореног јавног простора унутар блока, зависно од старосне структуре корисника везано је за временске услове, годишње доба, и доба дана: пензионери и деца узраста до основне школе су најчешћи корисници уређених паркова и дечјих игралишта радним данима, пре подне, док поподне то могу бити и родитељи. Највећа искориштеност простора је приметна у другој половини дана, затим викендом, у време дечјих распуста, најмања лети при великим врућинама које су уобичајене у Подгорици без обзира на велику засенченост простора високим дрвећем.

У суседству Новог Града, евидентирана су само 3 места где је извршена апропријација простора, и то у блоку Б, који има најразуђенију мрежу интерних саобраћајница условљену великим бројем стамбених зграда, без ограђених простора ограниченог приступа који расплињавају унутрашњост блока. Уочени су уређени делови са украсним биљкама, уоквирени ниским оградама као заштита и маркирање врта. Ови уређени делови припадају зеленилу уз објекте које је на неки начин територијално дефинисано габаритом објекта или уоквирено унутар блоковском саобраћајницом.

Обзиром на добру аксијалну повезаност простора, факторе прстенасте конективности, разгранату мрежу унутарблоковских саобраћајница за кретање пешака и возила, нису уочене значајне промене формирањем пречица у виду пешачких стаза.

Места апропријације су директно везана за постављену типологију критеријума непроходности, и јављају се искључиво на местима где постоји надзор станара зграде – уз улаз у зграду или гдје су само прозори стана, али на неки начин својим положајем заштићен, дакле не на фреквентним путањама.

Приметно је да је апропријација заступљена у малом броју, и чешће код мањих и старијих стамбених објеката (где је мањи број станова). Ова појава апропријације је везана и за старосну структуру, и начин провођења слободног времена. У разговору са станарима ових делова, долази се до сазнања да велики број породица од момента усељења није променило место боравка, а то се односи и на старије објекте где је структура станова мање квадратуре, лошије опремљености, где су социјалне структуре често нижих примања. Апропријација је углавном извршена од стране „староседелаца“ тих објеката, породица које станују у приземљу, ретко организована од стране више станара. Одржавање врта на простору уз објекат представља наслеђени културолошки образац становања у породичним кућама са окућницом.

Провера критеријума вредновања отворених јавних простора

Примена делфи методе има за сврху проверу постављених критеријума вредновања отвореног јавног простора на основу којих се утврђује улога и значај отворених јавних простора суседства у свакодневном животу становника града, као и предлога унапређења простора и дугорочних предвиђања развоја.

Делфи методом се тежи постизању договора између изабране групе стручњака –испитаника, кроз серију питања. Упитник је анониман, одговори се сумирају и враћају групи са следећим питањима, уз могућност корекције одговора, док се не постигне договор групе. Ова метода је посебно погодна за дугорочна предвиђања (период 20-30 година) јер је мишљење експерата једини расположиви извор информација. Учесници дају експертско мишљење да би се добио што прецизнији будући сценарио са ширим „јавним

погледом“.

Delphi упитник за Delphi метод је подељен на два дела, који се односе на пожељни модел јавног простора сусједства, и на дефинисање проблема и ограничења афирмисања квалитетног јавног живота у јавном простору.

Комисија састављена од 23 експерта из области урбанистичког планирања и пројектовања дали су одговоре на следећа четири питања, са постизањем концензуса. Такође су наведени одговори код којих се постигао средњи до јак ниво концензуса, сматрајући по личном нахођењу да спадају у одговоре који у великој мери могу допринети разумевању значаја и проблема третирања отворених јавних простора суседства.

А. Који су то фактори који би подспјешили различите форме друштвене интеракције, односно различите облике друштвених активности у отвореним јавним просторима колективног сусједства?

На ово питање је постигнут концензус са седећим одговором: „Сагледавање на нивоу планирања, кроз дефинисање јавних простора, и имплементирање кроз осмишљавање и уређење простора. Главни фактори су ревитализација постојећих или формирање нових простора за интеракцију корисника простора, њихово уређење и урбано опремање, обезбеђење садржаја и услуга у окружењу. Посебни фактори зависе од структуре и специфичности конкретног градског подручја, тј. од потреба становника и корисника који живе и раде на том простору или у његовој близини. За осмишљавање јавног простора од примарног значаја су карактер простора, начин употребе и значај који има за заједницу.

Усаглашеност по питању овог одговора упућује на препознавање потребе урбане регенерације која, примењена на конкретном локалитету, укључује социолошки фактор и специфичност окружења, анализу општих и посебних потреба становника и корисника тог подручја-странаца.

Средњи до јак ниво усаглашености (68%) је постигнут је код одговора:

- Интегралност - креирање менталне мапе елемената слике града, дијела града, или дистрикта у циљу интегралног доживљаја јавних простора у њима, доступност и проходност (простори без баријера), различитост програма (садржаја), атрактивност датог програма и могућност само-организације, биоклиматски комфор, континуитет урбаног простора.
- Послужити се концептом који је развијен у оквиру платформе EURO CULT 21 у форми 4„E“ модела (2005)¹. Наиме, овај модел анализира нове урбане политике градова које се заснивају на поштовању следећих постулата: посвећености (enlightment), оснаживању (empowerment), економском утицају (economy impact) и забави (entertainment), који се директно односе на људски фактор који у највећем дијелу чини и обликује неки простор. Ове категорије указују на подизање свијести корисника простора и његовој улози у креирању *мјеста*, као и важности оснаживања заједнице – сусједства, и могу се искористити као фактори који би подспјешили различите форме друштвене интеракције. Основно начело овог концепта развоја базира се на премиси да је људима стало до простора у коме живе, и да га сходно томе, могу и желе мијењати. Роберт Ј. Сампсон у свом дјелу *Great American City: Chicago and the Enduring neighbourhood effect* показује снажан утицај *мјеста* и значај *сусједства* и заједништва (*neighbourhood*) у креирању мјеста у америчким градовима (Sampson, 2012.). Феномен сусједства као мјесто односа и специфичних колективних пракси, указује на колективно јединство, повезаност близином, а све то може произвести простор који је резултат њиховог заједничког дјеловања.

Средњи до висок ниво усаглашености са наведена два одговора упућује на разумевање већег дијела планера о значају креирања менталне мапе у систему отворених јавних простора града, критеријума пропусности простора, уз врло важан елеменат самоорганизације различитих облика

---

¹ EURO CULT21 Integrated Report. City of Helsinki Cultural Office, 2005.

друштвене интеракције омогућен одговарајућим физичким оквиром, а посебно фактор биоклиматског оквира, као врло значајног елемента организације отворених јавних простора суседства Подгорице, обзиром на климатске услове - жарка љета или велики број кишних или ветровитих дана у другим годишњим добима.

Други одговор који се односи на примену постулата модела EURO CULT 21, који се односи на начин активирања различитих форми друштвене интеракције кроз подизање свести корисника простора и његовој улози у креирању места, као и важности оснаживања заједнице – сусједства, није у потпуности прихваћен јер представља елемент шире стратегије едуковања и укључивања становиштва на општем нивоу-не само локалне заједнице већ и шире, што свакако може бити једна од смерница дугорочног планирања.

В. У којој мјери сматрате да физички оквир подстиче концентрацију и интеракцију корисника, и зашто?

Код овог питања постигнут је концензус код одговора: „Физички оквир у великој мјери одређује концентрацију и интеракцију корисника простора, дефинишући садржаје и могуће активности на јавном простору око којих се корисници простора окупљају и стварају интеракцију. Активности који би се одвијале на јавном простору, уколико интегришу социо-културолошке и природне вриједности, прилагодљиве климатским условима, омогућиће се окупљање корисника простора и стварање њихове интеракције.“

Средњи до јак ниво слагања (68%) је постигнут са одговором : „Простор је неопходно посматрати као фузију између физичке слике града и социо – друштвених промјена које тај град обликују. Физички оквир може утицати на концентрацију и интеракцију корисника, креирајући (не)стимулативан јавни простор, како у смислу функција, тако и у смислу креирања амбијента и атмосфере мјеста. Синергија објеката који креирају један јавни простор, њихова међусобна удаљеност, архитектонска и историјска вриједност, су елементи који могу подстаћи концентрацију корисника. У овом случају

важна је перцепција простора по Гешталту (Gestalt), у односу на то како посматрач перципира физички оквир јавног простора (пропорције отворених јавних простора, висине објеката, међусобна удаљеност...). Такође, један простор да би било лако „читљив“, лако памтив, и да се лако конзумира, мора да посједује физичку јасноћу слике, јер је перцептивни контекст једног простора од изузетне важности за спознају тог простора.“

Одговор којим је подстигнут концензус, потврђује важност одговарајућег физичког оквира у циљу подстицања друштвених активности, опет уз осврт на социо-културолошке и природне вредности окружења.

Други одговор који није испунио потребни проценат слагања, упућује на важност критеријума читљивости, фокусиран на физичке елементе који креирају простор. Перципиран на свој начин у оку посматрача као привлачан, постаје простор у коме се радо борави, што је први услов за остваривање социјалног контакта-истовремени боравак људи на једном месту.

Ови одговори доприносе потврђивању хипотезе да *„Физички оквир јавних градских простора, активности и садржаји подстичу концентрацију корисника и интеракцију.“*

С. По вашем мишљењу, који су то начини активирања потенцијала постојеће урбане структуре?

Код овог питања је постигнут концензус са одговорима:

- „За активирање одређеног простора нису увијек потребне скупе интервенције уређења. Најважнији фактор активирања урбане структуре је стварање услова за активно кориштење простора. Најчешће је то комбинација више садржаја који одређени простор чине безбједним, забавним, привлачним.
- активирање постојећих јавних простора, проналажењу и дефинисању нових у оквиру постојеће урбане структуре. Затим порозност граница, редефинисање садржаја у партеру постојећих објеката, укључење

локалне заједнице у креирању програма за њихово поновно кориштење, имплементацију пилот пројеката кроз моделе Public-Private Partnership.

Наведени одговори потврђују значај критеријума разноврсности, безбедности, атрактивности, прикладности, и приступачности у креирању отворених јавних простора суседства, и активирања потенцијала постојеће урбане структуре у циљу добијања виталнијег, животног простора суседства.

Средњи до јак ниво усклађености је постигнуто са одговором „стварање наизмјеничних одвојених простора за активни и пасивни одмор; активни у смислу организовање културних дешавања; пасивни у смислу рекреативних површина, зен зона, пошумљавање.“ Овај одговор се такође односи на критеријум разноврсности садржаја прилагођеним различитим интересним и старосним групама корисника.

Средњи ниво усклађености је постигнут на одговору: „Први услов који један простор мора задовољити јесте урбанитет који сачињавају високоорганизовани урбани простор и урбани друштвени односи. Анализа аспеката који карактеришу *досадан, насупрот успјешном граду*, третирају питање градског идентитета, семиотичке структуре града, урбанитета кроз функцију читљивости града, облика и слике града, затим кроз социолошке аспекте потентности друштва. Потребно је препознати вриједност постојеће урбане структуре коју треба активирати кроз нове садржаје, истичући сликовитост (по Линчу), и континуитет идентитета усклађен са историјским стањем што је императив за развој једног простора (оригиналност и аутентичност). Дакле, неопходно је препознати дух мјеста – *genius loci* и *zeitgeist*, и на тај начин интервенисати са новим садржајима и функцијама.“

Овај став одражава препознавање значаја духа места и одржања континуитета идентитета постављајући их као приоритет, у циљу даљег активирања простора новим садржајима.

D. *Навести шта би било пожељно кориговати у циљу повећања атрактивности отворених јавних простора сусједства?*

Концензус око наведеног питања је постигнут у више одговора:

- „подразумијевају се интервенције рјешавања колског и пјешачког саобраћаја у окружењу јавног простора; важни елементи би били близина стајалишта јавног саобраћаја, урбано опремање, озелењавање, примјена умјетности у простору, примјена аутентичних и других елемената у дизајнирању. Уз увођење садржаја за активно кориштење простора створили би се квалитетни и успјешно осмишљени јавни простори“.
- „Унапредити понуду садржаја у смислу разноврсности, одржавати инфраструктуру која обезбеђује квалитет зеленила током цијеле године, јавну расвјету, подићи ниво хигијене, обновити и одржавати зелени фонд и опрему јавних површина“
- Одржавање хигијене, уређеност зелених површина, довољно пјешачких стаза адекватне материјализације, увођење пасивне и активне рекреације, разграничавање површина намијењених различитим категоријама корисника (простор за дечја игралишта; простор за псе; простор за старије кориснике- столови са клупама, терени за боћање и сл.; простор намијењен активној рекреацији; простор за шетњу-пасивну рекреацију)“
- „У циљу повећања атрактивности отворених јавних простора истиче садржај, као и атмосфера коју производи физички оквир у том простору (изграђена физичка структура, историја, идентитет), а осим тога, квалитету једног мјеста може допринијети и слојевитост мјеста који се огледа кроз меморију - традицију мјеста, наратив....“

Наведени ставови могу послужити као смернице у будућој урбаној регенерацији отворених јавних простора суседства.

Експертима су такође понуђени одговори на 3 питања по питању измена у

процедурама: полазне тачке планирања, временски обухват и увођење нових модела планирања у односу на савремени друштвено економски и техничко технолошки моменат.

Концензус је постигнут у вези питања: „У условима потребе урбане регенерације стамбеног сусједства, планирање треба да полази од- визије и циљева планера и управних тијела, али и потреба и проблема локалне заједнице.

На питање „Планирање у садашњем друштвено-економском моменту и сталним техничко-технолошким промјенама треба да се заснива на:“ постигнут је јак ниво усклађености са 18 гласова за: „комбиновано планирање: и дугорочно(10-20година) и краткорочно (до 5 година). Преостали одговори су били: три гласа за дугорочно, а два гласа за краткорочно планирање.

По питању „Да ли сматрате оправданим увођење новог модела планирања (смјернице имплементирани у плански документ) у законодавни оквир, који би био специфично прилагођен потребама отворених јавних простора градова у циљу повећања друштвених активности и социјализације?“ није постигнут концензус.

- 15 експерата сматра да је неопходно је увести нови модел планирања који ће бити прилагођени потребама активирања отворених јавних простора града у сврху урбане регенерације простора.
- 8 експерата сматра да је могуће је али није неопходно, уз два независна коментара:
  - a. Чињеница је да третман јавних простора и садржаја, као и смјернице за њихово уређење треба да буду саставни дио планерског приступа и планског рјешења. Недостатак истог у процесу планирања у Црној Гори није произашао из недостатака законодавног оквира, већ из површног и непрофесионалног приступа проблематици, како од

стране просторних планера, тако и од стране наручиоца планске документације – државних и локалних управа и институција.

- b. Законска регулатива није ограничавајући фактор планирању привлачнијих отворених простора, већ су проблеми друге природе: недостатак слободе код планера, велики утицај приватних интереса, стављање приватних интереса у први план испред општих а тиме и пробијање свих параметара градње на рачун зелених и слободних површина и сл.

Закључак на основу резултата анкете је да постоји неусаглашеност ставова експерата у односу на мали број одговора за које је постигнут концензус, што указује на различите приступе планирању и различито схватање законских регулатива у односу на права и обавезе планера. Оно што је уочљиво је раскорак у ставовима две групе планера: који сматрају да се креирањем квалитетног физичког оквира могу стварити услови за истовремени боравак људи чиме се стичу услови за различите облике друштвене интеракције, и других који сматрају да се организовањем социјалних дешавања и подизањем свијести локалног становништва о значају и улози мјеста-квалитетног простора суседства, могу активирати пратеће функције у ободним објектима и уз осмишљавање креирати укупни живући простор који ће условљавати даљу уређеност и физичко одржавање простора.

2.3 Доживљај простора као потенцијал за трансформацију отворених јавних градских простора Новог Града

Боравком у отвореном јавном простору перцепирамо окружење.

Стимулишући чула, првенствено вида и слуха, а затим мириса или додира, стичемо утисак о дешавањима, скупљајући, прерађујући о дајући смисао информацијама из спољашње средине. Разликују се два различита процеса скупљања и интерпретирања стимуланса из окружења: осећај и перцепција (Carmona et al, 2010). Контакти остварени гледањем и слушањем и начини интеракције између актера, и актера и окружења представљају значајан фактор у урбаном планирању и уређењу простора. Разумевање осталих форми директне комуникације и перцепције, услова и просторних карактеристика окружења подразумева познавање начина функционисања чула.

Чуло вида, као најдоминантније, пружа највише информација о простору у ком се налазимо у односу на дистанцу, облик, боја, текстура. Хоризонтално видно поље је много шире од вертикалног, дајући правац акцентирања пожељног окружења у урбаном дизајну. Вертикално видно поље је за око 10 степени усмерено према тлу у смислу гледања куда се хода, тако да је приземна етажа са путањом оно што је најочљивије при пешачком кретању (Gehl, 2011.). Зависно од осветљања, позадине и кретања, Gehl успоставља категорију „визуре социјалног поља“, где се на дистанци до 100 м. особе разазнају као индивидуе. На дистанци од 20-25м. перцепција актера, израза и расположења најрелевантнија. Краће дистанце укључују и остала чула, а уобичајене конверзације обухватају дистанцу од 1 до 3м (Gehl, 2011).

Hans Blumenfeld and H.Maertens наводе да је угао од 27° (однос висине и ширине 1:2) максимални угао под којим су објекти јасно сагледиви, тако да за шири угао је неопходно померање главе (Jackobs, Allan; 1995)

Према Александеру, (Alexander et al,1977.), лице особе је препознатљиво на 5,10м(17 feet), гласан звук се може чути на удаљености од 21м(seventy feet), лице особе је препознатљиво и као портрет на 14,50м(forty-eight feet).

Bentley наводи минималне дистанце на којима се посматрачи могу налазити да би предмет посматрања био у видокругу: на удаљености од 0,5м видокруг

је до 2м висине, на удаљености од 2,5м уочавамо до 4м висине, на дистанци од 5м видокруг је 6,5м, а на дистанци од 10м видокруг је до висине од 12м (Bentley et al, 1985.).

Bentley такође наводи дистанцу од 1,2м максимално између места за седење као што су клупе, бочно или наспрамно позиционираних, у циљу лаког остварења интеракције-разговора особа.

Звук заузима простор у коме боравимо, зависно од дистанце извора у односу на перципиента. Према Јан Геилу, конверзација до удаљености од 7 метара између актера је ефективна, а до 35м отежана: могуће је чути говорника, али не и активно учествовање у разговору. Изнад 35м, могућност разазнавања говора је знатно отежано. Ипак доживљај позитивног звука у окружењу је допринос доживљају: звук фонтане, птица, дечји гласови.

Мирис као још један фактор окружења, разликује се у интензитету и једнако је зависан је од дистанце: за веће дистанце од 2-3м разазнају се само интензивни мириси.

У остваривању контаката постоји свесна контрола дистанце, и зависна је од заједничких интереса актера. Дистанцом се контролише интензитет у различитим социјалним ситуацијама, почетак и крај конверзације. Едвард Хол (Edward T.Hall) дефинише социјалне дистанце за различите форме комуникације у западним културама на интимне(од 0 до 0.45м), личне(0.45 до 1.30м-блиске особе), социјалне(од 1,30м до 3,75м-уобичајени разговори) и јавне дистанце(веће од 3.75м, за формалне ситуације, најчешће једносмерне комуникације, где друга страна не мора бити укључена) (Gehl, 2011.).

Колико време представља важан фактор у обради информације о доживљају показује разлика уочавања детаља при пешачком кретању и из возила. Чињеница је да се значајне друштвене активности, сусрети, разговори, остварују пешачким искуством.

2.3.1 Прошлост у контексту доживљаја отворених јавних

простора

Живећи у садашњем урбаном окружењу и начину социјализације, искуство из прошлости значи да су се одређене предоџбе о окружењу одржале као заједничке код веће групе људи. Сећање је ретко без контрадикција, и мора постојати компромис да би функционисало. Сећање може бити везано за место на начин који је преносан и непредвидив. Italo Calvino (Borden et all, 2000.) у свом делу *Invisible Cities* даје пет начина на које сећање може играти улогу у доживљају урбаног простора. Један је да посетилац препознаје исте делове које је претходно доживио у другом месту, али са значајним разликама. Други, да је све што је пожељно односи се на сећање које је имао некада, у млађим годинама, тако да је и жеља сећање. У трећем, град представља „палимпсест“ прошлости - поново написан опис означен знаковима пролазности времена. У четвртом, функције града представљају носиве елементе сећања, структурисане на начин да сећање помаже. У последњем, станари су преокупирани репрезентацијом града како је то било годинама раније, изражавајући жаљење за губитком различитости и грациозности прошлих времена (Borden et all, 2000). Као сећање, град представља игру перспектива и констелација креираних из посматрано из различитих тачака у времену и простору. Walter Benjamin сећање назива медијем прошлих искустава (Borden et all, 2000.).

Гордон Калин (Cullen, 1961.) бавећи се градским пејзажом, поред техничке посматра и естетски компоненту кроз визуелно, уз евоцирање успомена, доживљаје и емоционалну реакцију. Истраживање осећаја места („genius loci“) је генерацијама урбаниста представљало изазов. Људи место доживљавају не само кроз физички облик или перцепцију чулних надражаја, већ осећају повезаност са местом, кроз разумевање места, свакодневно, проживљено искуство. У концепту „места“ често се наглашава важност осећаја припадања и емоционалног везивања за место једнако као осећај идентитета-припадања одређеној територији или групи.

Christian Norberg-Schulz (1980) сматра да свако место има себи својствен

карактер. Место посматра као квалитативни, „тотални“ феномен, коме не можемо умањити ни једну особину, као што је просторни однос, а да се не изгуби у суштини.

Линч у свом делу „Слика једног града“, на судији три града разматра визуелни квалитет проучавајући менталну слику коју имају грађани. Наводи да се ништа не доживљава само од себе, већ је све у односу на окружење-надолазеће секвенце догађаја, сећање на прошла искуства. Линч се нарочито фокусира на визуелни квалитет, очигледну јасноћу-читљивост места, која се односи и на „осећај места“. Под овим подразумева лакоћу којом се одређени делови препознају и могу бити организовани у доследном обрасцу, буди осећања, и креира дуготрајне импресије. Линч (1984) сматра да је место са великим визуелним квалитетима добро оформљено, садржи различите делове и одмах је препознатљив сваком ко живи или посећује овај део, дакле поседује квалитете које га чине различитим, препознатљивим и памтљивим. Боравком у простору региструјемо утиске: понављајуће звукове, боје, облици, мириси, комбинације и изрази, елементи су који одражавају место. Природна способност човека је да примети и памти обрасце.

Бавећи се градом у целини Кевин Линч(1984.) развија теорију о предвидивом начину перцепције града посматрањем просторних елемената и креирањем менталне мапе: мапирањем истражује „присуство различитих елемената, видљивости, јачину утиска или слабости, везе, прекиде, и остале корелације, воде се разговори са малим бројем - узорком станара с циљем евоцирања успомена из физичког окружења. Интервјуи укључују захтеве за описе, локације, скице. Особе који се интервјуишу су људи који су одавно станују у крају или им је радно место у делу зоне која се испитује. Основне анализе су замењене фотографским препознавањем области у којим су били и бројни захтеви пролазника за упутства о одређеном правцу. Описивање или симболизовање града као целине је пожељно (раширен, простран, без центара, без форме...) Структура, идентитет, сналажење непознатим рутама, ослањање на знакове... Опис пута од куће до посла, евиденција о дневним

интересовањима (Lynch, 1984). Да би разумели значај окружења у урбаном животу Линч сматра неопходним истраживање тих делова града уз разговор са становницима, као и посетиоцима. Анализа постојећих услова и ефекти окружења на грађане према Линчу је основа за даље опредељивање и развој идеје и методе ревитализације простора.

Nan Elin у свом делу „Good Urbanism” подсећа да „истраживање места размере суседства или града, заједнице, почиње од дна, откривајући локалне обдарености да би открили широко поље „genius loci“-духа места, препознатог од древних времена као много више него физичка манифестација (Elin, 2013: Norberg-Schulz, 1980.)

Индивидуе различито реагују, перципирају, вреднују доживљаје из окружења, зависно од година, животног стила, дужине боравка у том делу града, као и од физичких, друштвених и културних услова окружења у коме је растао. Осећају повезаност са местом, кроз разумевање свакодневно и проживљено искуство. Осећај познатог и доживљеног евоцира осећај припадања и емоционалног везивања за место. Иако индивидуе различито доживљавају просторе, сличност образаца социјализације, прошлих искустава, смештено у садашњем урбаном окружењу, одређене слике постају заједничке већој групи људи.

Истраживање и препознавање заједничких слика и доживљаја корисника одређеног окружења или урбане целине доприноси креирању простора који је препознатљив, читљив, простор који разумеју, у коме се радо борави и у коме се људи осећају сигурно, а све у циљу урбане регенерације отворених јавних простора суседства.

Иако урбана целина Новог Града егзистира последњих пола века, лоцирана уз обалу реке Мораче, и тиме тесно везана за систем отворених јавних простора ужег градског језгра, оно што је регистровано приликом обиласка локације и разговора са становницима и посетиоцима овог дела града је слика којом описују Нови Град односно карактеристика овог дела: пејзажно

уређење-велика озелењеност, и „ослањање“ за реку, како се и популарно назива: део „преко Мораче“. Ову констатацију поткрепљује извод из ПУП-а Погорице(2014.), где се у поглављу Система природних и уређених зелених површина наводи „Реке и њихове притоке...То су пејзажни *genius loci* градског простора. На њих се везују скромни зачеци зеленог система (парковско уређење крај Мораче и Рибнице, ...)“ иако планска документација ПУП Подгорице прописује смернице урбане ревитализације отворених простора, неговање имица највише озелењеног насеља Подгорице представља подржање једног од квалитета због кога и данас овај део представља атрактивно подручје за становање.

2.3.2 Свакодневни доживљај отворених јавних простора

Лефевре је развио теорију која обједињује три „димензије“ простора: физичку, менталну и друштвену. Они се не разликују само по дисциплинама кроз које простор истражујемо, већ и кроз функционални урбанизам који обухвата истраживање свакодневних активности као што је рад, одмарање, домаћинство, транспорт. Лефевре разматра фрагментисање простора као теоријску заблуду са практичним гранањем и такође као симптом економске, социјалне, политичке технолошке и културне реалности двадесетог века. Са постављеном унитарном теоријом простора анализира простор као дељени аспект и исход социјалне праксе, истражујући шта је остало заједничко просторима који се историјски разликују према специфичним условима њихове продукције.

Интерконекцијом свих чула стичемо утисак и доживљавамо искуство. Перцепција доживљаја претпоставља комплексан процес у разумевању подстицаја.

Осим стварања менталних мапа, колективне слике, улога свакодневне употребе јавних простора града је и стварање социјалних веза, активности и комуникација.

Место је продукт везе која је делом субјективна пројекција а делом интернализација вањске стварности (Борден, 2000.). Место разликујемо од просторног континуума, а један од механизма вредновања којим место разликујемо од простора је меморија. Шездесетих година прошлог века, као реакција на модернистичке пројекте, враћа се интерес за прошлост, привремено, симболичко, различито, у различитим локалним и природним решењима(Борден, 2000.). Модернизам, тежећи естетској и етичкој трансформацији начина живљења, занемарује важност места, одржавајући дијалектички однос између елиминисања места зарад остваривања континуитета простора. Као дио „откривања“ простора у другој половини 20.века простор је концептуалитиран као пракса и догађај, што представља настављање антрополошког сензибилитета који је био део модернистичких пројеката, али прогресивно негован егзистенцијалним и пост-структуралистичким значењима субјективности и идентитета (Borden et al, 2000.).

Гордон Калин(1961.) заступа мишљење да карактеристичне визуелне теме доприносе осећају места и инспиришу људе да дођу и бораве у том простору (Ewing and Clemente, 2013.). Јан Геил овај феномен објашњава на примеру познатих Италијанских тргова, где „живот у простору, клима, подршка архитектонских здања подржавају се и допуњавају, креирајући незаборавну укупну импресију“. Када су сви фактори укључени на овако пријатан начин, резултат је осећај физичког и психичког благостања: осећај да је простор у коме се борави у целини пријатно место. (Ewing and Clemente, 2013.). Тежња урбаних дизајнера је јачање позитивних визуелних квалитета и осећаја места.

2.3.3 Менталне мапе корисника

Окружење може бити разматрано као ментална конструкција индивидуе, креирана и вреднована на свој начин. Сlike окружења представљају процес

који настаје кроз лично искуство и вредности. Линч слике окружења посматра као резултат двосмерног процеса између окружења и посматрача, где окружење сугерише различитости и односе које посматрач селекује, организује и даје им значење (Lynch, 1990.). Различити аутора се слажу са ставом да посматрач креира слику на основу својих утисака и осећања о том месту. Роскок and Hudson (1978,р.33) сугеришу да менталне слике индивидуа о урбаним окружењима могу бити парцијалне (за део града), поједностављене (где недостаје доста информација), својствене једној особи(која процењује) и измењене(базиране на субјективном пре него реалном стању ствари) (Carmona et.al.2010.).

Перцепција је такође и социјално и културно одређена. Како ће индивидуа одреаговати и вредновати на сензацију зависи од више фактора годишта, пола, стила живота, дужине становања и социјалног и културног окружења у коме је индивидуа одрасла. Менталне мапе и слике места и окружења представљају предмет изучавања перцепције окружења у урбаном дизајну.

Линчово дело „Слика једног града“ је означило пораст интереса за „конгитивно мапирање“, односно начин како грађани перципирају и ступају у интеракцију са градом креирајући прво менталну слику. Кевин Линч се бавио изучавањем техника менталног (конгитивног) мапирања кроз интервјуисање становника градова, долазећи до закључка да је лакоћа у оријентацији повезана са заједничким обрасцем ментале организације окружења или „слике“, која омогућава лако и брзо кретање. Иако се слике могу разликовати између посматрача, тежи се идентификовању колективне слике или њених кључних компоненти. Линч сматра да окружење које добро функционише треба да има квалитете идентитета, структуре (просторни однос посматрача у односу на објекте у окружењу) и значења (шта објекат практично и емоционално представља посматрачу). Кроз ментално мапирање, идентификују се аспекти у окружењу који остављају јак утисак на посматрача.

Истраживање шта одређено урбано окружење значи људима и како га

доживљавају је начин структурисања менталне мапе. Препознавање објеката или одређених елемената у окружењу који су сликовитији или различите форме од других, објекти који су лоцирани тако да имају визуру из различитих праваца, простори специфичних намена који окупљају већи број корисника, или објекти који имају одређено значење за друштво чине елементе конгитивне мапе. Социјално и емоционално значење које простори и окружења евоцирају је интензивније од физичког аспекта у креирању менталне слике.

Оријентисање у простору као „способност препознавања неког места и стицање на одредиште у окружењу, конгитивно и понашањем“ (Prestopnik and Roskos-Ewoldsen, 2000; цитирано у Thompson and Travlou 2007) представља такође и динамични конгитивни процес где кретање кроз простор укључује читање, интерпретирање и репрезентовање простора (Appleyard et al.,1964; цитирано у Thompson and Travlou,2007). Овај комплексан процес обухвата и истраживање извора информација, било помоћу мапа, личних контактата или кроз информисање на лицу места. Способност оријентације је различита између корисника, зависна од година, осећаја за простор, осећаја присности са сличном врстом простора, стратегије оријентисања у простору. Два основна принципа оријентације су разумевање просторне структуре окружења и главних локација унутар простора као вид менталне мапе, где се људи при ослањају на просторне односе, и други начин је заснован на познавању места и путања које их вежу, као серија доживљаја. Корисници којима простор није присан често се ослањају на први принцип док не упознају простор и пређу на други принцип (Thompson and Travlou, 2007).

У току истраживања отворених јавних простора суседства Новог Града, обиласком терена, у разговору са становницима овог дела града, особама које су на неки начин упућене на овај део(локација радног места, посета особама које станују у овом делу, или користе услуге које добијају у овом делу града), као примарна ствар је уочена јасна идентификација овог дела града као део

„преко Мораче“. Назив урбане целине Нови Град у високом проценту је непознат. Такође је приметна идентификација локација према „булевару“ (булевар Св.Петра Цетињског“) као и одређеном објекту (стамбена зграда „Лордовка“, „Наполитанка“), односно локалу- угоститељском или трговинском: „код Маше, зграда „Алпе бара“, код „Јастреба“, зграда „Симпа“. Јака оријентација односно препознавање краја је и према школама и вртићу. Одређени доминантни објекти који се не налазе у оквиру блокова Новог Града већ у контактної зони представљају репере: „код Спортског“ (Спортски центар „Морача“).

Одређеност булевара у креирању конгитивне мапе становника је препозната и са аспекта правца ширења и изградње града у наставку булевара, односно свакодневних миграција, пешачких и колских рута према блоковима контактної стамбено пословног центра „Вектра“, стамбеном Блоку 5, универзитетском центру. Најдоминантније раскршће је са улицом Ивана Вујошевића као централно раскршће овог дела града, што је и оправдано са аспекта фреквентности свакодневних путања и рутинских радњи обављања трговине, одлазака у школу или концентрације суседних пословних садржаја.

Оно што је присутно у одговору свих испитаника на питање шта описује карактер дела „преко Мораче“ је и „зеленило“. Један од описа и доживљај овог дела је „некад је био аутентична дивљина у сред града“. Велика заступљеност зелених површина и високог дрвећа је карактеристика суседства која су грађена седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, и оно што их визуелно одваја од стамбених блокова грађених у овом веку.

Део насеље Нови Град, који припада обухвату ДУП-а „Нови Град 1,2“ својом правилном урбанистичком матрицом са великим блоковима не припада простору у ком је отежана оријентација, али је чињеница да не постоје јаки и препознатљиви реperi као што су тргови или доминантни објекти. Сналажење у простору је олакшано постојањем јаких булеварских саобраћајница, а отежано физичком структуром сличних стамбених објеката унутар блокова. Препознатљивост овог дела града у креирању менталне

мапе осим булевара ипак чини систем отворених јавних простора, који се једним ободом ослањају на парковске површине обале реке Мораче. Значај зелених површина које представљају део идентитета ове урбане целине није занемарљива, обзиром на велику разуђеност физичке структуре, која формира карактеристичне потезе препознатљиве у односу на остале делове града.

2.3.4 Симболичко одређивање отворених јавних простора

Симболичка улога објеката и окружења заузима значајно место у односу између друштва и окружења. Симболика урбаних окружења припада културолошком, социолошком и идеолошком значењу места. Препознавање потенцијалног културног симболизма елемената у отвореном јавном простору је основа мултикултуралне интерпретације, али препознавање и изражававање културе и наслеђа не значи јасно изражававање форме или елемената уређења. Откривање социо-културног и историјског значења јавног простора кроз мултикултуралну интерпретацију се изражава кроз различите елементе и приступе, једнако као и препознавање елемената локалног идентитета који заједници даје јак осећај припадања месту. Подстицање активности које омогућавају препознавање и изражававање културе и наслеђа локалних заједница је један од начина креирања виталног јавног простора кроз стварање друштвених конекција.

Осећај заједнице доприноси осећају места, кроз повезаност социјалног и физичког окружења. Истраживањем начина на које корисници перципирају јавни градски простор у односу на начин употребе, истражујемо симболичко значење које употреба има у контексту географско и културно различитих заједница. Узимајући у обзир обрасце употребе, вредновање топографије и микроклимата, историјски и симболички значај и друге социокултурне карактеристике и тежње, а нарочито положај у мрежи путања и кретања, врши се вредновање контекста, процењују промене сврхе простора, односа између суседа, и начин прилагођавања у промењеним условима. Урбано окружење у одређеном времену и простору представља део одређеног

контекста настањеног људским индивидуама које разноврсним друштвеним интеракцијама продукују специфичну локалну културу, креирајући тиме јединствен и комплексан урбани контекст.

Током времена, људски избори креирају својствену локалну културу која обликује и учвршћује окружење, симболишући се кроз њу. Базирано на искуственом, овакви избори су мотивисани промењеним критеријумима који се односе на циљеве, индивидуалне и друштвене вредности, и приоритете. Док људи и избори које праве креирају социокултурне контексте, често су усмеравани другим факторима као што су економски моменат или техничко-технолошки развој. Могућности које развој комуникације или транспорта пружа, често има драматичан и радикалан утицај на друштвени и социјални живот, и иако су промене постепене, више смо их свесни кроз ретроспективу. Ипак, и у светлу нових друштвеноекономских момената, симболичка одређеност места има себи својствену привлачност која обезбеђује виталност места кроз сусрете и активности људи, креирајући локални идентитет.

Симболичка репрезентација места кроз објекат који га обележава, може постати од посебног значаја за становнике и посетиоце краја, креирајући имиџ-слику краја, или шире области. Чињеница је да флексибилност у погледу намене, у светлу друштвених и технолошких промена, осигурава трајност, а тиме и симболичку вредност места. Симболизам се осим на физички контекст може односити и на функционални, као што су специфичне трговачке улице, зоне посебне намене, од већег значаја за локалну заједницу.

Урбана окружења кроз симболичку репрезентацију, садрже симболе, значења и вредности. Знакове интерпретирамо и разумевамо у функцији друштва, културе и идеологије. Симболички знаци су у вези са објектима, суштински креирани кроз друштвени и културни систем. Симболичка значења грађеног окружења се такође са социоекономским променама мењају. Умберто Еко, бавећи се семиотиком, истиче вишезначност симбола

(Carmona et al, 2010.). Први ниво значења као примарна функција објекта је денотација(обележавање). Други ниво, односно секундарна функција је конотација(значење), која има симболичку функцију. Раздвајање функција омогућава да се направи разлика између непосредне функције и друштвеног разумевања симбола: примарна функција неког елемента може бити заштитна(заклон), а секундарна је симболичка, дефинишући стилски период или значење времена у ком је настало. Еко наводи често важнију секундарну-симболичку вредност која некад наруши основно значење симболичког објекта.

Интерпретација симболичког значења често може бити различита од стране креатора објекта и поруке коју је хтео упутити, и примаоца –јавног мења. Различити људи одређену поруку могу другачије схватити, али, свакако социјално мишљење о грађеном окружењу зависи од корисника простора, и концепта који се пласира за одговарајућу групу корисника.

Симболичка презентација је имала велику улогу кроз историју, у демонстрацији моћи владара или државе, и као таква се мењала кроз време, али је сврха увек била иста-пласирање одговарајуће идеолошке поруке кроз физички облик и осећај. Симболизам често може носити погрешну поруку, или може бити интерпретирана различито: величина за неког симболише похлепу (Carmona et al, 2010.).

Архитектура Модерне одбацује дотадашњи симболизам у виду орнамента или декорације објеката, свдећи форму објеката на равне површине, уводећи универзално применљиви стил, могућ за репродукцију у свим срединама, у Америци познат и као „Интернационални стил„. Наравно, избегавање познатог симболизма продукује нови, опет препознатљив и симболички. Као контраст модернистичком унивалентном, универзалном значењу, каснији стил постмодерне обилује симболизмом претходних, историјских стилова.

И поред изазова у реализовању места које ће бити препознатљиво, витално и

успешно, самим тим што један успешан модел није гаранција успеха на другом месту, симболизам представља моћно оруђе у рукама планера/пројектаната, у циљу креирања места који ће окупљати, привлачити пажњу јавног мења, и утицати на креирање имица тог дела града.

3 ОБРАЗЦИ УПОТРЕБЕ ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА, У ФУНКЦИЈИ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

3.1 Утврђивање образаца употребе отворених јавних простора стамбених блокова

Прихватајући да су неке од највиталнијих и најживљих места „откривени“ од стране корисника, поставља се питање да ли јавни простор треба рационално и формално планирати. Као одговор на економске промене задњих деценија, маргинални, празни, неискориштени или напуштени простори бивају повраћени претварањем у рекреационе просторе, паркове заједнице, привремене просторе за различите наступе. Овакви простори често не бивају предмет формалног планирања, већ настају као резултат иницијативе заједнице или суседства.

Питање креирања виталног, приступачног и укључивог јавног простора, у времену пораста сегментираних урбанистичког планирања, поставља специфичне задатке пред планере. Теорија просторне синтаксе полази од тога да се креирањем мреже отворених јавних простора према принципима који произилазе из концепта суседства може утицати на праксу употребе и интезитет друштвених активности, као и присуство људи који нису становници суседства, утичући тим и на друштвену структуру у отвореном јавном простору. Јавни простор својом формом и уређењем може подржати истовремено присуство људи, што није гаранција формирања друштвености, али дефинисањем образаца свакодневне употребе повезивањем просторне и друштвене компоненте суседства уз подржавање локалног идентитета, може се утицати на повећање виталности и тиме привлачности боравка, а све у циљу квалитетнијег јавног живота у отвореним јавним просторима колективног суседства.

Артур Кларенс Пери као оснивач концепта суседства, ослањајући се на принципе чикашке социолошке школе, прихвата суседство као инструмент урбанистичког планирања простора за становање тог времена, и кроз неколико планерских принципа дефинисања просторних структура и

њихових корелација, дефинише и друштвену структуру заједнице суседства: принципи формирања јасно дефинисаних просторних целина са функционално и садржајно самодовољних капацитета, у контексту ободних брзих саобраћајница и испреплетане мреже интерних и слепих улица, обезбеђујући миран живот суседства, у ствари изолује становнике од посетилаца-странаца, не препознајући предности које разноврсност друштвених интеракција и нових познанстава доноси.

CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) прихвата Периев концепт надограђујући просорно функционални аспект концепта функционалног града, кроз сагледавање хијерархијски постављених система просторних јединица са њиховим центрима. Подржавање концепта планирања заснованог на социолошким и културолошким аспектима простора даје размеру хуманости у развоју нових приступа обликовања простора. Овим је дат примат социолошким процесима у односу на организацију простора јединице суседства. Критичко преиспитивање просторне и социолошке димензије јединице суседства постаје актуелна тема '60-их година прошлог века где се поново поставља концепт социолошки позитивног урбаног јавног простора градова прошлости.

Јавни простор суседства у свакодневним рутинским активностима, представља место сусрета групе људи, која се после одређеног времена препознаје, иако им суседство углавном не представља примарно место контаката. Ипак, домен суседства, према социолошким теоријама које се баве односом друштва и простора, суседство посматрају у ширем територијалном аспекту кроз свакодневне сусрете са странцима, као фактор повезивања локалне организације простора и друштва у глобални систем града.

Кристофер Александер (Christopher Alexander) у свом делу „A Pattern language“ поставља нивое деловања урбаног дизајна почевши од стратешког-од значаја за град, па до ентеријера објеката. Према Александеру, образац је скупина просторних елемената и њихових интеррелација, из чега произилазе његове карактеристике. Он заступа мишљење да ни један образац није

изолована целина већ је подржана осталим обрасцима. Александер поставља сет образаца, с намером да предочи планерима корисне али не и одређујуће групе односа између активности и простора. Обрасци су постављени и обликовани од стране истраживача или посматрача начина кориштења места. Образац подразумева примену неограничено много различитих комбинација просторних елемената, уз прихватање културолошких или климатских различитости, а да суштина обрасца остаје непромењена. То омогућава истраживање јавних простора без одређености морфолошком категоријом, већ кроз међуоднос локалног и глобалног нивоа простора.

ППС(Project for public spaces), у уводном делу „Great Neighborhood book“ посматрају суседство као основну јединицу људске цивилизације. Суседство представља ниво просторне организације у којој се врши редовна и природна интеракција, пружајући платформу за решавање проблема који настају у заједници. Људи могу бити незаинтересовани за дешавања у граду, а опет ватрено укључени у суседство јер то што се ту дешава директно их погађа.

М.Кармона јавни живот грубо дели на формални и неформални(Carmona et al, 2010.). Неформални живот се дешава изван јавности, формалних институција и захтеваних избора. Многи делови јавног мења су дискрециона окружења, које људи бирају да ли ће користити-на пример, постоје алтернативне руте за достизање од једне тачке дио друге, са изборима направљеним на међусобно постављеним олакшицама, интересима, задовољству, сигурности. Олденбургов концепт трећег места обезбеђује користан начин истицања разумевања неформалног јавног живота и њихових односа према јавном мењу (Carmona et al, 2010.).

3.1.1 Општи урбанистички обрасци

Јавни простори суседства чине део мреже градских јавних простора у форми континуалних јавних простора. Овај модел суседства, за разлику од концепта стамбених блокова са континуалном ободном градњом где је улаз могућ на

одређеним местима, дозвољава избор великог броја путања и пролазак становника и посетилаца-странаца, чиме се и остварује стална разноврсност друштвених догађања, кроз подржавање локалног идентитета и интеграцију у шири градски контекст јавних простора.

Александар у свом делу „A Pattern Language“ препоручује да градови обухватају суседство од „не више од око 270 метара са не више од 400 до 500 станара, уз изузимање главних путева из суседства“. Сматра да је тешко одржати осећај заједнице код области у којима је велики број становника. Препорука је да свако суседство има препознатљив центар, са тржним центром, парком, школом, који га истиче.

Према Александеру, један од највећих проблема постојећих заједница је расплутаност јавног живота тако да нема утицаја на заједницу, а познато је да људи траже присуство других људи, и концентрације друштвених активности. Александер креира мапу центара активности идентификујући прво постојећа места концентрације у заједници. Затим модификује мрежу путева уводећи што је више могуће нових путања кроз препозната места центара активности, креирајући тачке (nodes) на мрежи путања. У центру сваке „тачке“ планира мали трг окружен различитим сервисима и продавницама. Груписањем садржаја око малих тргова са пешачким саобраћајем, везаним за главну путању у суседству у коју се уливају споредне путање, креира основни образац у форми звезде. У циљу одржавања концентрације активности, препорука су управо мањи тргови дим.14м/18м(45x60 feet), а заступљени садржаји требају бити у симбиози ради интезитета активности, привлачења групе људи са сличним интересовањима у одређеним периодима дана.(Alexander, 1977). Такође, ова места концентрације би требала бити равномерно распоређена на не више од пар стотина метара удаљености, чиме се избегавају велике неактивне зоне.

Александер истиче важност ресторана и барова у животу као места где се људи окупљају, и врше интеракцију. Проучавајући шта то чини да места

функционишу, Александар наводи важност променаде да људи који потичу из различитих култура, имају заједничку потребу за сусретање и мешање са другим људима што променада управо омогућава. Два фактора који дефинишу искуство на променади, према Александру су: путања треба бити око 450 метара(1500feet-a), што се лагано прелази за 10 минута. Људи могу бирати алтернативе уз пут за то време, нарочито тинејџери, у потрази за узбуђењима, али се не жели да путања буде предуга за децу или старије људе; важно је шта се може видети или радити дуж путање, с неколико празних или мртвих зона. Док је примарна сврха ових шетњи социјална, људи желе да имају неки циљ: кафеи уз пут, игралишта, трговине, и сл. Истраживање шта се може видети током шетње, и како се може унапредити да би се путања више активирала. Путање са много излога, клупа за седење, уличних цртача, перформера, учвршћују ову зону као место где радо долазе и људи са стране, не само из краја. (Walljasper and PPS, 2007)

3.1.2 Локални урбанистички обрасци

Аналитичка метода просторне синтаксе у истраживању простора упућује на важност инегрисаности суседства у оквиру глобалне матрице јавних простора града, као и интегрисаност јавних простора суседства у оквиру целине. Изучавањем конвексне и аксијалне артикулације простора, конвекситета и аксијалности мреже унутар блокова, степена аксијалне интеграције, дистрибутивности система јавних простора, дубине од обода система, закључујемо о степену проточности система, приступачности јавних површина установљеност објеката у односу на положај улаза(израдом мапе интерфејса и коверзне мапе интерфејса), или дубине система у односу на одређену тачку-почетно место(мапа релативне асиметрије и конверзна мапа релативне асиметрије), што такође представља начин мерења интеграције. Синтаксичке особине простора дају опис простора кроз релационе особине простора и система као целине. На основу конфигурацијских особина степена интеграције и пролазности (проточности) система и установљености простора објектима и улазима, креирана је типологија која има функцију

провере капацитета простора за подржавање и генерисање присуства људи у исто време, и могућности сусрета, и откривање слабих тачака конфигурације. Предложене типове отворених јавних простора установљене према облику и проточности простора проверавамо кроз критеријуме приступачности, разноврсности, читљивости, прикладности, сигурности, атрактивности, и кроз примену на студији случаја Новог Града у Подгорици, формулисани су обрасци употребе отворених јавних простора, применљиви у урбаној регенерацији.

- Интегрисаност и приступачност отворених јавних простора.

Овај образац који дефинише степен интегрисаности јавних простора је значајан за пешачку доступност јавног простора у систему јавних простора суседства. Обзиром да је предмет истраживања јавни простори суседства функционалистичке урбанистичке концепције, приступачност, као и степен интеграције меримо од ободних саобраћајница које уоквирују блок који чини суседство, са великим бројем алтернативних путања око слободностојећих објеката, који дају могућност избора путање становницима и странцима а тим и креирања сопствене конфигурације простора, са много тачака укрштања путања као потенцијалних места задржавања. Јасно је да је већи степен интеграције јавних простора значи и већу изложеност и видљивост, што је врло погодно у имплементацији различитих услужних функција.

- Интегрисаност и разноврсност јавних простора.

Обзиром на разгранату мрежу алтернативних путања кроз унутрашњост блокова, врло значајна је разноврсност начина кориштења најмање интегрисаних јавних простора као разлог задржавања и боравка односно привлачења корисника који нису станари блока. У противном, долази до локализације простора и евентуалног кориштења од стране становника који су упућени на тај простор.

- Установљеност и сигурност јавних простора суседства.

Јасно је да јавни простор који је конституисан улазима стамбеног објекта има веће квалитете као надгледаног простора са аспекта сигурности, које не мора бити утемељено на надзору суседа колико на проточности простора. За просторе који нису установљени улазима објеката врло је пожељан надзор станара (из станова који гравитирају том јавном простору), који ће бити подржан и другим начинима заштите од евентуалних утицаја саобраћаја, физичким али транспарентним баријерама (партерно зеленило, транспарентна ограда).

- Установљеност у односу на визуелну повезаност и читљивост према улазима у објекте.

Степен интеграције јавних простора се доводи у везу са објектима који установљавају јавни простор. У том смислу је битна разумљивост организације простора у смислу сагледивости односно визуелне повезаности. Читљивост путање која води према улазима објеката је нарочито важна код особа који не познају простор.

- Прикладност и атрактивност опционих простора.

Обзиром да у опционе просторе спадају јавни простори који нису пролазни, односно не сијеку их трајекторије, потребно је креирати сврсисходан и квалитетан простор, логичне организације, који уз елементе атрактивности постаје привлачан свим корисницима-становницима као и странцима.

3.2 Примена образаца употребе у урбаној регенерацији отворених јавних простора

Питање на који начин се урбанистичким планирањем, уређењем и управљањем може постићи циљ социолошке производње јавних простора, односно који просторни принципи се могу применити у контексту урбане регенерације отворених јавних простора суседства, анализирамо кроз социолошке теорије које се баве односом простора и форми друштвености, где друштвена пракса или употреба простора представља двосмерну

релацију између људи и физичког контекста, одвија се кроз праксу у простору и значења која се дају простору.

Непостојање разлика између употребе и проузводње простора представља основу унитарне теорије Анри Лефевра. Производња простора није ограничена на деловање стручњака, већ и домен становника и корисника. Лефевр посматра свакодневни живот кроз концепт праксе, што представља место спознаје и креирања друштвеног живота. Теорија просторне синтаксе полази од претпоставке да физичка форма путем просторних конфигурација усмерава обрасце употребе простора, обрасце груписања или раздвајања људи, интензитет друштвених активности, као и на пропустљивост посетилаца-странаца што утиче на разноврсност друштвене структуре отвореног јавног простора суседства. Форме друштвености произилазе из истовремене употребе јавних простора кроз просторне обрасце које их подржавају. Функционална одређеност простора као зоне јавне намене или велики неиграђени простори суседства, не испуњавају услов који произилази из односа простора према свакодневном животу, друштвености, рутинизацији, тако да је неопходно разумевање потребе друштвене димензије. Не постоји универзални друштвени код за постизање јавног друштвеног живота, јер различитост културног, историјског, економског контекста узрокује различите социјалне ефекте. Из социолошких теза које подржавају став да свакодневне активности и рутина генеришу форме друштвености, произилази да простор има врло важну улогу у креирању потенцијала различитих модалитета друштвеног понашања.

Истраживање образаца просторне форме постојећих суседстава омогућава увид у просторне капацитете и потенцијале јавних простора суседства за остварење социјалних контаката и разне врсте друштвених активности, у циљу подизања виталности а тиме и атрактивности места.

3.3 Препоруке за унапређење обликовања друштвено активних јавних простора града

Интеграција или сегрегација активности и функција у отвореном јавном простору су елементи који се користе у планирању, у циљу оживљавања простора града. Интеграцијом различитим активностима и категоријама људи дозвољавамо функционисање заједно или упоредо, инспиришући једни друге. Кориштењем истог јавног простора, даје се могућност да различити људи који раде или живе у припадајућој зони остварују конекцију кроз свакодневне активности. Функционалистички градови који су конципирани на принципу раздвојености функција представљају пример сегрегације, са монофункционалистичким зонама. Сепарација у планирању је потребна у случајевима кад су функције изражено различите, као што је случај код одређених индустријских и стамбених зона, дакле код функција које нису у колизији или ако ометају једна другу.

ППС(Project for public spaces) наводи четири основне карактеристике доброг места (Walljasper and PPS, 2007):

- Добра места промовишу социјализацију. Места која највише волимо је где срећемо познате људе, места која желимо промовисати другим особама, која постају центар активности нудећи велики број разлога зашто би тамо боравили.
- Активности које се нуде. Места која нуде разнолике активности, осим седења и посматрања, као разлог да се на једном месту проведе дуже времена.
- Конфорна и атрактивна места која позивају на шетњу или задржавање. Одговарајући урбани дизајн који наводи да је то место где желимо бити.
- Приступачна места, која можемо препознати и с дистанце. Неприступачна места ће остати празна, усамљена, често занемарена, или оронула.

ППС такође дефинише 11 принципа у „креирања места“: партиципација људи који живе или раде у том крају и најбље познају потребе; бавити се местом а не урбаним дизајном; иновативне идеје сарадника као извор; негирање могућности успеха у ствари значи „никад нисмо радили на тај начин“- представља добар знак; посматрање суседства - шта функционише а шта не; развој визије која потиче од људи који живе ту да би имало смисла; форма подржава функцију - у смислу упознавања како људи користе одређени простор; упознавање људи на разним местима у суседству где се разне активности нуде; почети од малог и гранати се постепено: мале ствари представљају темељ великим променама; ако се мотивише заједница, наћи ће се креативан начин пред финансијским препрекама; руковођење простором: према ППС-у 80% успеха доброг места је због начина како се простор одржава након што је пројекат готов. Пракса ППС-а је анкетирање људи да идентификују најважнија места у суседству или шире, затим им се постављају питања о бројним активностима која се могу дешавати на тим местима. Као закључак ППС наводи да квалитет живота неког краја расте ако нуди бар десет интересантних и различитих активности. (Walljasper and PPS, 2007)

Постављање клупе испред објеката где људи могу застати и ступити у интеракцију, успорити саобраћај на одређеним местима што ће навести возаче да на тим местима посматрају шта се около дешава, развијање нових активности за тинејџере тако да се желе укључити уместо стварања осећаја отуђености и искључености од стране заједнице, истраживати нове активности које се могу дешавати у парковима, промовисање нових начина друштвених интеракција упознајући их са активностима присутним у неким различитим културама, су неки од начина креирања виталног и друштвено активног јавног простора суседства које ППС промовише.

Јавни простори у стамбеним зонама или граду могу бити конципирани тако да тако да „позивају“ и буду лако приступачни, што подстиче људе и активности на кретање, а могу бити тако уређени да се до њих тешко стиже физички, или ментално. Бити у могућности да се види шта се дешава у

спољном простору је такође елеменат позива, што се најбоље види на примеру дечјих игралишта, кафеа који су на путањи, и слично. Удаљеност догађаја, квалитет путање и начин транспорта је у директној вези. Кратке и савладиве руте су увек привлачне. Мања деца се углавном крећу у радијусу од 50м, бирајући за игру познату децу суседа радије, него неког ко живи негде даље. Слична ситуација је са суседима, у неформалним сусретима, на локалном нивоу. Једнако важно је постојање дестинација-циљаног одласка на одређена места као што су видиковци, отворени спортски терени, вашари, и слично. Излет као и куповина је изговор или прилика за контакт и стимулацију догађаја. (Crankshaw, 2009)

Људи окупљени у времену и простору јесте предуслов да се догађај деси, али је важно које активности ће моћи да се развију. Ниво активности и број догађаја не одражавају квалитет јавног живота. Погодни услови за кретање у простору морају постојати, као и услови за креирање широког спектра друштвених и рекреационих активности. Квалитет индивидуалних сегмената спољашњег окружења игра велику улогу, а уређеност индивидуалних простора и детаља некад чини одлучујући фактор. Основне активности као што су шетање, стајање, седење, као и гледање, слушање и разговор, представљају иницијалне радње које представљају саставни део скоро свих осталих активности. Ако је простор атрактиван за основне активности, онда је и квалитетан, што значи и да ће имати добру основу за развој широког спектра осталих активности-игре, спорта, друштвених активности. Истраживање вањских активности циљних група, зависно од узраста и старости је потребно у циљу добијања квалитетног окружења.

Интегритет, аутентичност, препознавање, одржавање и очување, обогаћивање и унапређење, носталгија су елементи којима се одржава виталност места. Кевин Линч наводи важност обележја у изградњи имиџа града које олачшавају препознавање и меморисање путање. Серија обележја у зони или на путањи наводи на исчекивање, покреће на специфичне покрете

посматрача и даје увереност. Обележја дају симболичку слику која може бити узета као елемент идентификације краја или града.

Јединственост, понављање и ритам, правилно распоређена расвета, стабла дрвећа, огласни стубови, и остали елементи за успостављање уличних образаца кроз ритам и понављање. Овакав приступ помаже континуитет уличног обрасца као и осећај заштићености постигнут објектима и надстрешницама, уз неопходно дозирање ради опасности од стандардизације ако се примењује у превеликом обиму (Ned Crankshaw, 2009.).

Сваки простор ће садржати, бити окружен или тражити елементе који успостављају одређени карактер. Квалитет осунчаности, обрасци зграда, биљке, поплочање и боје су карактеристике које се памте које креирају амбијент. Интезитет заузетости и типова коришћења којем објекту су дати елементи карактера који комуницира друштвеном вредности. Старост зграда, скала, ритам, креира обрасце карактера које се односе на историју и технологију зграде. Погледи унутар простора, у контактним просторима, удаљеним хоризонтима, или најближим обележјима креирају кинетички развојне слике које могу помоћи у оријентацији и читљивости.

Пејсажни архитекта Harry Garnham у његовој књизи *Maintaining the Spirit of Place* (1985) дефинисао је неколико категорија специфичних места, разматрајући планирање града и уређење града. Идентификовао је следеће категорије:

- Специфичне улице представљају суштину суседства или области,
- Ограде се перципирају између зона изражено различитог карактера;
- Специфична подручја су области са уопштено позитивним имиџом;
- Суштина функције објекта успоставља оријентацију и идентитет заједнице;
- Суштина представљања објекта је препознавање елемената који чине карактер због уређености или лоцирања;

- Дobar поглед помаже успостављање визуелног карактера и слике области;

Као допуна овој категоризацији, разматрана су и друга места која укључују следеће:

- Јавна места, укључујући паркове, тргове или вањске просторе пословних објеката
- Споменике или остале елементе који представљају јавни или политички симбол;
- Природне елементе које укључују примерке дрвећа, потоке, падине, или друге облике;
- Комплексе објеката где однос скупине објеката више него дизајн једне зграде чини место специфичним;
- Пролази, места где се наслућује промена између зона или области;
- Радни елементи који су значајни јер им је функција битна за место;
- Мали простори и визуелни простори, места која можда нису јавно приступачна због њихове размере или су у приватном власништву, али представљају део визуелног реда града;

Јан Геил даје препоруке уређења простора које би подржао истовремено присуство већег броја људи у циљу подстицања социјализације и креирања виталног живућег простора. Он наводи да за димензионисање простора за шетњу треба узети у обзир да простор буде довољно узак да би омогућио остваривање контаката и довољно широк да дозволи простор за маневрисање. Према Јан Геилу, горња граница за прихватљиви број људи на пешачкој улици –тротоару, за ходање у оба смера, износи 10-15 пешака у минути по метру ширине улице. То одговара току од 100 пешака по минути на 10 метара ширине улице. Уколико дође до повећања броја људи, пешачки саобраћај се раздваја према смеру кретања, што смањује број сусрета јер људи ходају једни иза других. Креирање квалитетног окружења кроз уређење пешачких зона негује „осећај места“ и сигурност. Материјализација

и стање површине за ходање тешко може подстаћи стварање *genius loci* простора. Позиција, висина, скала и дизајн објеката и њихов однос према отвореном простору имају велики значај на подстицај да се људи осећају сигурно и уживају у боравку.

Просечна шетачка дистанца за већину људи у нормалним свакодневним ситуацијама, износи око 400-500 метара. Оно што је важно за одређивање прихватљиве дистанце у датој ситуацији није само физичка дистанца већ и доживљајна, зависна од квалитета руте, фактора заштићености и подстицајног. Пешаци бирају најкраћу руту до жељене дестинације, тако да је пожељно избегавати дуге и равне пешачке руте. При планирању простора треба узети у обзир да мрежа путања са алтернативним улицама и малим трговима даје утисак краће дистанце, јер се савладава у секвенцама. Пожељно је да се ходање дешава у једном нивоу, јер денивелације отежавају кретање, нарочито особама са отежаним кретањем и деци. Корисници често траже алтернативни пут.

Квалитет доживљаја великог простора је повећан ако се приступа из мањег простора, односно ако постоји контраст.

Јан Геил се фокусира и на друге могуће радње које се могу десити при боравку у јавном простору: Стајање представља неке важне обрасце понашања карактеристичне за велики број статичних активности у јавном простору. Већина активности стајања је везана за заустављање из разлога видети нешто, на шта не утиче физичко окружење већ потреба. Када кратко стајања прерасте у дуже, ради чекања некога или нечега, уживања у окружењу или посматрања дешавања, често настаје проблем наласка доброг места за стајање. Пожељна су места где је најбоља могућност осматрања, по могућству заштићена од временских фактора(сунце, ветар), са физичком потпором-дрво, улична расвета, стуб, или на угловима, пролазима, удубљењима (Gehl, 2011).

Када је омогућено седење, и задржавање буде дуже. Постојање добрих могућности за седење ствара начин за бројне активности које имају примарну атракцију у јавном простору: једење, читање, спавање, друштвене игре. Боље могућности за седење унапређују квалитет вањског окружења. Седење је захтевније од заустављања или стајања, и заступљено је где су спољашњи услови повољни. Као и код стајања, одабир места је где је обезбеђен добар поглед на околину и фактор протективности. Позиционирање седења мора бити вођено кроз анализу просторних и функционалних квалитета локације. Свако место треба имати индивидуалне квалитете интимности и сигурности, са добром микроклимом, уз основни захтев: конфор и практичност. Седење треба бити прилагођено најзахтевнијим категоријама корисника, а делом за ситуације где је потреба за седењем ограничена. Уређење простора које се базира на међувези релативно ограниченог броја примарног седења(клубе) и великог броја секундарних места (степенице, постаменти, ниски зидови) такође има предност појаве доброг функционисања у периодима када је присутан мањи број корисника, јер много празних клуба ван сезоне даје утисак напуштености места(Gehl , 2011).

За димензионисање великих јавних простора, Геил даје препоруку да се димензионисање врши тако да границе простора кореспондирају лимитима друштвеног визуелног поља, комбиновањем са максималном дистанцом за гледање нечег (70-100м) и дистанцом на којој се виде изрази лица(20-25м) (Gehl, 2011.)

Чињеница је да се многе радње, па и опције, рекреационе и друштвене активности дешавају једино кад су вањски услови за заустављање и кретање добре. Геил наводи да се вањске активности дешавају, кад постоји максималан број предности и минимум мана физичких, менталних и друштвених, и кад је у сваком смислу пријатно да се борави у таквом окружењу. Пријатност места је делом зависна од заштите од опасности и физичке штете, примарно од несигурности због страха од моторног

саобраћаја или криминала. Где је криминал генерални проблем, заштита је главни предмет разматрања. О.Њумен наводи важност уличних активности, могућности одмарања испред зграда, добре могућности надгледања на јавни простор, у редуковању криминала и вандализма у датој области (Gehl, 2011.).

Значај планирања шетачких рута и места одмора је оптималан у односу на микроклиматске услове сваког специфичног места. У том циљу је пожељно планирати штитнике од ветра, дрвеће и ограде. Скоро у свим случајевима, квалитет места је блиско везан са климатским условима.

4 ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Предмет истраживања је сложени однос просторне форме и друштвених односа унутар стамбених комплекса. Концепт јединице суседства који географски одређује простор својим просторним карактеристикама омогућава различите видове друштвене интеракције и повезаност чланова заједнице. Планерски примењен у Сједињеним Америчким Државама 20-их година прошлог века, прилагођаван различитим просторним и друштвеним контекстима, под утицајем функционализма постаје део урбанистичког концепта колективних стамбених комплекса нарочито након другог светског рата. Интезитет и начин употребе отвореног јавног простора суседства од стране не само једне групе људи која станује у његовој близини већ и посетилаца-странаца, углавном се разликује од начина употребе централних јавних простора, али их ипак чини делом глобалне градске мреже отворених јавних простора града.

Град као урбани предио настао људском активношћу није ограничен формом или репрезентацијом, као продукт планера и архитеката, већ представља део много ширег и дубљег система моћи, економије и значајности. Често схваћена као естетска и интелектуална активност, не узимајући у обзир друштвене односе, симултано прикрива структуре моћи које леже испод физичке структуре (Borden et al, 2000).

Критички став заузет у социолошким истраживањима јавних простора града након шездесетих година прошлог века, према улози простора и места у разумевању града и свакодневног живота, настаје као одговор на просторне и социолошке трансформације градова, изградње великих инфраструктурних пројеката, технократске примене урбанистичких планирања.

Период након другог светског рата означава преокрет у функционализму и истраживању урбанистичких модела. *Congres Internationaux de l'Architecture Moderne* (CIAM) након другог св.рата, надограђујући просторно

функционални концепт града модерне, проналази интерес у поновном откривању квалитета градова за живљење, укључујући анализе компоненти значења и задовољства, као и покушаја разумевања аспекта свакодневног живота. Откривање „места“ је теоретски тумачено кроз антрополошко разумевање, у односу поновно схватање града као дела већег како културног тако и природног система (Borden et al, 2000).

Јавни урбани простор и концепт јединице суседства, у другој половини 20. века, постају важне теме истраживања односа простора и друштва изазивајући интелектуалне критичке реакције и преиспитивање просторног, културног и друштвеног развоја градова 20. века. Критике Анри Лефевра, Џејн Џејкобс и Ричарда Сенета на рачун просторне одређености послератних суседстава и недостатка друштвене интеракције покрећу лавину интелектуалних реакција на рачун физичке форме и социјалне структуре, механизма одржавања, сегрегације и отуђености.

У оквиру социолошких теорија које се баве односом простора и друштва, посебно место заузимају односи између људи који се не познају, као и односи између станара и странаца, где јавни простор представља важно место генерисања модалитета урбане друштвености, односно да се друштво структурира и успоставља кроз простор (Giddens, 1984; Hillier and Hanson, 1984.).

Гиденсов концепт структурализације супроставља структуру као део социјалних система и активности актера, репродуковано кроз време и простор. Теоријом структурализма (Giddens, 1984.) се заступа став да актери делују у контексту према правилима која намеће друштвена структура, али истовремено и мењају друштвену структуру делујући ван ограничења која им структура места намеће.

Анри Лефевр прихвата да простор не треба сагледавати само као физичко место, позадину за акцију, већ као ентитет продукован од стране друштва. Лефевр се бави логичко-епистимолошким простором, простором друштвене

праксе, простором чулних феномена, укључујући продукте имагинације као што су пројекти, симболи и утопије. Развија концепт *праксе свакодневног живота*, као и концепт *апропријације простора* од стране корисника у свакодневној употреби.

Теорија просторне синтаксе (Hillier and Hanson, 1984.) третира однос структуре и друштва са аспекта урбанистичке и архитектонске производње простора, и употребе јавних простора суседства кроз концепте просторне праксе, свакодневног живота, рутинизације, значења, ко-присуства, интеракције, конфигурације и апропријације простора. Space Syntax теорија мери квантитет релационих особина урбаног простора, кроз комплексно мапирање и математичке технике, базирана на кључним геометријским особинама просторне конфигурације урбаних простора. Хилиер развија идеју да се број људи који циркулишу одређеним простором могу прецизно предвидети анализом просторне конфигурације и структуре урбане матрице, без присуства дефинисаних привлачних тачака.

Бавећи се јавним градским простором из перспективе доживљаја и искуства, у којима се истражује однос између урбане структуре, архитектуре и човека као производа друштвене интеракције, а за стварање активног јавног живота града, Јан Гел (Jan Gehl, 2011.), Џејн Џејкобс (Jane Jacobs, 1961.), Кевин Линч (Kevin Lynch, 1984.), Вилијам Вајт (William Hollingsworth Whyte, 2009.), Квентин Стивенс (Quentin Stevens, 2007.), прихватају да урбана окружења обликују понашање, познавање и склоности, што је продуковало велико интердисциплинарно интересовање у критичком истраживању улоге моћи, раса, пола, идентитета и репрезентовања јавног простора.

Предмет овог истраживања су урбана стамбена суседства грађена под утицајем функционализма, под нормативима и стандардима једног времена, у различитом друштвено-економском и социјалном моменту. Промене које доносе нове технологије, начини живота, дневне миграције, измештање центра, постављају нове захтеве и изазове за остварење квалитетног јавног живота заједнице.

У првом делу дисертације дефинисан је предмет и проблем истраживања отворених јавних простора и друштвене интеракције. Формирана је теоријска основа односа простор-друштво, односно везе просторно функционалних карактеристика отворених јавних простора и друштвених интеракција, и формулисан је аналитички апарат истраживања, позиционирано у контексту урбане регенерације. Резултати првог дела истраживања показују да се отворени јавни простори могу анализирати и третирати кроз деловање актера и њихових образаца свакодневне употребе, сусрета, кретања, истовременог присуства, и према томе постати предмет просторне трансформације суседства у контексту обнове друштвености, већег остваривања контаката између суседа, и суседа и странаца, и подизања виталности места.

Други део дисертације се садржи из три дела. Први део садржи аналитички апарат емпиријског истраживања, где се истражује урбана форма и архитектура Новог Града и јавних простора у њиховом контексту, хронолошки развој Новог Града кроз израду планске документације, анализирају резултати друштвене интеракције у предметном простору, истражују законски и нормативни оквири планирања и пројектовања јавних простора. Аналитички апарат је дефинисан у форми универзално применљиве типологије отворених јавних простора суседства, јер различите конфигурације производе различито испољавање образаца истовременог окупљања, сусрета, интеракције станара и странаца. Типологија, заснована на просторним и социолошким теоријама, омогућава класификацију и анализу општих и локалних образаца употребе простора, излазећи из познатог морфолошког оквира класификовања простора. Предложена типологија има функцију провере могућности јавних простора за генерисање интеракције корисника простора, на основу које препознајемо места где су промене у простору пожељне, у смислу усмеравања кретања, задржавања, окупљања корисника, интензитета употребе простора. Резултатима овог дела истраживања потврђујемо постављену хипотезу да физички оквир јавних градских простора подстиче концентрацију и интеракцију корисника.

У овом делу истраживања су такође постављени критеријуми којима се врши провера предложених типова. Провера типова у односу на предложене функционалне критеријуме приступачности, разноврсности, читљивости, прикладности, сигурности и атрактивности, може постати део шире стратегије урбане регенерације јавног простора суседства. Овакав приступ представља допуну интуитивној планерској пракси обликовања урбаног простора.

У другом поглављу другог дела је анализиран просторно функционални аспект употребе отворених јавних простора Новог Града, у контексту ужег градског језгра и у контексту саме урбане целине, и утицај на интензитет коришћења и врсте заступљених активности у јавним просторима предметног просторног обухвата, узимајући у обзир савремену димензију употребе, друштвене и културолошке образце који одговарају структури корисника. Извршено је анкетање експерата из области урбанистичког и просторног планирања, по питању дефинисања проблема и ограничења афирмисања квалитетног јавног живота у јавном простору, и предлога пожељног модела јавног простора сусједства. У трећем поглављу другог дела је истраживан доживљај простора као потенцијал за трансформацију отворених јавних простора Новог Града, ментални и симболички аспект употребе од стране становника као и осталих корисника, у задатом друштвеном и културном контексту. Резултат овог дела истраживања је идентификовање и разумевање порекла симболичких вредности и значења везаних за отворене јавне просторе.

У трећем делу истраживања, према претходно утврђеним чињеницама да просторне конфигурације суседства производе различите обрасце свакодневне употребе простора, дефинисани су општи и локални обрасци употребе, применљиви у процесу обликовања и прилагођавања јавних простора суседства, и потребе урбане регенерације простора. Просторни обрасци, обзиром да се односе на конфигурацију простора у односу на функционалне критеријуме генерално су применљиви, указујући на

позитивне ефекте опште примене, без ограничења у односу на различите културолошке или климатске разлике отворених јавних простора суседства. Постављени обрасци употребе, који се односе на повећање концентрације и број актера у јавном простору уз креирање привлачних места за боравак, потврђују хипотезу да обрасци друштвене интеракције у отвореном јавном градском простору указују на квалитет урбанистичко-архитектонског оквира за остваривање различитих форми комуникације.

Истраживањем отворених јавних простора суседства Новог Града, дошло се до закључка да је дефинисану типологију у односу на предложене функционалне критеријуме потребно проверити и на другим суседствима грађеним по сличним принципима и временском периоду настанка. Специфичност позиције урбане целине Новог Града као дела ужег градској језгра Подгорице даје овом насељу посебну атрактивност због пешачке удаљености историјског центра и померања административног центра града на ову страну обале реке Мораче, што доводи до увођења разноврсних пословних садржаја и интензивнијег активирања приземља углавном стамбених објеката, уз велику оптерећеност слободних простора пасивним саобраћајем, што није случај (или не у толикој мери) са стамбеним суседством грађеним 80-их година прошлог века по сличним принципима грађења, које се налази у наставку булеварске саобраћајнице на удаљености једног блока, где увођење пословања није толико исплативо, а пракса апропријације од стране станара блока је изражајнија.

Ова врста истраживања је применљива и на мање целине суседства, као и на испитивање конфигурација појединачних типова у односу на социолошке ефекте употребе простора.

Недостатак информација и различитих врста истраживања када су у питању отворени јавни простори а нарочито јавни простори суседства у Црној Гори, недостатак историјских и морфолошких истраживања о стамбеним суседствима грађеним у другој половини 20. века, социолошких истраживања о начинима живота и обрасцима понашања у стамбеним зонама, непостојање

базе података о друштвеној структури и броју становника суседства Новог Града, и узимајући у обзир да се Нови Град градио не према Детаљном већ Генералном плану тако да се истраживање базирало на подацима из расположиве планске документације, може се рећи да је ово истраживање јавних простора суседства у контексту свакодневног живота својеврстан допринос анализи, јер до сада на сличан начин ова тема везана за поднебље Црне Горе, у Црној Гори није истраживана.

Обзиром да се ово истраживање темељи на приступу преобликовања простора из перспективе корисника и образаца употребе у односу на просторну конфигурацију, а не из само приступању урбаној регенерацији простора са аспекта промена физичке форме, на овај начин промовишемо приступ обликовању простора кроз изборе рутинских свакодневних радњи корисника у отвореном јавном простору и друштвених интеракција које произилазе из начина употребе простора.

Овакав приступ обликовању простора је применљив на све врсте јавних простора који се свакодневно доживљавају на устаљеним путањама и рутинској пракси, указујући на важност обликовања места свакодневног живота и квалитетног јавног живота у тим просторима.

Нове форме простора и просторне и друштвене релације су могуће: форма и функција јавног простора суседства се наставља мењати у складу са актуелним друштвено политичким и економским моментом, и будућа истраживања ће бити потребна са укључивањем новог контекста јавног простора. Схватање јавног простора није више ограничено на физичко место, проводећи велики део времена на виртуелно базираним социјалним мрежама. Мобилне технологије такође мењају начин интеракције у традиционалним јавним просторима, јер корисници физички могу бити у простору, али ментално на другом месту. Изазови новог времена постављају нам питање будуће неопходности материјалног или физичког јавног простора. Ипак, узимајући у обзир квалитете јавних простора традиционалног града који је опстао кроз историју и има своју друштвену

вредност која представља својеврстан стандард планирања простора, остаје да се кроз континуирано истраживање друштвених потреба које се испољавају у одговарајућем физичком оквиру и урбаној регенерацији тежи унапређењу простора, а све у циљу одржања квалитетног јавног живота суседства, а тим и целог града.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА О ПРОБЛЕМУ И ПРЕДМЕТУ ИСТРАЖИВАЊА

Примарни теоријски извори

- Certeau, Michel de. 1984. *The Practise of Everyday Life*. Berkley: University of California Press.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gehl, Jan. 2011. *Life between Buildings: Using Public Space*. [1980] Translated by Jo Koch. Washington: Island Press.
- Hall, Edward T. 1990. *The Hidden Dimension*. [1966] New York: Anchor Books, A Division of Random House, Inc.
- Hillier, Bill and Julienne Hanson. 1984. *The social logic of space*, 5th edition. Cambridge University Press.
- Lefebvre, Henry. 1991. *The Production of Space*. [1974] Translated by Donald Nicholson-Smith. Blackwell Publishing.
- Lefebvre, Henry. 2003. *The Urban Revolution*. [1970] Copyright by Robert Bononno. University of Minnesota Press.
- Lefebvre, Henry. 1991a. *Critique of Everyday Life. Volume One: Introduction*. [1958] Translated by John Moore. London, New York: Verso.
- Lefebvre, Henry. 2002. *Critique of Everyday Life. Volume Two: Foundations for a Sociology of Everyday*. [1961] Translated by John Moore. London, New York: Verso.
- Lefebvre, Henry. 2008. *Critique of everyday life: From modernity to modernism (towards a metaphilosophy of daily life)*. [1981] Translated by Gregory Elliott. London, New York: Verso.
- Lefebvre, Henry. 2004. *Rythmanalysis. Space, Time and Everyday*. [1992] Translated by Stuart Elden and Gerald Moore. London, New York: Continuum.
- Simmel, Georg. 1971. In *On Individuality and Social Forms. Selected writings*. Chicago: University of Chicago Press, London.

Секундарни извори/Теоријски извори и студије о проблему истраживања

Alexander, C. (1977): *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press;

Batty, Michael. 2013. *The New Science of Cities*. Massachusetts Institute of Tehnology.

Blagojević, Ljiljana, 2003: *The elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*; Massachusetts Institute of Tehnology.

Благојевић, Љиљана. 2005. *Нови Београд: оспорени модернизам*. Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Borden, Ian; Kerr, Joe; Rendell Jane. 2000. *The Unknow City*. Massachusetts Institute of Technology

Bohl, Charles C. 2002. *Place Making- Developing Town Centers, Main Streets, and Urban Villages*. Urban Land Institute

Castex, Jean, Jean-Charles Dupauale and Philippe Pauerai. 1989. *Urbane forme*. Beograd: Građevinska knjiga.

Carr, Stephen et al. 1992. *Public Space*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carmona, Metthew et.al. 2010. *Public Places - Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Elsiver, Oxford: Architectural Press.

Carmona, Metthew; Tiesdell, Steve. 2007. *Urban Design Reader*. Oxford: Architectural Press.

Chase, John; Crawford, Margaret; Kaliski, John. 2008. *Everyday Urbanism: Expanded*. New York: The Monacelli Press.

COST Action TU 0701. 2012. "Improving the Quality of Suburban Building Stocks". Accessed February 27, 2012. <http://costtu0701.unife.it/about.html>

Conzen, M.R.G. 1960, „*Alnwick, North humberand a studz in town plans analysis*“, Institute of british Geographers Publication 27, 3-4.

Cullen, Gordon. 2007. *Gradski pejzaž*. [1961] Prevod Snežana Litvinić. Beograd: Građevinska knjiga.

Gehl, Jan. 2010. *Cities for People*. Washington: Island Press.

Gehl, Jan. 2013. *How to Study Public life: Methods in Urban design*. Washington: Island Press.

Dobrović, Nikola. 1998. „Čovjek u gradskom ambijentu“. U *Nikola Dobrović, eseji, projekti, kritike*, ur. Miloš Perović i Spasoje Krunic, 12-12. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Muzej arhitekture.

- Dobrović, Nikola. 1998. „Urbanizam-arhitektura-društvena volja“. U *Nikola Dobrović, eseji, projekti, kritike*, ur. Miloš Perović i Spasoje Krunic, 12-12. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Muzej arhitekture.
- Duncan, James; Lay, David. 1997. *Place/Culture/Representation*. London and New York: Routledge.
- Ђукић, Александра; Новаковић, Невена; Становић, Срђан. „Chapter Six: *Comfort of Open Public Spaces: Case Study New Belgrade*“, у монографији: *“Keeping up with Technologies to improve places”*. уредници: Е. Ваништа Лазаревић, М. Вукмировић, А. Крстић Фурунџић и А. Ђукић. Cambridge Scholars Publishing, 2015. (стр. 62- 79)
- Ђукић, Александра. „*New Belgrade: visions, plans and realizations 1947-2014.*“, у монографији: „*Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*“ Уредници: Doytchinov, Grigor, Djukic, Aleksandra, Ionita, Catalina Издавач: Verlag der Technischen Universität Graz. Print: www.primerate-druckerei, 2015 Verlag der Technischen Universität Graz, (стр.160-174).
- Ђукић, Александра; Новаковић, Невена. *“Urban form and public safety: how public open space shapes social behavior in public housing neighborhoods”*, у монографији: “Twenty Years of Human Security - Theoretical Foundation and Practical Application.” Уредници: Ђорђевић И., Гламочак, М, Станаревић С, Гачић Ј. Факултет за безбедност, Универзитета у Београду, 2014, Београд. (стр. 411-423).
- Ђукић, Александра; Крстић-Фурунџић, Александра. *“Renovation of open public spaces in suburban settlements vs. users` needs: case study New Belgrade, Serbia”* у поглављу 2, монографије: “Improving the Quality of Suburban Building Stock”. Уредник: Roberto De Giulio., Unife Press, Италија, 2012, (стр. 205-215)
- Ђукић, Александра; Вукмировић, Милена; Јоковић, Југослав. *“Connecting places. Smart pedestrian space: network potentials based on user experiences and activities”*. Међународна научна конференција: “CITTA 2015 CITTA 8th Annual Conference on Planning Research“, у организацији FEUP Универзитета у Порту, FCTS Универзитета у Коимбри и AESOP-а Thematic Group Public Spaces & Urban Cultures, 2015, Порто.
- Ђукић, Александра; Новаковић, Невена. *“Comfort of Open Public Spaces: Case study New Belgrade”*. Међународна научна конференција: 1st International Academic Conference “Places and Technologies 2014, у организацији Архитектонског факултета у Београду, Филозофског факултета и UrbanLab-а, Београд, 2014, уредници Зборника: Е. Ваништа-Лазаревић, А. Крстић-Фурунџић, А. Ђукић и М. Вукмировић. (стр.145-151).
- Ђукић, Александра; Новаковић, Невена. *“Typology of configurations of public spaces within public housing neighborhoods”*. Међународна научна конференција: “Cohousing, Programs and projects to recover heritage buildings”, у организацији

- Roma Tre, Dipartimento di Architettura, 2014. Рим. Уредници: А. L. Baratta, F. Finucci, S. Gabriele, A. Metta, L. Montuori, V. Palmieri, (стр.225-232).
- Ђукић, Александра; Стајић, Љубомир. „*Reconstruction of open public spaces in mega blocks towards safety: Case study block 21, New Belgrade*. Међународни научни скуп: “INDIS 2012 – Planning, design, construction and building renewal” у организацији Универзитета у Новом Саду, Факултета техничких наука, Нови Сад, 2012, (стр.796-803)
- Ђукић, Александра; Алексић, Дубравко; Зрнић, Анита.2011. „*Преобликовање јавних градских простора- типологија интервенција према изабраном моделу*”. ”. Међународни научни скуп: “Међународни научно-стручни скуп Архитектура и урбанизам, грађевинарство и геодезија, јуче, данас, сутра”, у организацији: Архитектонско Грађевинског факултета Бањалука, 2011, (стр. 435-446)
- Ђукић, Александра; Мрђеновић, Татјана. 2015. „*Одрживи град – Дизајн и одрживи развој за паметније и еколошки здраве заједнице*“. Рецензенти: Проф. др Ралевић М., др. Пуцар М., проф. др. Богдановић Р. Архитектонски факултет у Београду, Београд, 2015, (бр. стр. 289).
- Elin, Nan; 2013. *Good Urbanism: Six Steps to Creating Prosperous Place*. Washington Island Press
- Ewing, Reid; Clemente, Otto.2013. *Measuring Urban Design, Metrics for Livable Places*. Washington,Covelo, London: Island Press
- Ђокић, Vladan. 2004. *Grad i gradski trg: Urbana morfologija*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Jencks, Charles and Kropf, Karl; 2006. *Theories and manifestoes of contemporary architecture*. Wiely-Academy
- Jackson, Peter. 2003. *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography*. [1989] London and New York: Routledge.
- Jacobs, Jane. 1992. *The Death and Life of Great American Cities*. [1961] New York: Vintage Books.
- Franck, Karen A. and Quentin Stevens, ed. 2007. *Loose Space. Possibility and Diversity in Urban Life*. [2006]London and New York: Routledge.
- Lazarević Bajec, Nada. 1987. *Urbana percepcija*. Centar za multidisciplinarne studije Univerziteta u Beogradu.
- Lynch, Kevin. 1990. *Image of the city*. Massachusetts Institute of tehnology .
- Lynch, Kevin; 1984. *Good city form*. Massachusetts Institute of tehnology.

- Le Corbusier. 1965. *Atinska povelja*. [1943] Prevod Danilo Udovički. Beograd: Klub mladih arhitekata.
- Le Corbusier. 1987. *The City of To-morrow and its Planning*. [1929] New York: Dover Publications, Inc.
- Leach, Neil, ed. 1997. *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. London and New York: Routledge.
- Low, Setha M. 2000. *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. University of Texas Press, 2000.
- Light, Andrew; Smith Jonathan M. 1997. *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Lynch, Kevin. 1984. *Site Planning*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hall, Peter. 2014. *Good Cities, Better Lives; How Europe Discovered the lost Art of Urbanism* New York: Routledge.
- Harris, Steven and Deborah Berke, ed. 1997. *Architecture of the Everyday*. Princeton Architectural Press, Yale Publications on Architecture.
- Harnik, Peter. 2010. *Urban green : innovative parks for resurgent cities*. Island Press, Washington, DC
- Haydn, Florian and Robert Temel, ed. *Temporary Urban spaces. Concepts for the Use of City Spaces*. Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser – Publishers for Architecture.
- Harvey, David. 1985. *Consciousness and the Urban Experience*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Harvey, David; 1990: *The Condition of Postmodernity: An enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Harvey, David. 2000. *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Harvey, David. 2003. "Contested Cities: Social Process and Spatial Form". In *The City Reader*, Third Edition, edited by Richard T. LeGates and Frederic Stout, 222-222. London, New York: Routledge.
- Harvey, David. 2005. "The Political Economy of Public Space". In *The Politics of Public Space*, edited by Setha Low and Neil Smith, 17-34. New York: Routledge.
- Harvey, David; 2006: *Spaces of global capitalism. Toward a theory of uneven geographical development*; Verso.
- Harvey, David. 2009. *Social Justice and the City. Geographies of Justice and Social Transformation*. Revised edition. University of Georgia Press.
- Highmore, Ben, ed. 2002. *The Everyday Life Reader*. London and New York: Routledge.

- Highmore, Ben. 2002. *Everyday Life and Cultural Theory. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Hou, Jeffrey, ed. 2010. *Insurgent public space. Guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities*. London and New York: Routledge.
- Hughes, Jonatan and Simon Sadler, ed. 2007. *Non-Plan. Esseys on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*. [2000] Oxford, Auckland, Boston, Johannesburg, Melbourne, New Delhi: Architectural Press.
- Massey, Doreen. 2005: *For Space*. Sage publications Ltd.
- Marron, Catie. 2013. *City Parks, Public Places, Private Thoughts*. HarperCollins Publishers, Australia
- Mitchell, C. Thomas. 1993. *Redefining Design, From Form to Experience*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Montgomery, Charles. 2013. *Happy City*. Farrar, Straus and Giroux
- Mumford, Eric. 2002. *The Ciam Discourse on Urbanism, 1928-1960*. MIT Press.
- McDonough, Tom ed. 2004. *Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents*. [2002] The MIT Press.
- Никезић, Зоран. 1991. „Теоријске претпоставке истраживања просторно-физичких аспеката људских потреба у урбаној средини“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет.
- Norberg-Šulc, Kristijan. 2006. *Egzistencija, prostor i arhitektura*. Preveo Milutin J. Maksimović Beograd: Građevinska knjiga.
- Parker, Simon. 2004. *Urban Theory and the Urban Experience. Encountering the city*. London and New York: Routledge.
- Петовар, Ксенија, 2003: *Урбана социологија: Наши градови између државе и грађанина*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Pinder, David; 2005. *Vision of the city*. Edinburg university press.
- Pivaro, Alicia; Borden, Ian; Kerr, Joe; Rendell, Jane. 2000. *The Unknown City: Contesting Architecture and Social Space*. Massachusetts Institute of Tehnology.
- Sadler, Simon. 1999. *Situationists City*. The MIT Press.
- Schmitz, Adrienne; Scully, Jason. 2006. *Creating Walkable Places, Compact Mixed-Use Solution*. Urban Land Institute, West Washington, D.C.
- Soja, Edward W. 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso Press.

- Ступар, Александра.2009. *Град Глобализациј, изазови, трансформације, симболи*“
Архитектонски факултет Универзитета у Београду; Орион Арт
- Ступар, Александра; Ђукић, Александра. „Vis-à-vis Communication? The Digital and Physical Spaces of Interaction in the Contemporary City”. Међународна научна конференција: “REAL CORP 2015 - Plan Together - Right Now - Overall: From Visions to Reality for Vibrant Cities and Regions”,(стр.687-693), у организацији: CORP - Competence Center of Urban and Regional Planning и CEIT – Central European Institute of Technology, Гент, Белгија.
- Ступар, Александра; Ђукић, Александра.2015. „Open Public Spaces for Healthier Cities“. Међународна научна конференција: „Places and Technologies 2015: Keeping up with technologies to make healthier places”, у организацији: Архитектонског факултета Универзитета у Љубљани и Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Нова Горица, Словенија, (стр.602-610)
- Ступар, Александра; Ђукић, Александра.2012 „Fill in the Blanks: Challenging the Modernism, satisfying the Users Needs”, Међународни научни скуп: “REAL CORP 2012 - RE Mixing the City- towards sustainability and resilience”, (стр. 305-315) у организацији: CORP - Competence Center of Urban and Regional Planning и CEIT – Central European Institute of Technology, Беч, Аустрија
- Станаревић, Светлана; Ђукић, Александра.2014.: "*Planning and Designing Safe and Secure Open Public Spaces in Serbia*". Међународна научна конференција: 1st International Academic Conference Places and Technologies 2014", у организацији Архитектонског факултета у Београду, Филозофског факултета и UrbanLab-а, Београд, 2014, уредници Зборника: Е. Ваништа-Лазаревић, А. Крстић-Фурунџић, А. Ђукић и М. Вукмировић. (стр.118-130)
- Stanek, Łukasz. 2011. *Henry Lefebvre on Space. Architecture, Urban Research and the Production of Theory*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Stevens, Quentin. 2007. *The Ludic City. Exploring the potential of public spaces*. London and New York: Routledge.
- Scott, Susie. 2009. *Making Sense of Everyday Life*. Cambridge: Polity Press.
- Speck, Jeff. 2012. *Walkable city*. Farrar, Straus and Giroux
- Sullivan, David. 2013. *Spatial Simulation: Exploring Pattern and Process*.John Wiley and Sons Ltd.
- Thompson, Cetharine Ward; Travlou, Penny. 2007: *Open space, People space*; Taylor & Francis,London and New York
- Tonkiss, Fran. 2013. *Cities by Design: The Social Life of Urban Form*.Polity Press.
- Tonkiss, Fran. 2006. *Space, The City and Social Theory: Social Relations and Urban Form*. Cambridge: Polity.

- Vaneigem, Roul. 2012. *The Revolution of Everyday Life*. Translated by Donald Nickolson-Smith. First PM Press Edition.
- Walljasper, Jay. 2007. *The Great Neighborhood Book, a Do-it Yourself Guide to Placemaing*. New Society Publishers
- Whyte, William Hollingsworth. 1980. *The social life of small urban spaces*. New York: Project for Public Spaces.
- Whyte, William Hollingsworth. 2009. *City: Rediscovering the Center*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Wolfe, Charles.R. 2013. *Urbanism without effort. Reconnecting the first principles of city*. Island Press. Washington, Covelo, London
- Zite, Kamilo. *Umetničko oblikovanje gradova*. Drugo izdanje. Prevod: Đorđe Tabaković. Beograd: Građevinska knjiga, 2004.
- Zukin, Sharon. 1995. *The Cultures of Cities*. Blackwell Publishers.

ИЗОРИ И ЛИТЕРАТУРА О ПОДГОРИЦИ И СУСЕДСТВУ НОВИ ГРАД

Архивска грађа / Планска, пројектна и фотографска документација у институцијама:

Државни архив Црне Горе - Цетиње,

Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“-Цетиње

Секретеријат за планирање и уређење простора и заштиту животне средине-Подгорица

Примарни публиковани и непубликовани извори:

1965. др Павле Мијовић: Историјске агломерације у урбанизму Титограда; Годишњак завода за заштиту споменика
1970. Генерални урбанистички план Титограда: Студија: Стандарди сервиса за планирање градских насеља. Републички завод за урбанизам и пројектовање, Титоград
1973. Генерални урбанистички план Титограда-Завршни извјештај; Републички завод за урбанизам и пројектовање Титоград
1990. Revizija Generalnog urbanističkog plana Titograda; Urbanistički institut Slovenije
1991. DUP Nova Varoš; Republički zavod za urbanizam i projektovanje
1997. Detaljni urbanistički plan Novi Grad 1 i 2 Podgorica; Inkoplan Podgorica

2001. Izmjene i dopune DUP-a Novi Grad 1 i 2 u Podgorici; Monte CEP Kotor
- 2006 DUP Novi Grad 1 i 2,u Podgorici, izmjene i dopune; Montenegroinženjering, Podgorica
2008. Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata "Službeni list Crne Gore, broj 51/2008", od 22.8.2008. god.
2012. Izmjena i dopuna DUP „Novi Grad 1 i 2“ u Podgorici; Arhient, Podgorica
2014. Prostorno urbanistički plan Glavnog grada Podgorice do 2025; Urbi Montenegro, Podgorica, Urbanisticni institut Republike Slovenije, Ljubljana, WINsoft, Podgorica, Geateh, Ljubljana

Општа литература

- Arendt, Hannah. 1998. *The Human Condition*. [1958] University of Chicago Press.
- Barker, Chris. 2004. *The SAGE Dictionary of Cultural Studies*. London, Thousand Oaks and New Delhy: The SAGE Publications.
- Berger, John. 1972. *Ways of Seeing*. London: Penguin.
- Ваништа Лазаревић, Е. (2000) *Urbana rekonstrukcija*. Beograd, Zadužbina Andrejević;
- Ваништа Лазаревић, Е. (2003) *Обнова градова у новом миленијуму*, Београд, Classic map studio;
- Giddens, Anthony. 2008. *Sociology, 6th Edition*. Cambridge and Malden, MA: Polity Press.
- Giedion, S[igfried]. 1969. *Prostor, vreme, arhitektura*. [1941] Prevod Milorad Radonić i Ranko Trbojević. Beo grad: Građevinska knjiga.
- Kostof, Spiro: *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. Thames & Hudson, 1999
- Roberts, Peter and Hugh Sykes, eds. 2000. *Urban Regeneration. A handbook*. London: Sage.
- Curtis, William J.R. 1996. *Modern Architecture since 1900*. Third edition. London: Phaidon Press Limited.
- Frempton, Kenet. 2004. *Moderna arhitektura, kritička istorija*. [1980] Beograd: Orionart.
- Mumford, Lewis. 1996. *The Culture of Cities*. [1938] San Diego, New York, London: A Harwest Book, Harcourt Brace and Company.
- Sennett, Richard. 1992. *The Fall of Public Man*. [1977] W. W. Norton & Company.
- Šoe, Fransoaz. 1978. *Urbanizam, utopija i stvarnost*. [1965] Prevela Tijana Maksimović-Binno. Beograd: Građevinska knjiga.

ПОПИС ПРИЛОГА

А. ПОПИС СЛИКА

Слика 1. Приказ путање у времену и простору према Хагерстранду и Гиденсу Извор: Giddens, A. 1984: „Constitution of society“ , st. 134. Polity press, Cambridge.

Слика 2: Подгорица, речни слив, скица аутора; извор- географска карта Подгорице

Слика 3: Уже градско језгро Подгорице, приказ слободних јавних површина у односу на уличну матрицу Новог Града; катастарска карта Подгорице

Слика 4: развој матрице града, према ГУП-овима 1950,1957,1964,1974. Група аутора: “Хронологија развоја града кроз израду просторно планеске документације ГУП-ова Подгорице“; Републички завод за урбанизам и пројектовање Подгорица, 1989.

Слика 5. Геодетска подлога са границом плана. Извор: ДУП Нови Град 1,2-Архиент,2009.

Слика 6: Булевар Св.Петра Цетињског(некадашњи Лењинов Булевар), 60'тих година прошлог века. Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=868232&page=9>, приступ:децембар 2015.

Слика 7: Булевар Св.Петра Цетињског(некадашњи Лењинов Булевар). Извор: Поштанска разгледница, из 70'тих година прошлог века, колекција аутора.

Слика 8: Изглед пете фасаде. Извор: Google earth, приступ 20.12.2015.

Слика 9: Обухват ДУП-а Нови Град: Намена отворених јавних простора-постојеће стање, шема аутора

Слика 10: Приказ отворених јавних површина Новог града.

Слика 11: Мапа конвексних простора са приказом отворених јавних простора ограниченог приступа(x)

Слика 12: Мапа аксијалних праваца приказана на мапи Новог Града

Слика 13: „у“ мапа –дијаграм конвексних простора приказана на мапи Новог Града

Слика 13а: „у“ мапа –дијаграм конвексних простора приказана на мапи Новог Града

Слика 14: Мапа индекса аксијалних линкова приказан на мапи Новог Града

Слика 15: Аксијални индекс простора приказан на мапи Новог Града

Слика 16: Индекс објеката у простору приказан на мапи Новог Града

Слика 17: Дубина-број корака од улаза у објекте приказано на мапи Новог Града

Слика 18: Индекс аксијалних линија приказан на мапи Новог Града

Слика 19: Аксијална конективност приказана на мапи Новог Града

Слика 20: Мапа прстенасте конективности приказана на мапи Новог Града

Слика 21: Дубина од обода система(Y) - граница блока

Слика 22: Мапа интерфејса приказана на мапи Новог Града

Слика 23: Конверзна мапа интерфејса приказана на мапи Новог Града

Слика 24: Декомпаративна мапа приказана на мапи Новог Града

Слика 25: Конверзна мапа декомпаративне мапе приказана на мапи Новог Града

Слика 26. Нови Град:Мапа најфреквентнијих путања

Слика 27: Блок А. Примарно интегрисана јавна површина-парк Ул.Ивана Вујошевића; фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 28: Блок А. Рекреативна зона унутар блока фотографија аутора, децембар 2015

Слика29: Блок А.Угао Московске и Булеvara Револуције, Парковски простор. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 30: Блок А. Парковске површине уз Булевар Револуције. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 31: Блок Б, зеленило уз тротоар булевара Св.Петра Цетињског. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 32: Блок Б, Пример пренамене стамбеног приземља. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 33: Блок Б, уређени јавни простор, дечје игралиште унутар блока
Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 34: Блок Б, пример апропријације простора уз стамбено приземље, унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 35: Блок Б: неуређени конституисани, примарно интегрисани јавни простор. Бул. Св. Петра Цетињског. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 36: Блок Б, неконституисани јавни простор без намене. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 37: Блок Б, рекреативна зона унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 38: Блок Б: Булевар Св. Петра Цетињског, најпрометнија пешачка и колска раскрсница. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 39: Блок В, примарно интегрисани јавни простор претворен у паркинг простор. Ул. Васа Раичковића. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 40: Блок В, зеленило уз Студентски дом, ул. Светозара Марковића. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 41: Блок В, ограђени простор за децу унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 42: Блок В, рекреативна зона уз дечје игралиште, унутар блока В. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 43: Блок Г, активирано приземље објекта унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 44: Блок Г, отворени простор без намене фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 45: Блок Г, отворени простор без намене фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 46: Блок Г, рекреативна зона унутар блока, фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 47, 48: Блок Г: неконституисани јавни простори уз калкане без улаза у објекте, ул.Светозара Марковића. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 49: Блок Д. Унутарблоковска саобраћајница уз двориште Машинске школе:недостатак јавног простора. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 50: Блок Д. Простор за игру деце, уз објекат Машинске школе фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 51: Блок Ђ, интерполирани објекат гараже, унутар блоковска саобраћајница; Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 52: Блок Ђ, парк са рекреативном зоном унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 53: Блок Ђ, пример неактивираног јавног простора унутар блока; Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 54: Блок Ђ, зеленило тротоара ул.Ивана Вујошевића, Фотографија аутора, децембар 2015.

В. ПОПИС ТАБЕЛА

Табела1: Класификација отворених простора. Извор: Carmona, Metthew; Tiesdell, Steve.2007. Urban Design Reader . Oxford: Architectural Press. (ст.169, 170.)

Табела 2: Упоредни показатељи стања за обухват ДУП Нови Град 1,2. из 1997,2001,2006 и 2009; Извор: <http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/>

Табела 3: : Урбанистички показатељи планираног стања, Измјене и допуне ДУП Нови Град 1,2.(2012.).

Табела 4: Карактеристике отворених површина, Измјене и допуне ДУП-а Нови град 1, 2. (2012.).

Табела 5: Упоредни приказ карактеристика блокова Новог Града. Наведене површине објеката представљају површину у основи, т.ј. заузетост на парцели.

Табела 6. Конвексна артикулација по блоковима:

Табела 7: Конвекситет мреже унутар блокова

Табела 8: Упоредна анализа карактеристика конвексности блокова Новог града

Табела 9. Аксијална артикулација блокова:

Табела 10: Аксијална интеграција конвексних простора по блоковима

Табела 11: Аксијалност мреже по блоковима

Табела 12. Упоредна анализа карактеристика аксијалности блокова Новог града

Табела 13: фактор планарне прстенасте организације конвексних система

Табела 14: Дубина од обода система по блоковима

Табела 15: фактор непланарне прстенасте организације аксијалне мапе

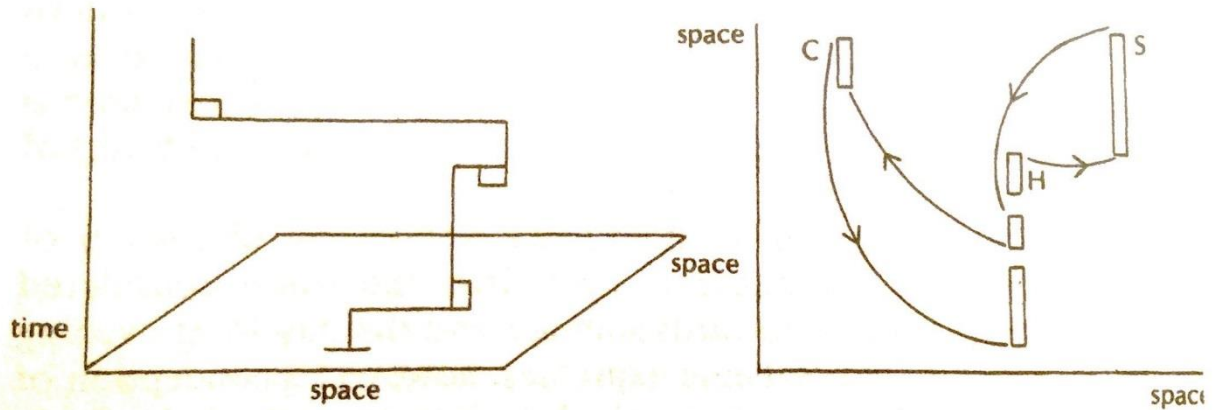
Табела 16. Релативна асиметрија (релативна дубина система) као показатељ мере интеграције

С. АНКЕТНИ УПИТНИК

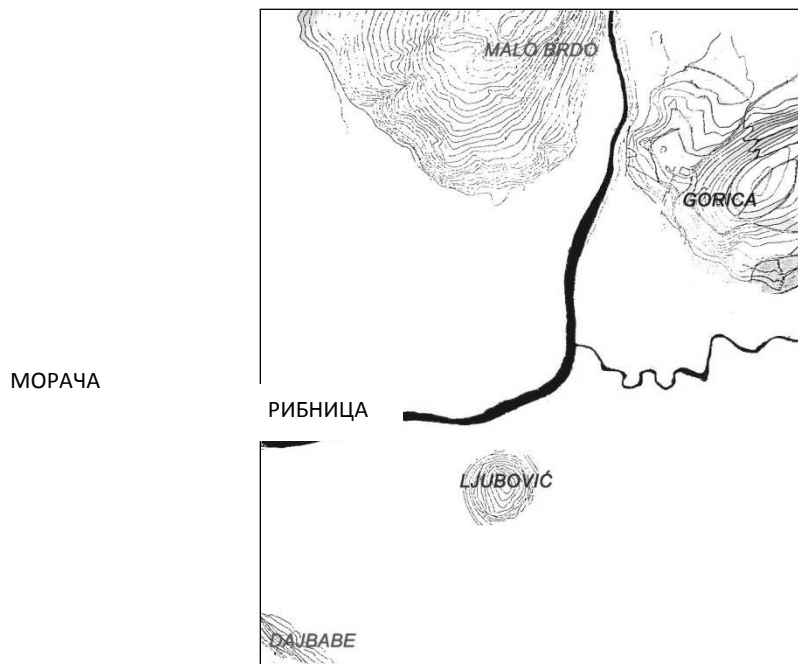
ИСТРАЖИВАЊЕ ЕКСПЕРТСКОГ СТАВА О МОГУЋИМ ОБРАСЦИМА УПОТРЕБЕ
ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА У ФУНКЦИЈИ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

(Делфи метода анкетирања стручњака)

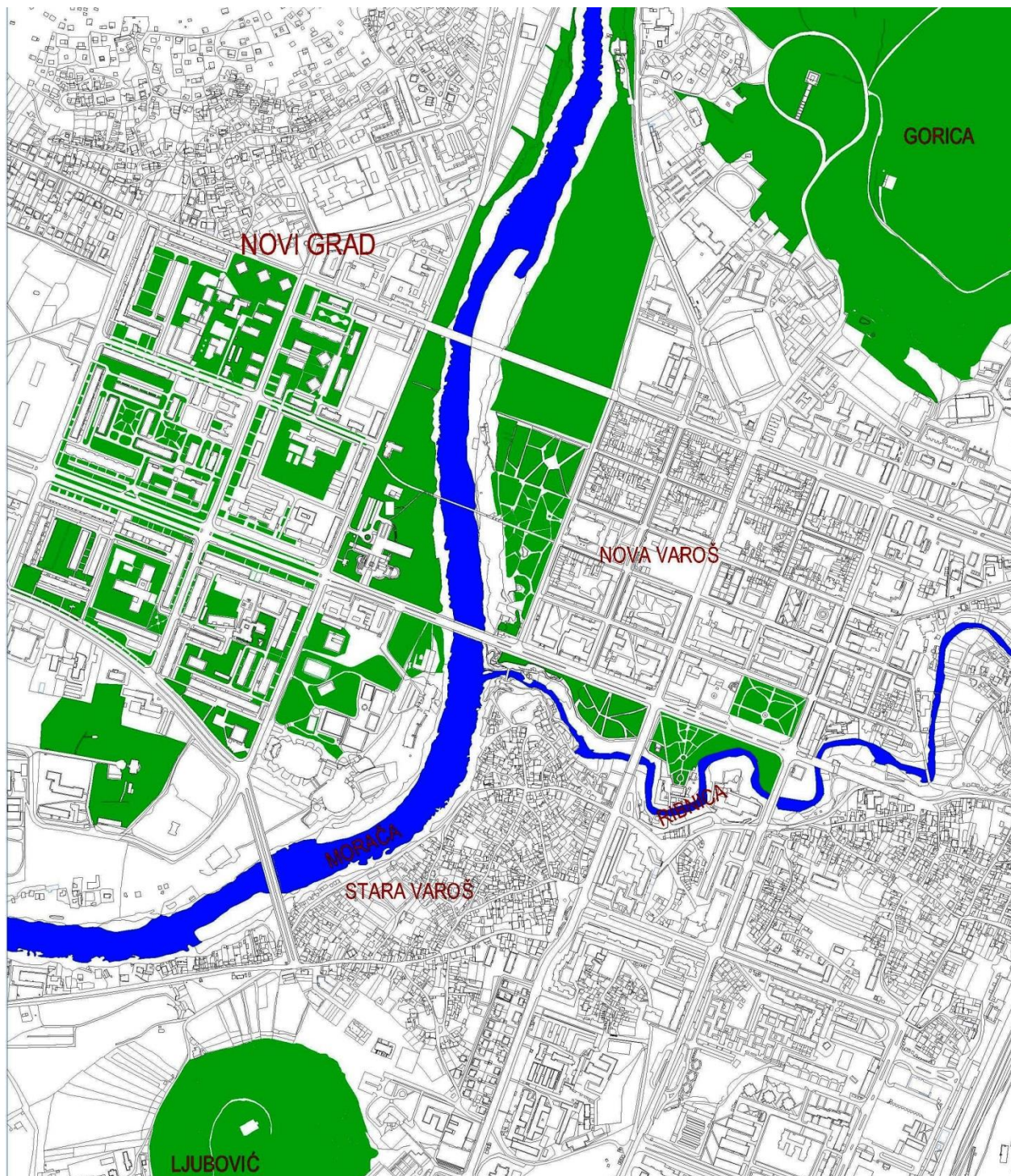
А. ПРИЛОГ СЛИКЕ

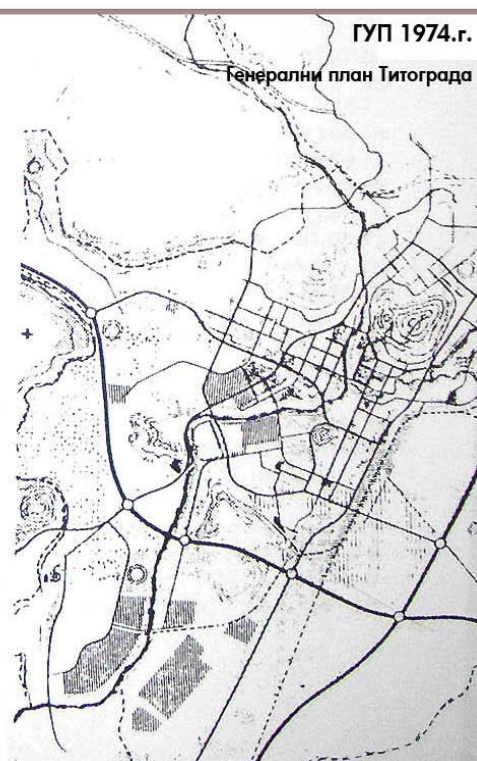
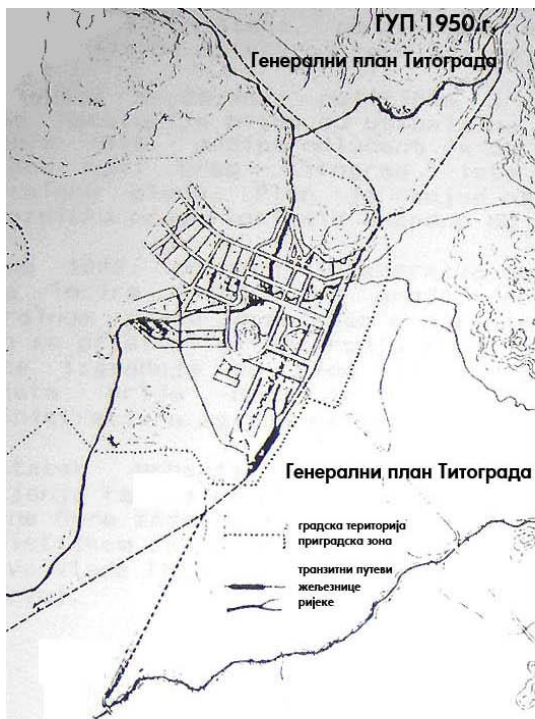
Слика 1. Приказ путање у времену и простору према Хагерстранду и Гиденсу (Giddens, 1984.)

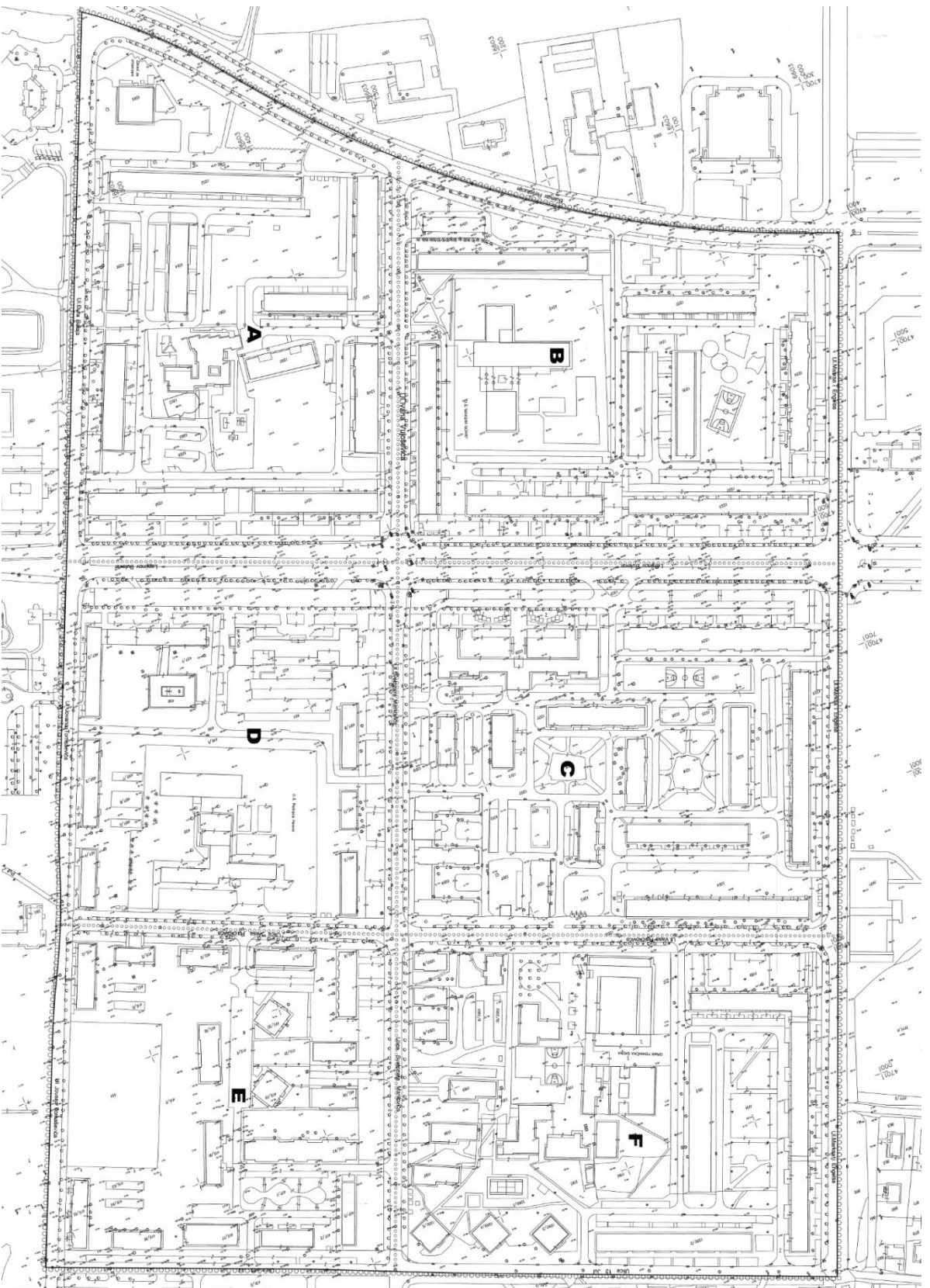
Слика 2: Подгорица, речни слив, скица аутора; извор- географска карта Подгорице

Слика 3: Уже градско језгро Подгорице, приказ слободних јавних површина у односу на уличну матрицу Новог Града; катастарска карта Подгорице

Слика 4: развој матрице града, према ГУП-овима 1950,1957,1964,1974. Група аутора: "Хронологија развоја града кроз израду просторно планеске документације ГУП-ова Подгорице"; Републички завод за урбанизам и пројектовање-Подгорица, 1989.

Слика 5. Геодетска подлога са границом плана (ДУП Нови Град 1-2 - Архитект, 2009.)

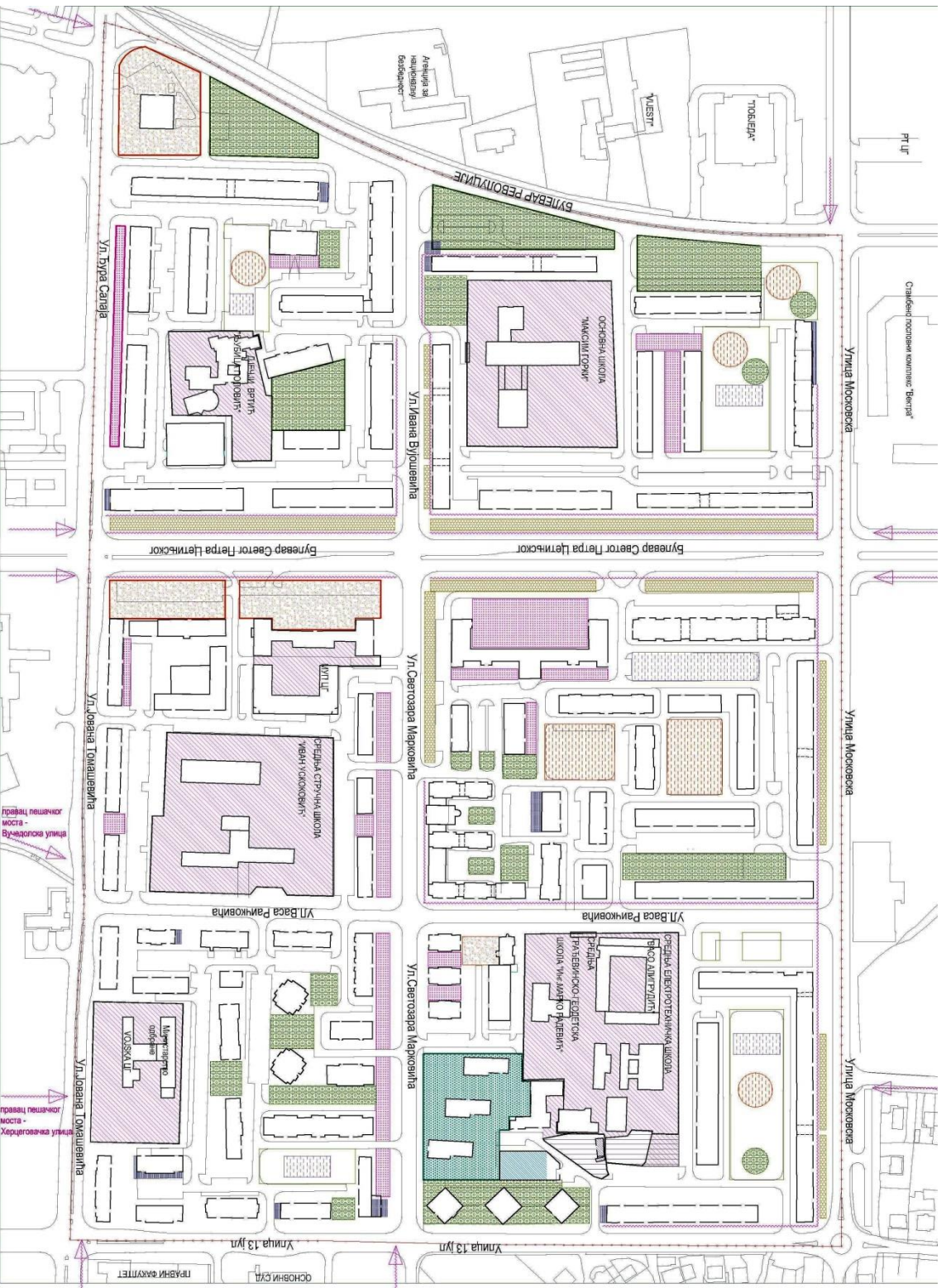
Слика 6: Булевар Св.Петра Цетињског(некадашњи Лењинов Булевар),60'тих година прошлог века. <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=868232&page=9>,приступ:децемб.2015.

Слика 7: Булевар Св.Петра Цетињског(некадашњи Лењинов Булевар), Поштанска разгледница, из 70'тих година прошлог века

Слика 8. Нармед преде фасаде. Извор: google earth, 20.12.2015.

програм објект
 школски објект
 спортски објект
 мултифункционални
 стамбени објект
 стамбени објект
 постојеће фонд "З" - 738/1302
 кроз непразни чинах 8109/02
 одређено доприноси 13288/02

LEGBDOK:
 пешачке путање
 наифреквентнији правци

дења и паркишта

зелено покривање
 рекреативне површине

рајкови

зелено централних
 делатности

терасе угоститељских
 објеката

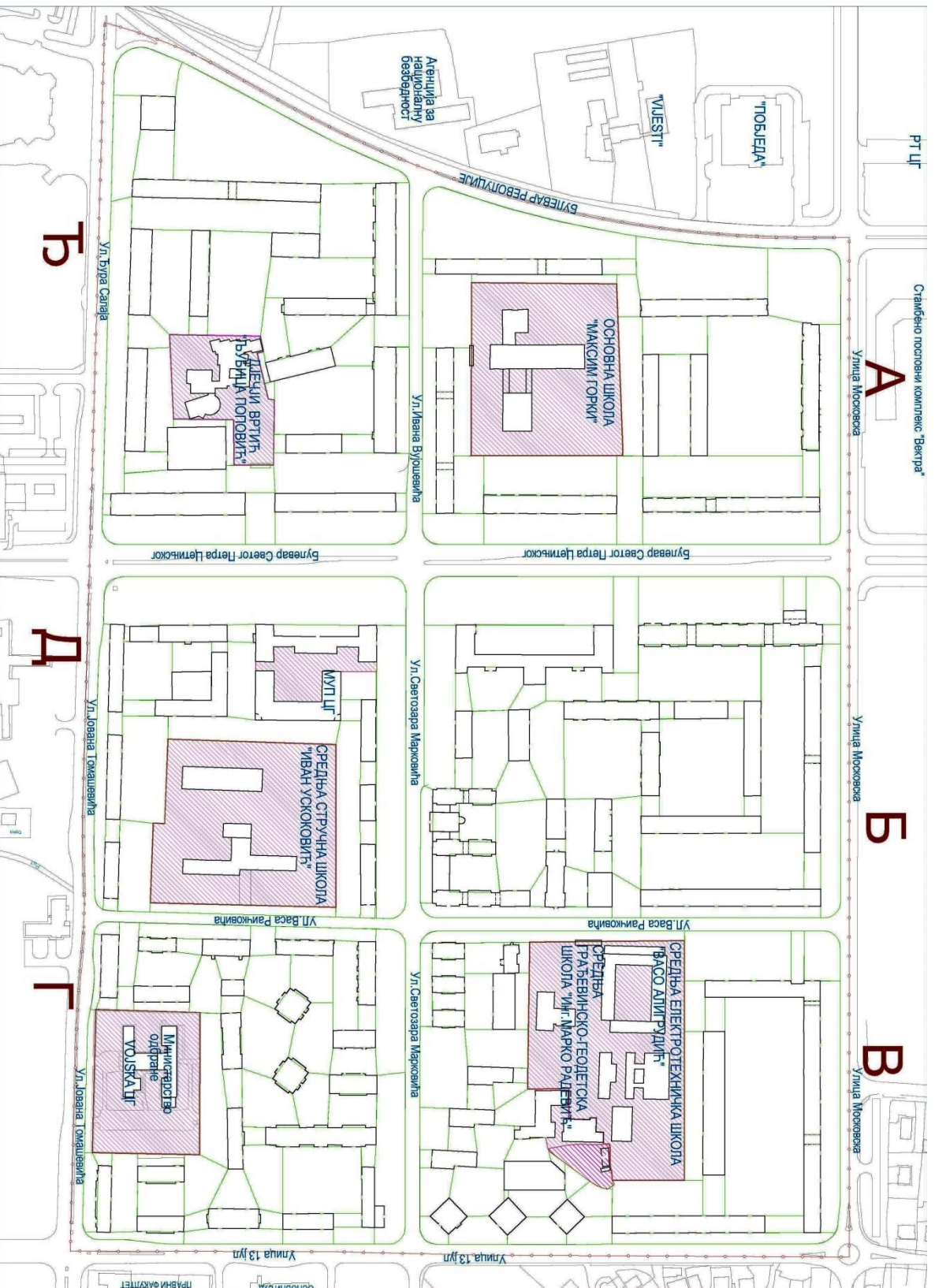
зелено стамбених
 објеката

ГРАНИЦА ОБУХВАТА
 ОТВОРЕНИ ДАВИ ПРОСТОРИ (N)
 ОТВОРЕНИ ПРОСТОРИ
 ОТГРАЊЕНИ ПРОСТОРИ (N)

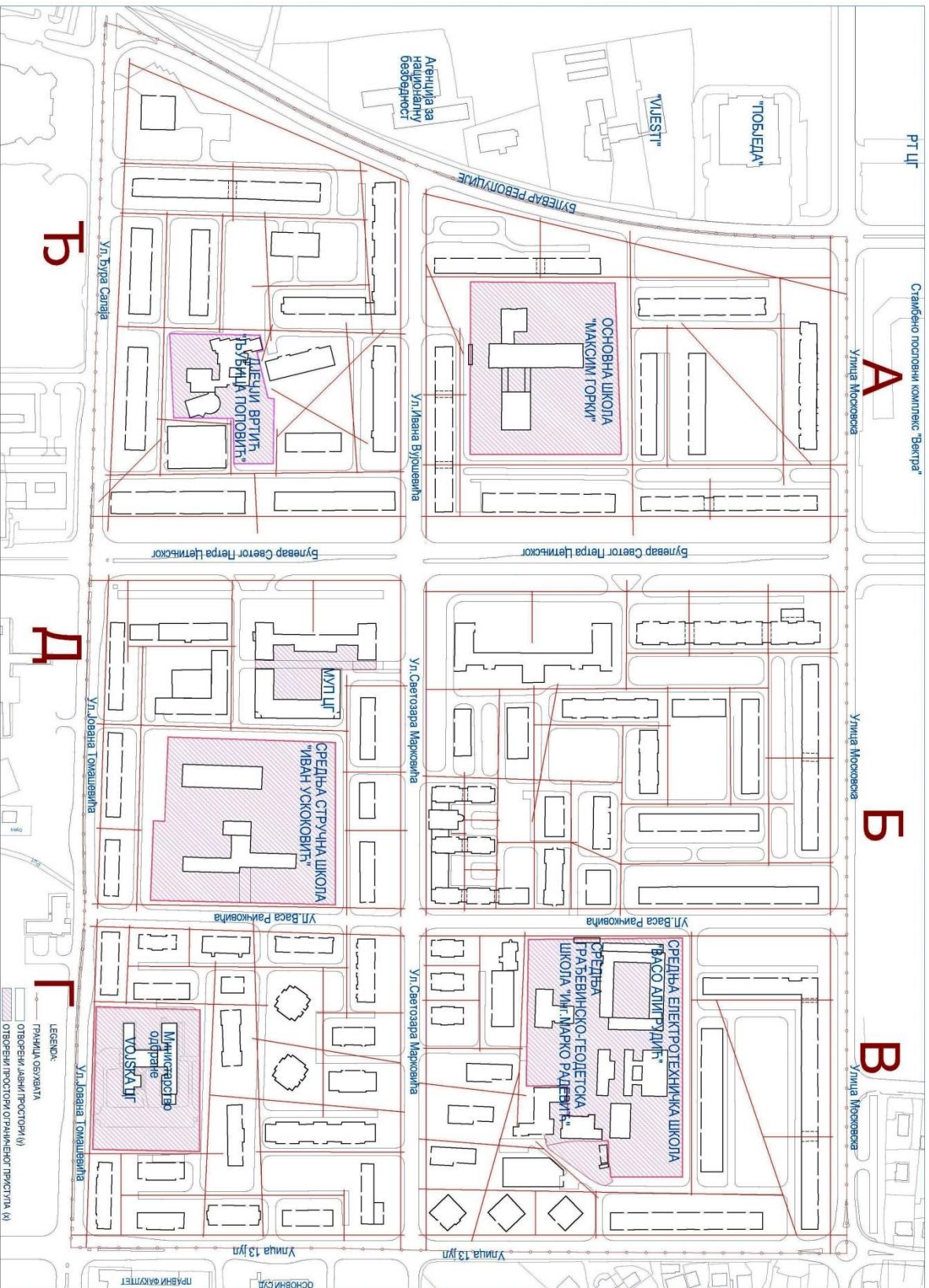
Слика 9: Обухват ДУП-а Нови Град: Намена отворених јавних простора-постојеће стање, шема аутора

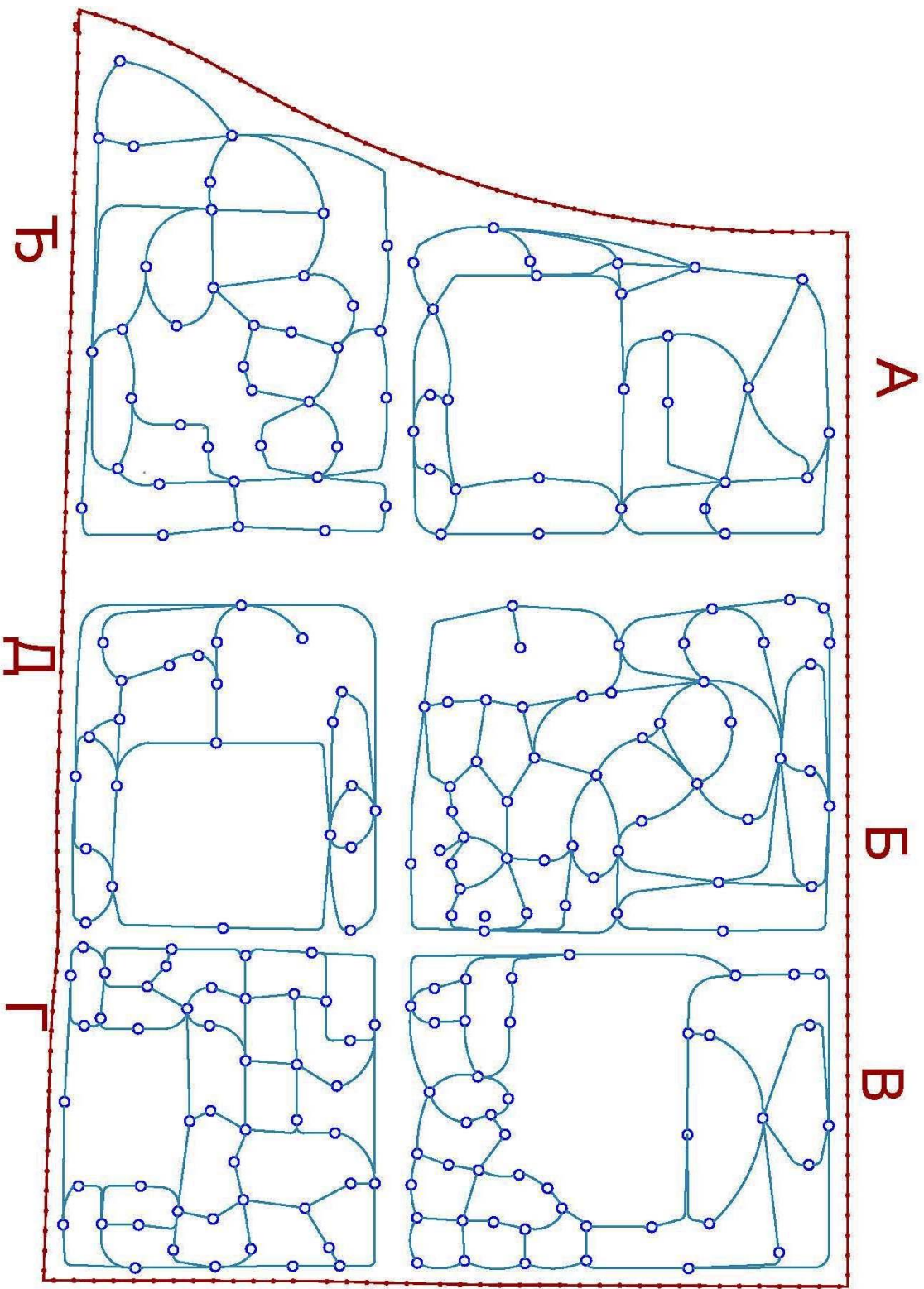

Слика 11: Мапа конвексних простора са приказом отворених јавних простора ограниченог приступа(х)

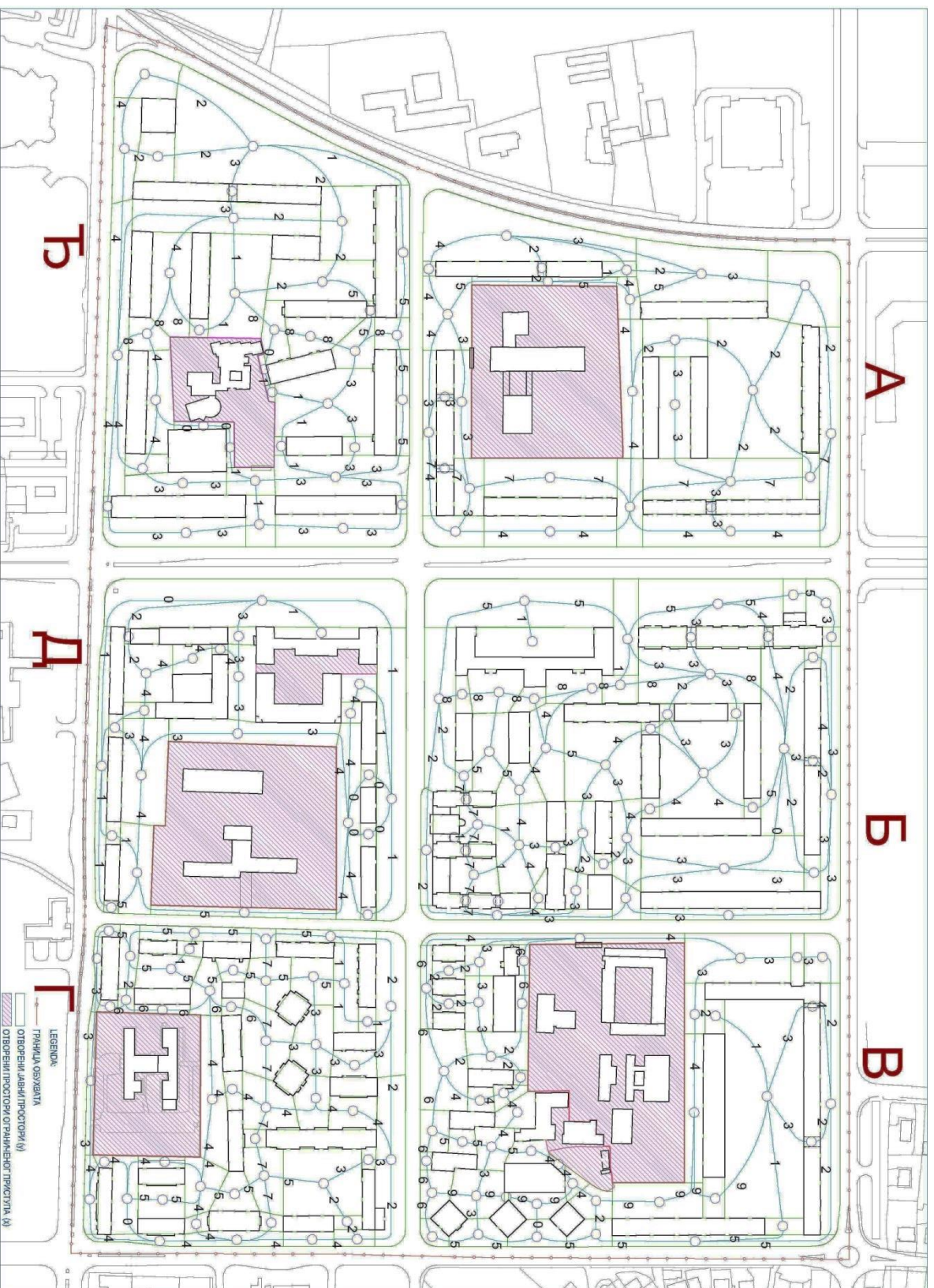

Слика 12: Мапа аксијалних праваца

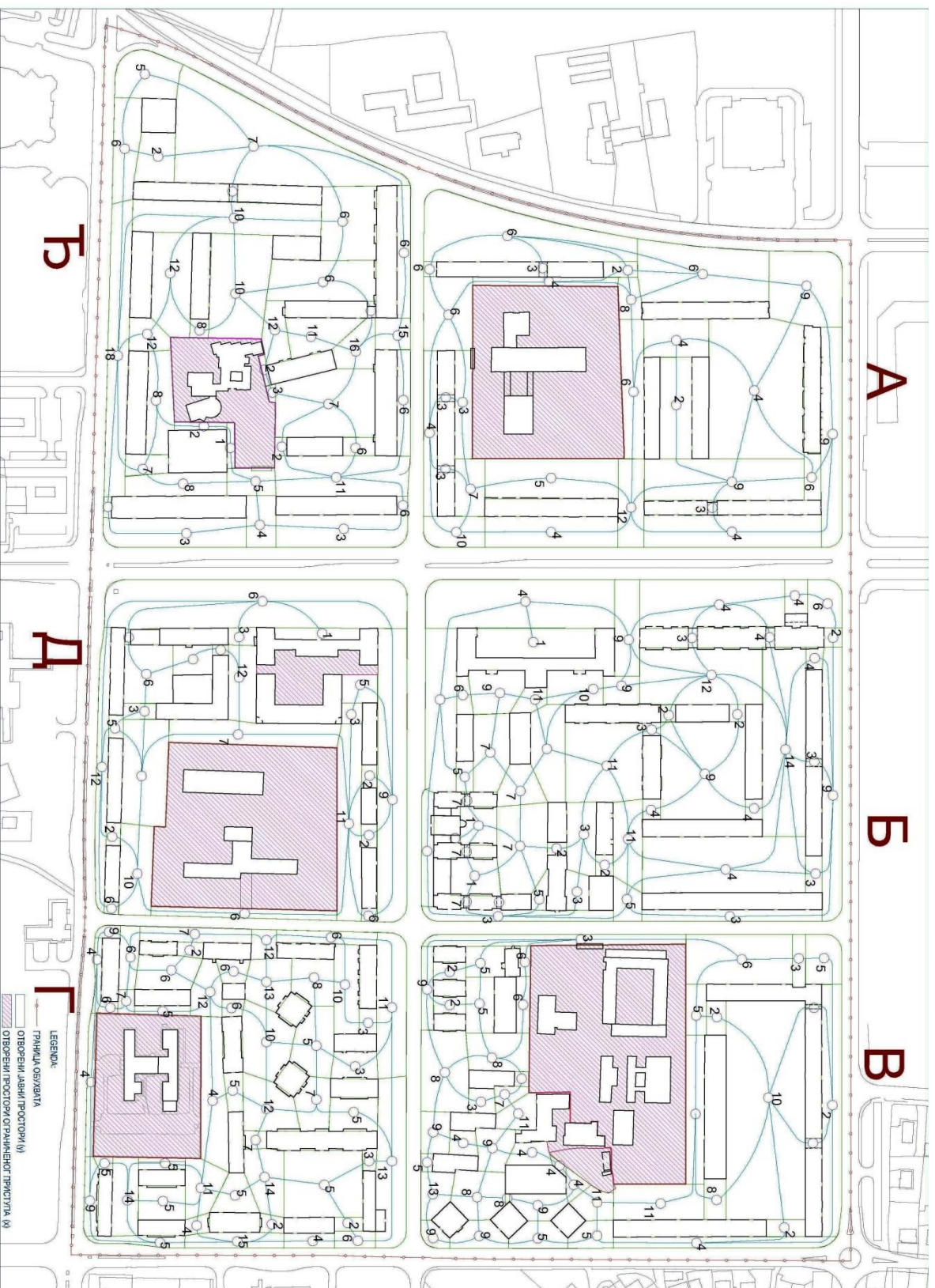

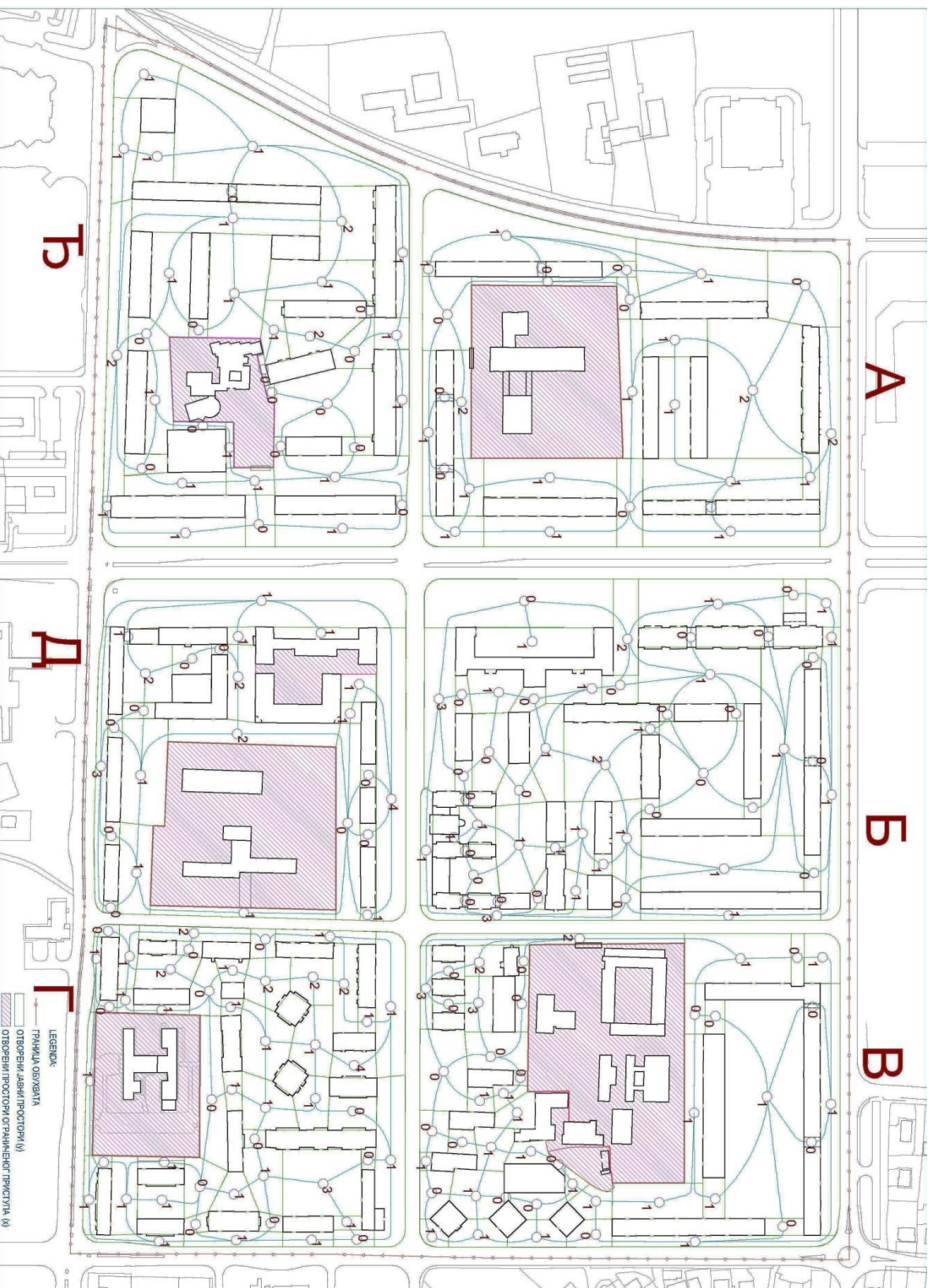
Слика 13а: „У“ мапа - дијаграм конвексних простора

Слика 14: Мапа индекса аксијалних линкова

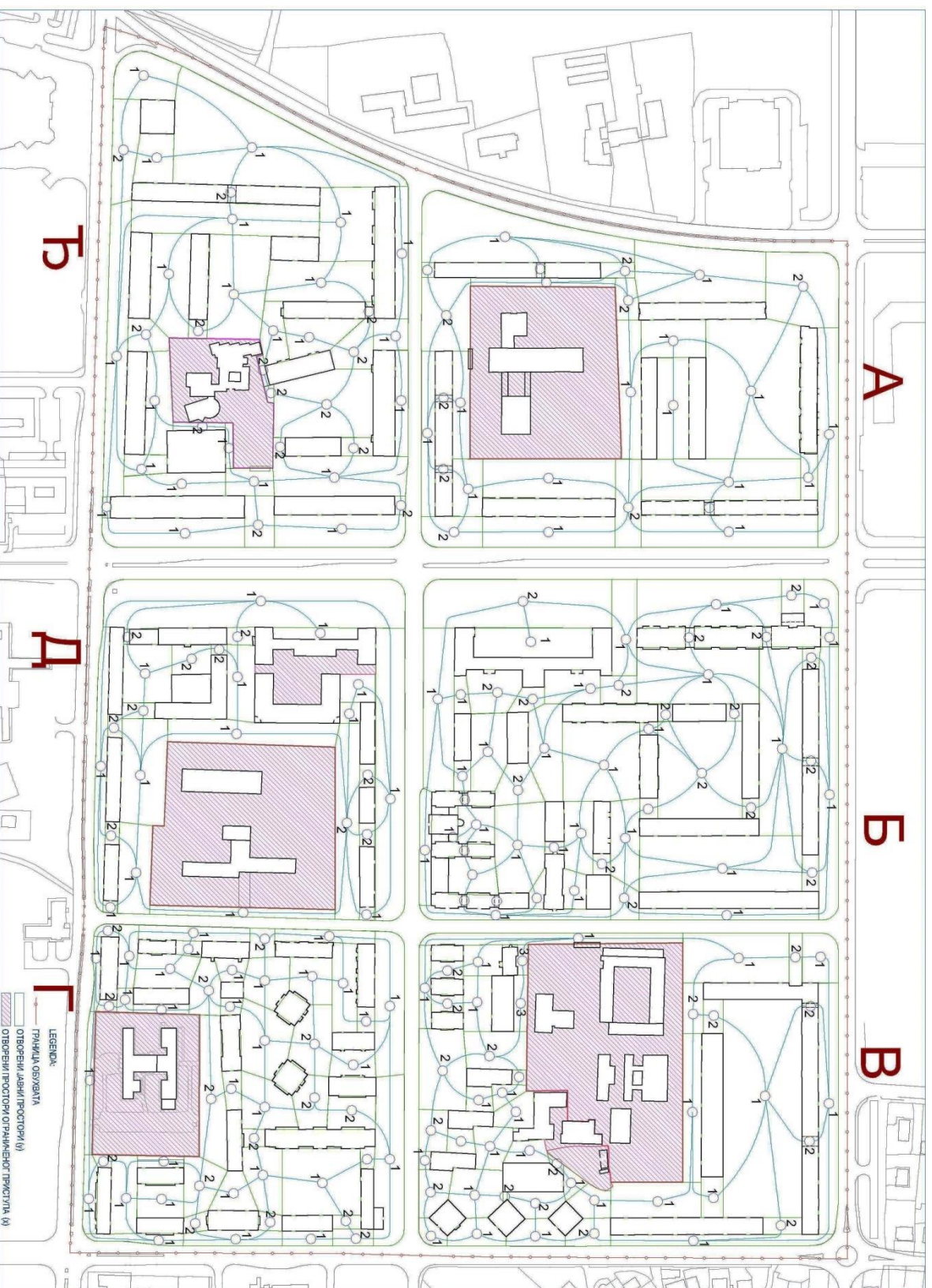

Слика 15: Аксијални индекс простора

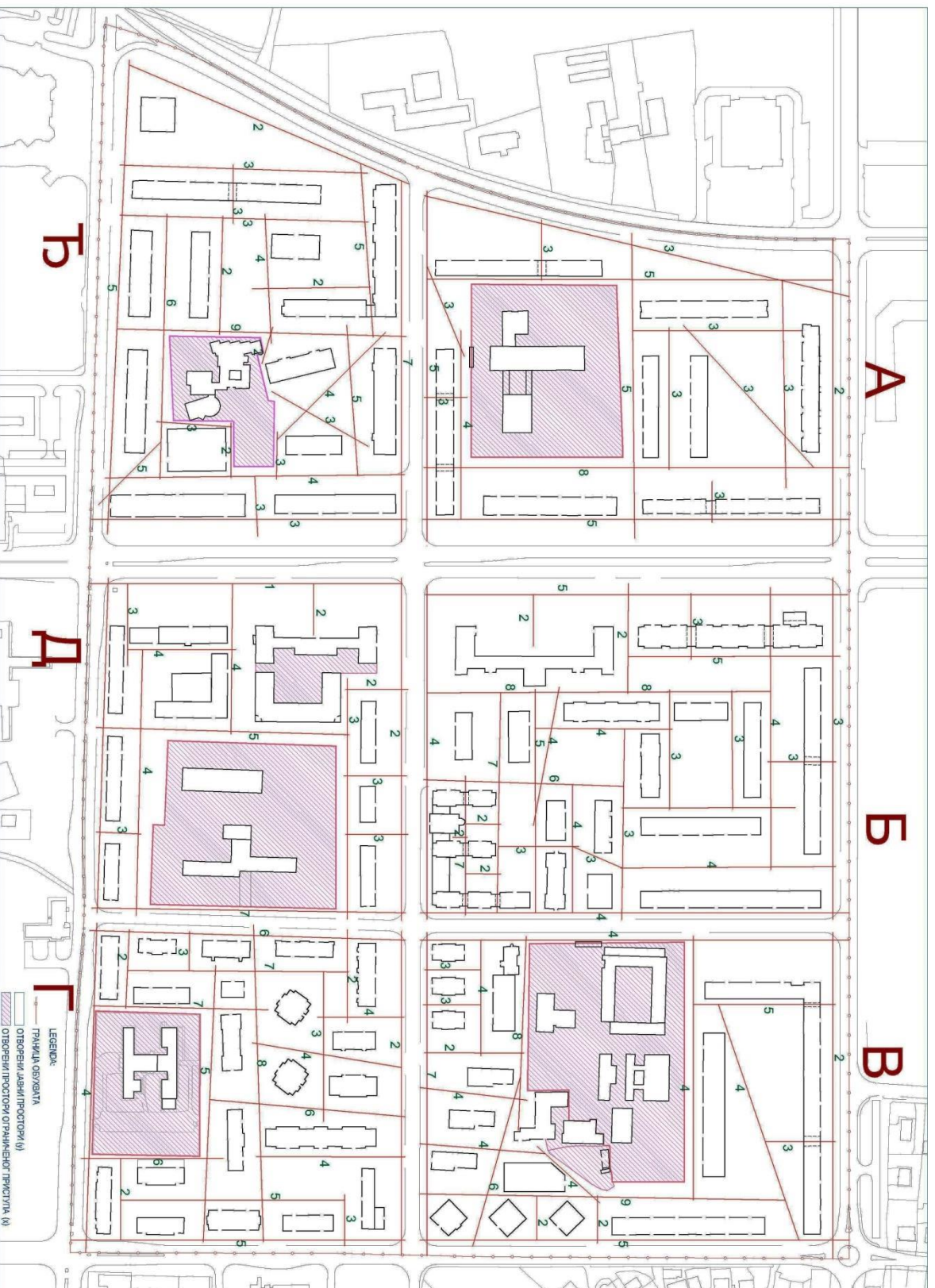

Слика 16: Индекс објектата у простору

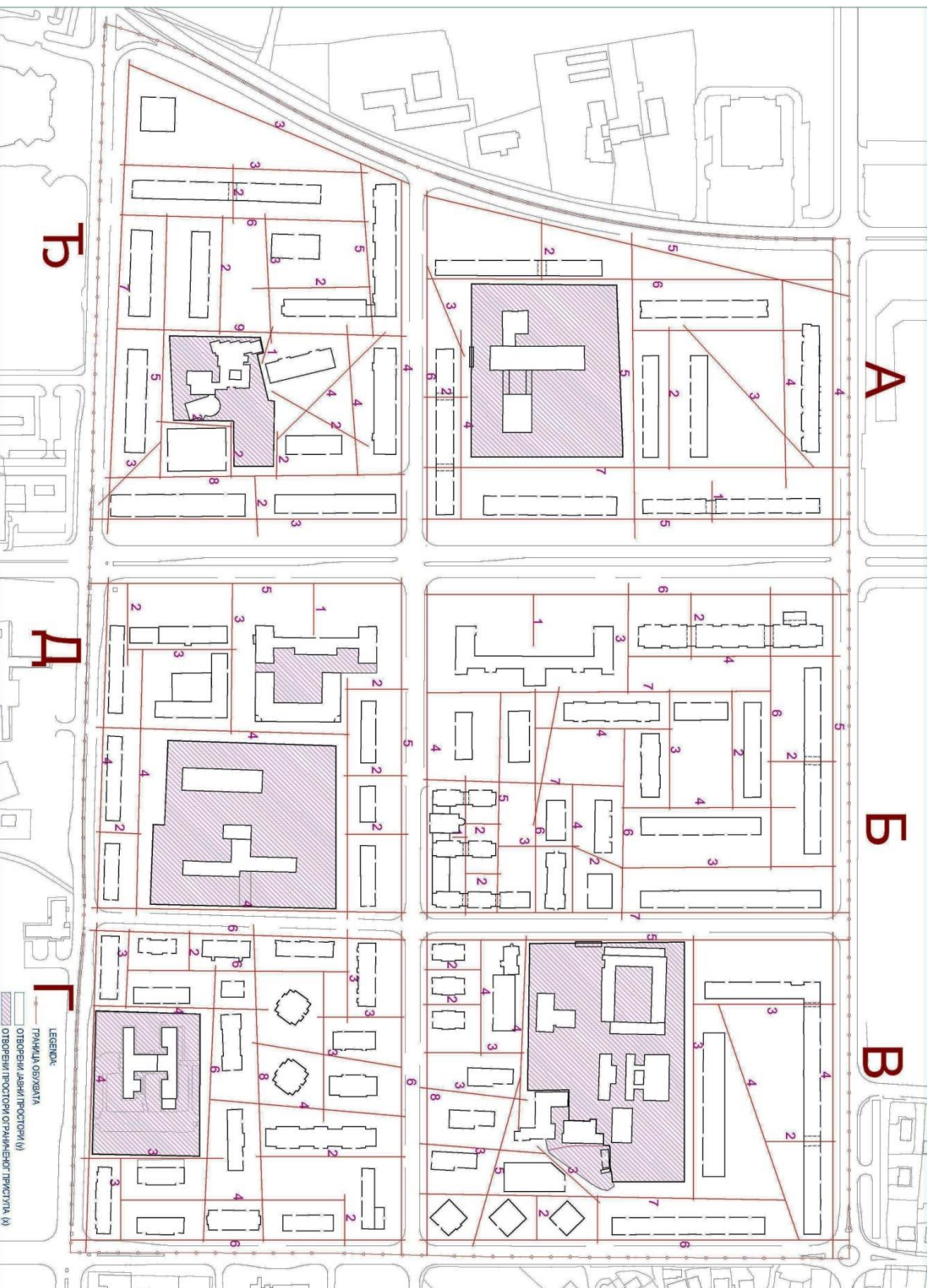

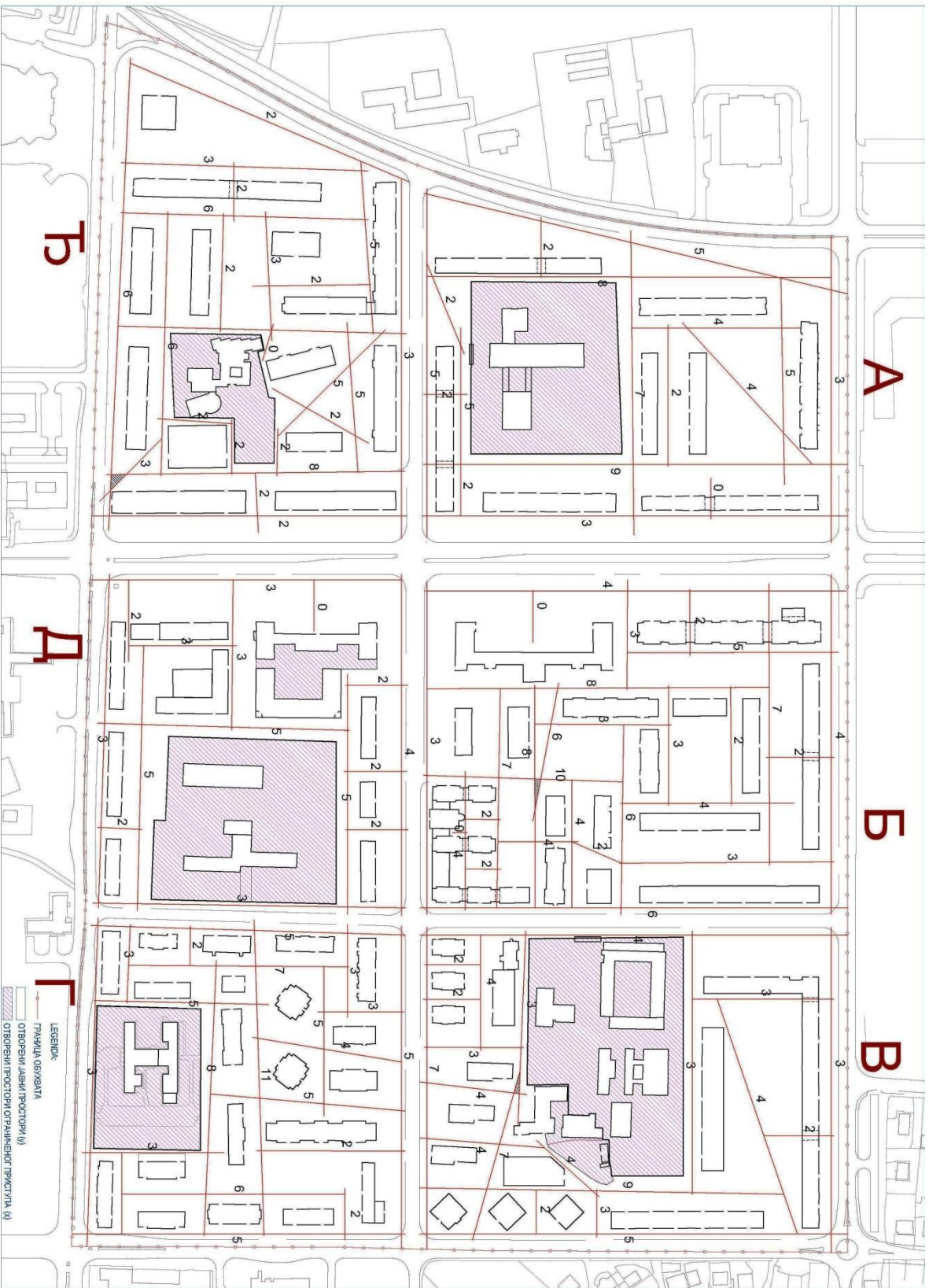
Слика 17: Дубина-број корака од улаза у објекте

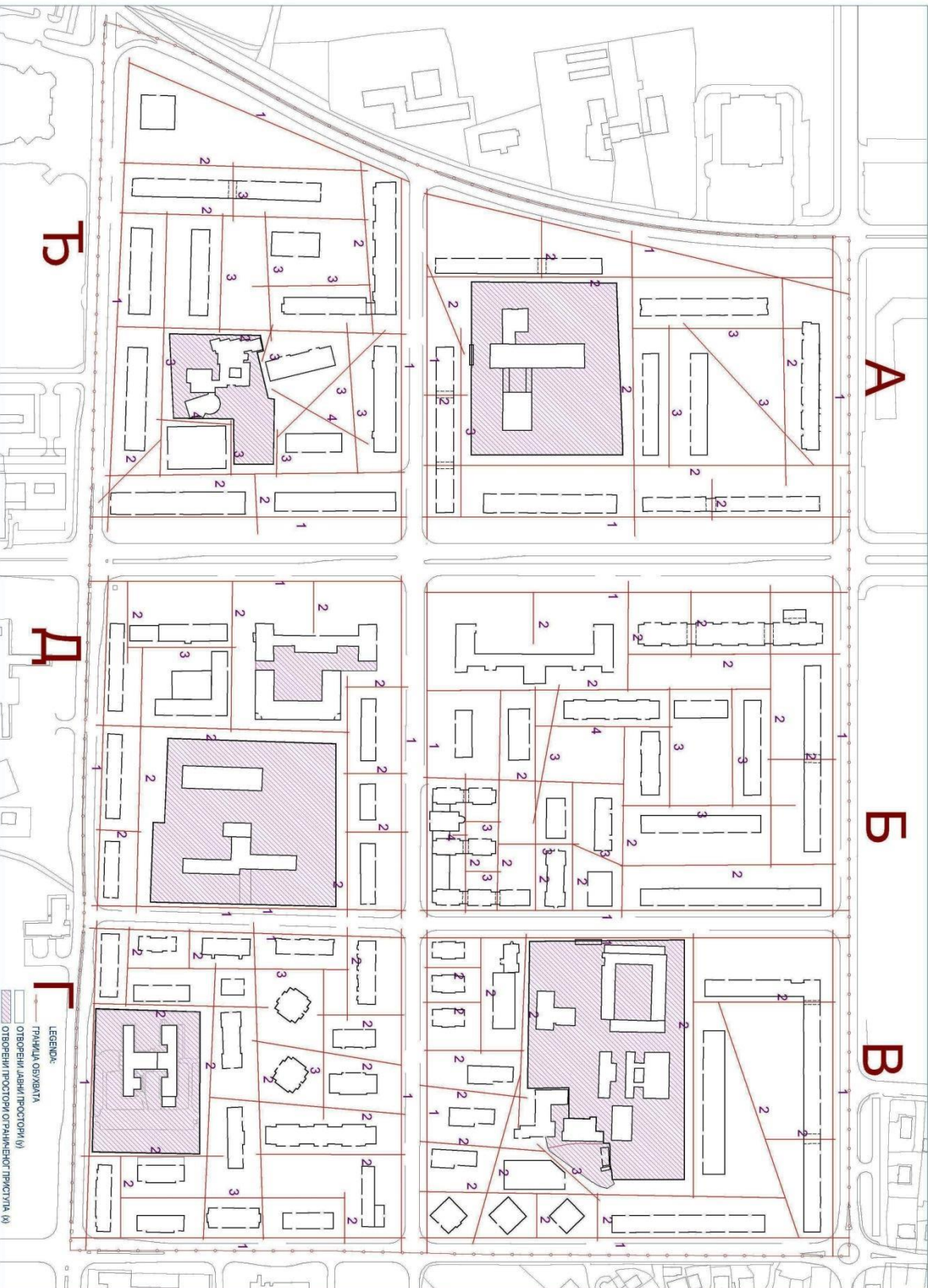
Сика 18: Індекс аксиальних ліній

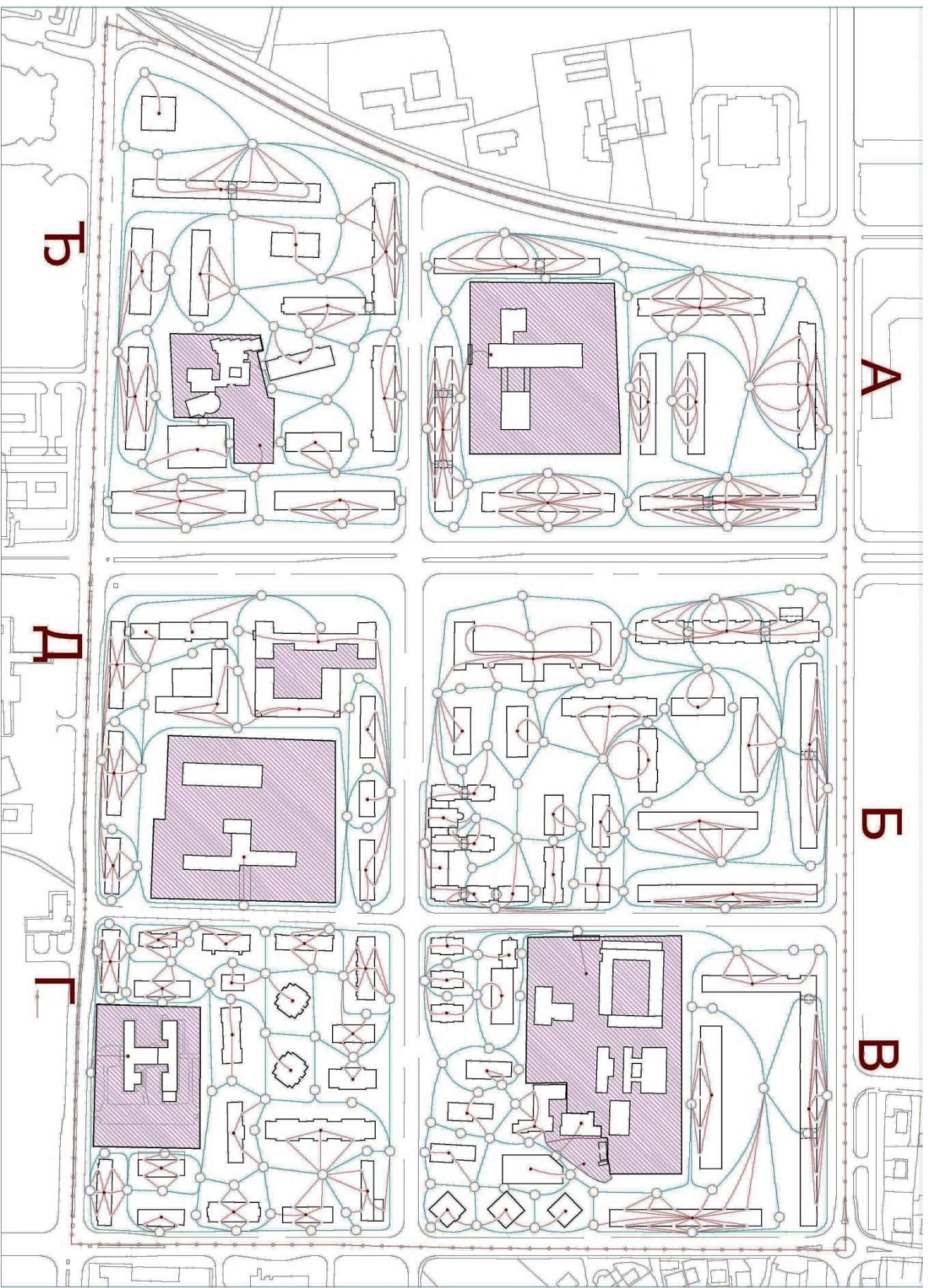
Слика 19: Аксијална конективност

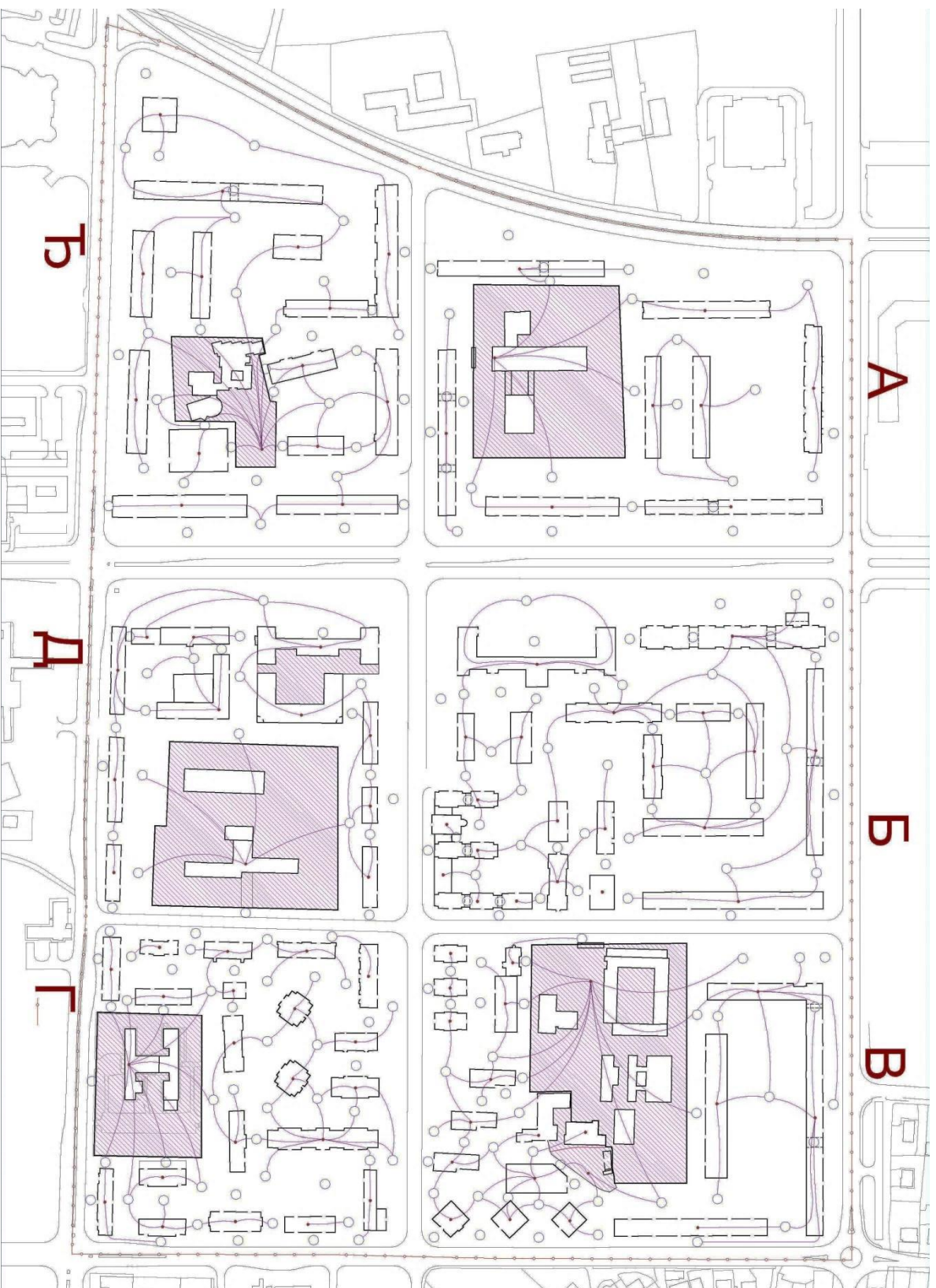
Слика 20: Мапа прстенасте конективности

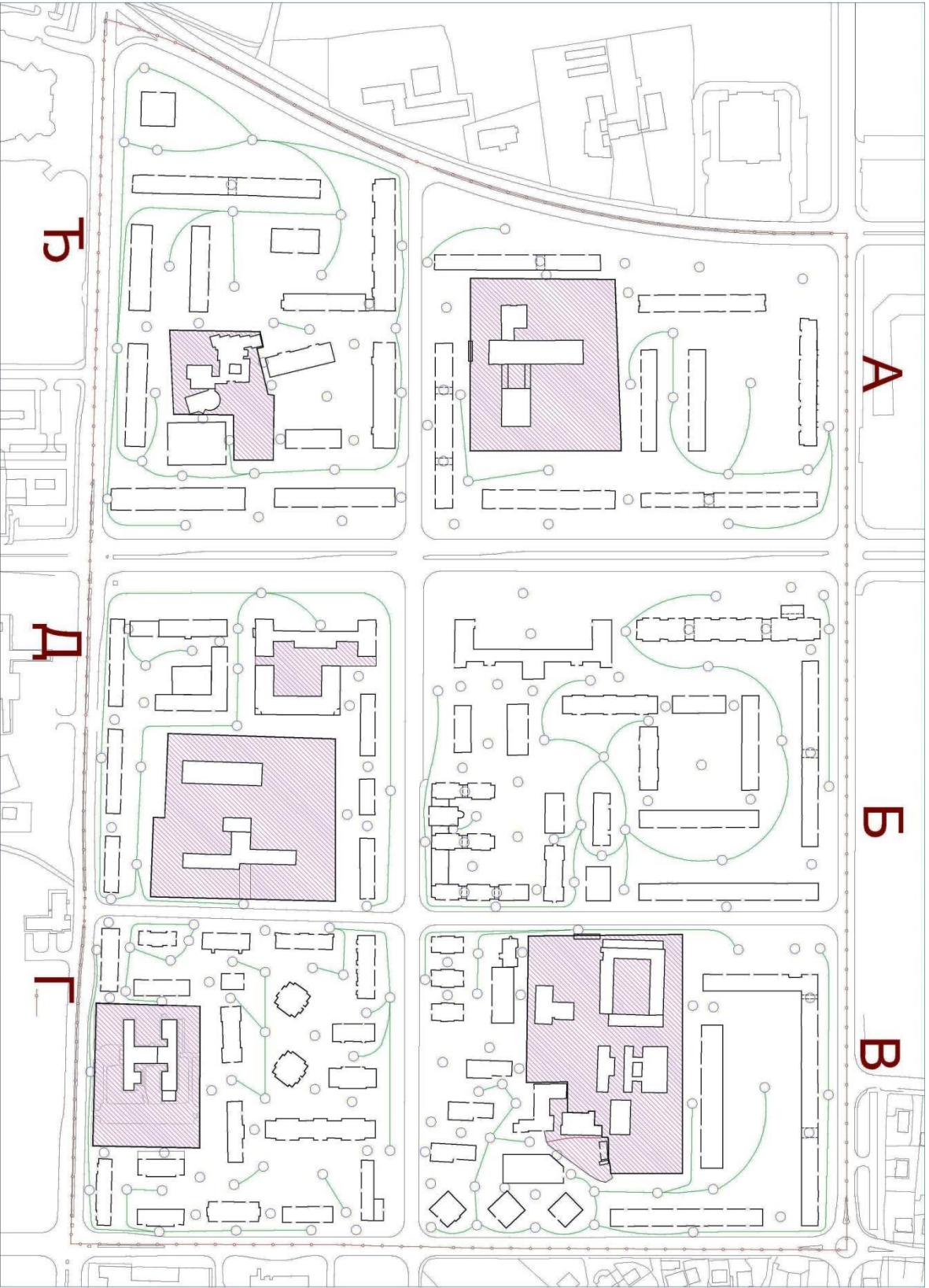
Слика 21: Дубина од обода система(У) - граница блока

Слика 22: Мапа интерфејса

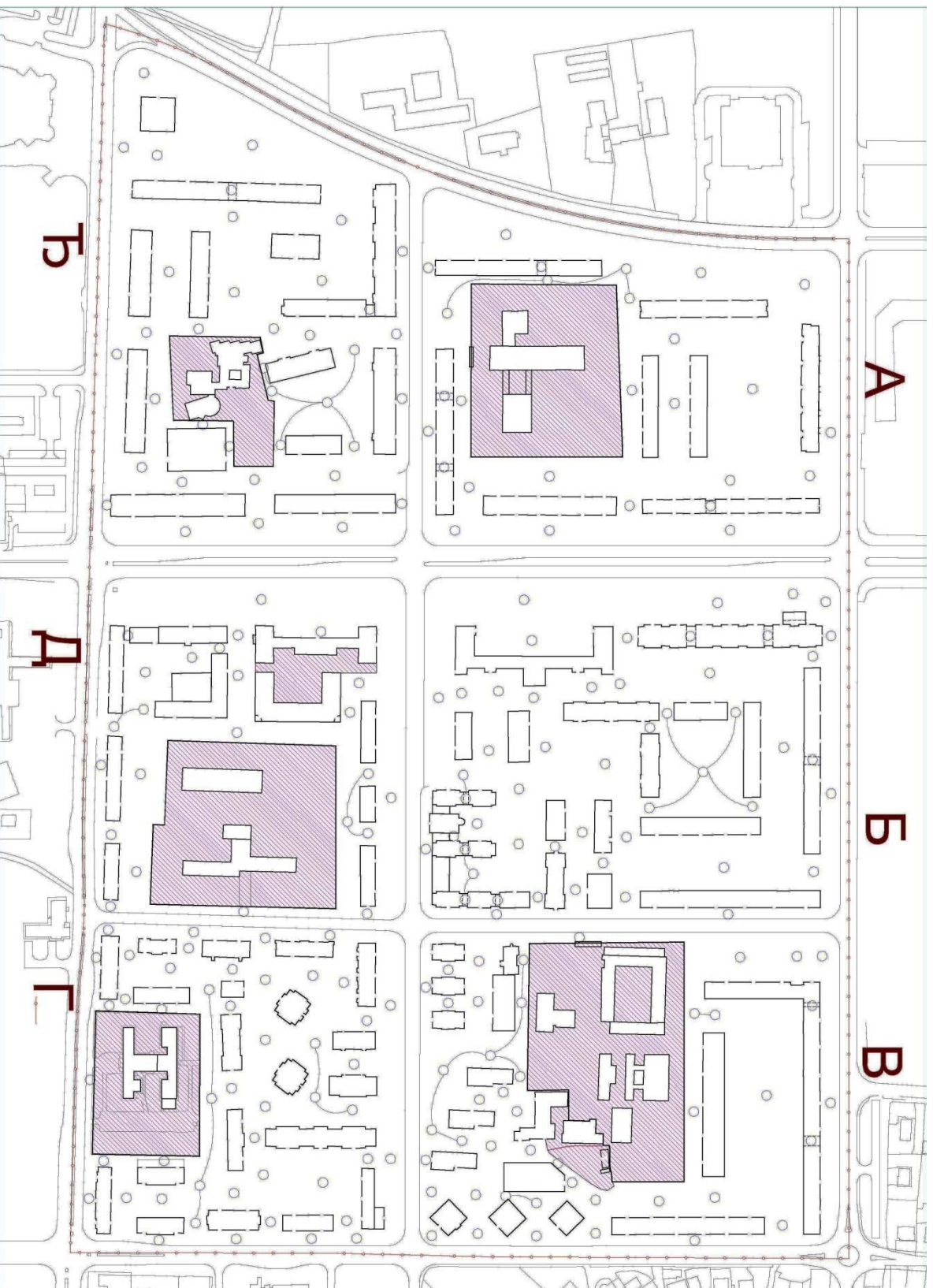

Слика 23: Конверзна мапа интерфејса

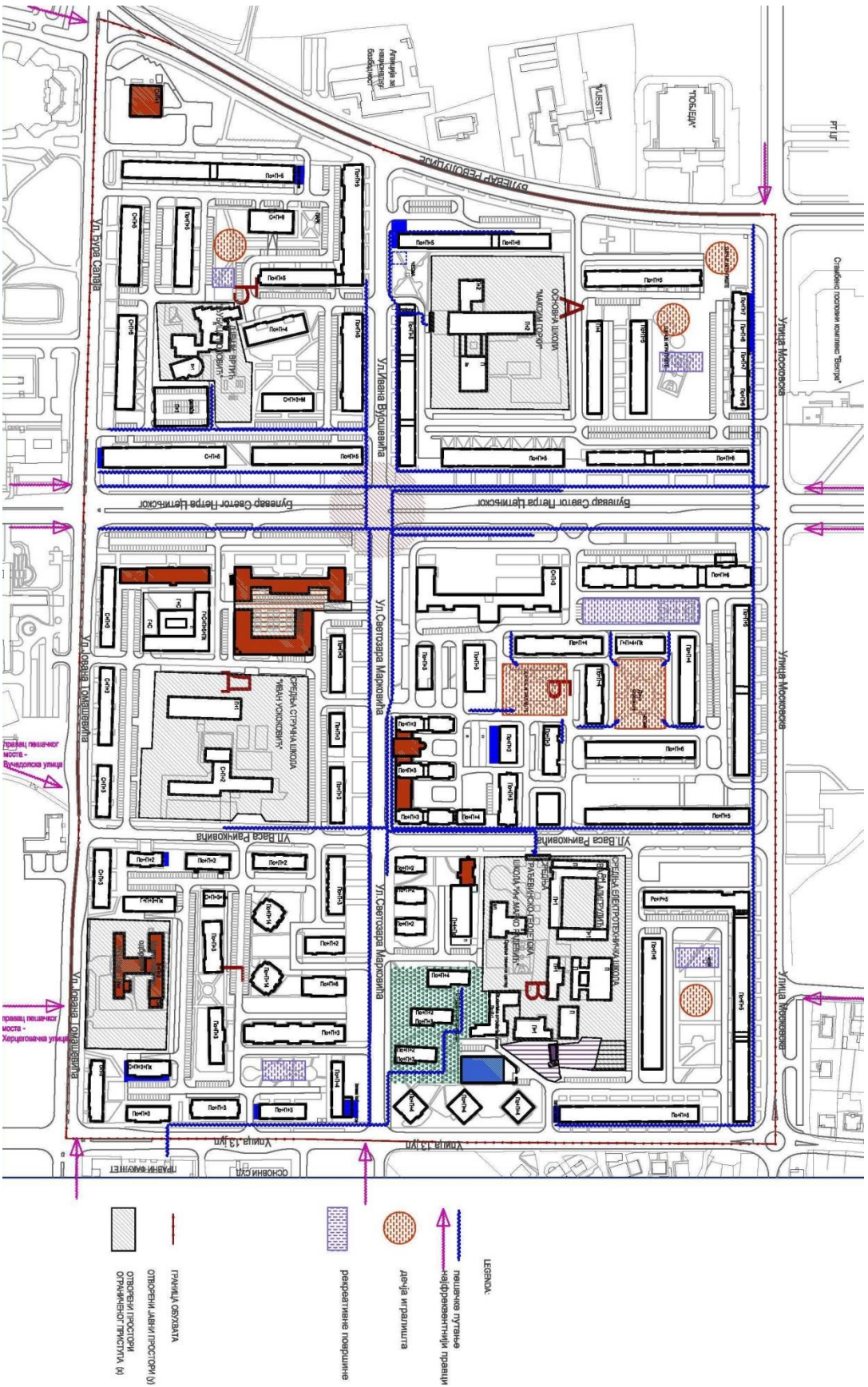

Слика 24: Декомпозијтна мапа

Слика 25: Конверзна мапа Декомпозиртне мапе

Слика 26. Нови Град: Мапа најфреквентнијих путања.

Слика 27: Блок А. Примарно интегрисана јавна површина-парк
Ул. Ивана Вујшевића: фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 28: Блок А. Рекреативна зона унутар блока
фотографија аутора, децембар 2015.

Слика29: Блок А.Угао Московске и Булевару Револуције
Парковски простор. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 30:Блок А.Парковске површине уз Булевар Револуције
фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 31: Блок **Б**, зеленило уз тротоар булевара Св.Петра Цетињског Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 32: Блок **Б**, Пример пренамене стамбеног приземља, Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 33: Блок **Б**, уређени јавни простор, деčје игралиште унутар блока Фотографија аутора, децембар 2015

Слика 34: Блок **Б**, пример апропријације простора уз стамбено приземље, унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 35:Блок Б:неуређени конституисани,примарно интегрисани јавни простор,Бул.Св.Петра Цетиньског.Фотографија аутора, дец.2015.

Слика 37: Блок Б, рекреативна зона унутар блока. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 36:Блок Б, неконституисани јавни простор без намене. Фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 38:Блок Б: Булевар Св.Петра Цетиньског, најпрометнија пешачка и колска раскрсница.Фотографија аутора, дец.2015.

Слика 39: Блок **В**, примарно интегрисани јавни простор претворен у паркинг простор. Ул. Васа Раичковића. Фото. аутора, децембар 2015.

Слика 40: Блок **В**, зеленило уз Студентски дом, ул. Светозара Марковића. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 41: Блок **В**, ограђени простор за децу унутар блока. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 42: Блок **В**, рекреативна зона уз деце игралиште, унутар блока В. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 43: Блок Г, активирано приземље објекта унутар блока
фотографија аутора, децембар 2015.

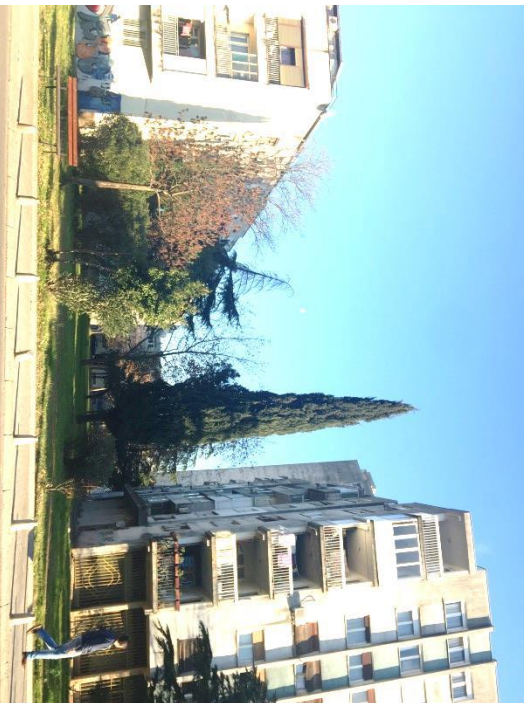
Слика 45: Блок Г, отворени простор без намене
фотографија аутора, децембар 2015.

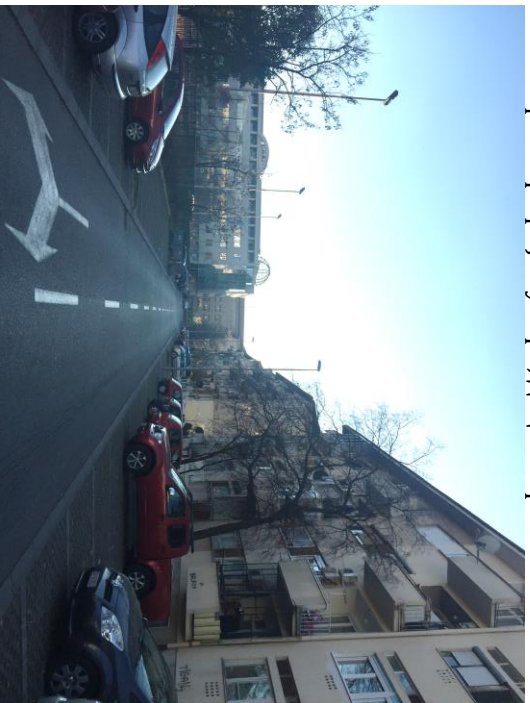
Слика 44: Блок Г, отворени простор без намене
фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 46: Блок Г, рекреативна зона унутар блока.
фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 47, 48: Блок Г: неконституисани јавни простори уз калкане без улаза у објекте, ул.Светозара Марковића
фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 49: Блок Д.Унутарблоковска саобраћајница уз двориште
Машинске школе:недостатак јавног простора. Фото.аутора, Дец.2015.

Слика 50: Блок Д. Простор за игру деце, уз објекат
Машинске школе фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 51: Блок **Б**, интегрполирани објекат гараже, унутар блоковска саобраћајница; фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 52: Блок **Б**, парк са рекреативном зоном унутар блока. фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 53: Блок **Б**, пример неактивнираног јавног простора унутар блока; фотографија аутора, децембар 2015.

Слика 54: Блок **Б**, зеленило тротоара ул. Ивана Вујшевића фотографија аутора, децембар 2015.

В. ПРИЛОГ ТАБЕЛЕ

Табела 1: Класификација отворених простора. Извор: Carmona; 2007, ст.169, 170

	Тип простора	Карактеристике препознатљивости	Примери
„Позитивни“ простор			
1.	Природно/полу-природно урбано место	Природне и полуприродне карактеристике унутар урбаних зона, уобичајено у државном власништву	Реке, природне карактеристике, плаже, канали
2.	Грађанска места	Традиционалне форме урбаних простора, отворене и расположиве свима и опслужују разновсношћу функција	Улице, тргови, променаде
3.	Отворени јавни простор	Управљани отворени простор, уобичајено зелени просотр и расположив и отворен свима, чак и ако је привремено контролисан	Паркови, баште, заједнички простор, урбане шуме, гробља
„Негативни“ простор			
4.	Простор кретања	Простор доминантних потреба кретања, углавном за моторни транспорт	Главни путеви, аутопутеви, пруге, подвожњаци
5.	Сервисни простор	Простор доминантних потреба модерних сервисних захтева	Паркинзи, сервисне зоне
6.	Преостали простор	Простор остављен после развоја, често планиран без функција	Простор остављен након планирања, модернистички отворени простор
7.	Недефинисани простор	Неразвијени простор, напуштен или чека поновни развој	Простор поновног развоја, напуштени простор, пролазни простор
„Нејасан“ простор			
8.	Простор размене	Транспортне станице и преседања, било унутрашње или спољашње	Метрои, аутобуска преседања,
9.	Јавни „приватни“ простор	Иако изгледа јавно, у приватном је власништву	„грађански“ простор у приватном

		и у већем и мањем степену контролисано	власништву, паркови пословних објеката, црквено земљиште
10.	Истакнути простори	Јавни простори пројектовани тако да се странци осећају истурено, и потенцијално нежељени	Слепа улица, симболично ограђене енклаве
11.	Унутар „јавног“ простора	Формално јавно и вањско кориштење, унутрашње и често приватизовано	Тржни центри, интроспективне мегаструктуре
12.	Продајна мјеста	Приватна власништва али јавно приступачни простори	Продавнице, наткривени маркети, бензинске станице
13.	Простори трећег места	Полујавна места сусрета и места окупљања, јавна и приватна	Кафеи, ресторани, књижаре, градске куће, религијски објекти
14.	Приватна „јавна“ мјеста	Јавно власништво, али функционално и кориснички опредељена места	Институционална земља, кућни поседи, универзитетски кампуси
15.	Видни приватни простори	Физички приватни али визуелно јавни простори	Предња дворишта, додаци, тргови са капијама
16.	Простор интерфејса	Физички необележени, али јавно приступачни простори	Улични кафеи, приватни поплочани простори
17.	Кориснички селектовани простори	Простори за селектоване групе, одређене(и некада контролисане) годинама или активности	Скејт-паркови, игралишта, спортска поља/терени/течајеви
Приватни простори			
18.	Приватни отворени простори	Физички приватни отворени простори	Урбани пољопривредни поседи, приватне шуме
19.	Вањски приватни простори	Физички приватни простор, земљишта, и баште	Ограђене улице/енклаве, приватне баште, приватни спортски клубови, ограђени терени за паркирање
20.	Унутрашњи приватни простори	Приватни или пословни простори	Канцеларије, куће, итд.

Табела 2: Упоредни показатељи стања за обухват ДУП Нови Град 1,2. из 1997,2001,2006 и 2009; Извор: <http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/>

	1997:	2001	2006	2012(пост.стање):
Површина захвата ДУП	46,76 ха	46,83 ха	46,83 ха	46,83 ха
Број становника је износио	12625	15403	15728	13562
Број стамбених јединица	3994	4745	4855	4238
Просечна величина породице	3,2	3,2	3,2	3,2
Број запослених	/	2349	2311	2313
Површина приземља	75769 м ²	82305 м ²	83528 м ²	86019,75 м ²
Бруто развијена површина	377492 м ²	474948 м ²	481765 м ²	409676,06 м ²
Бруто густина насељености	270 ст/ха	329 ст/ха	335 ст/ха	290 ст/ха
Коефицијент искоришћености	0,16	0,18	0,18	0,18
Коефицијент изграђености	0,80	1,00	1,00	0,90

Табела 3: Урбанистички показатељи планираног стања, Измјене и допуне ДУП Нови Град 1,2.(2012.).

Површина захвата	46.83ha
Број стамбених јединица	5011
Просечна величина породице	3.2
Број становника	16035
Бруто густина насељености	345
Индекс заузетости	0.2
Индекс изграђености	1.1

Табела 4: Карактеристике отворених површина, Измјене и допуне ДУП-а Нови град 1,2. (2012.).

СЛОБОДНЕ ПОВРШИНЕ	Р
ЗЕЛЕНЕ ПОВРШИНЕ	83553,26 м²
ПОВРШИНЕ ПОД САОБРАЋАЈНИЦАМА	104055 м²
ПОВРШИНЕ ПОД ПАРКИНЗИМА	47490 м²

Табела 5: Упоредни приказ карактеристика блокова Новог Града. Наведене површине објеката представљају површину у основи, т.ј. заузетост на парцели.

	А(м2)	Б(м2)	В(м2)	Г(м2)	Д(м2)	Ђ(м2)	Σ(м2)
Површина блока	74270	80128	73913	56801	58676	74426	418214
Мрежа интерних саобраћајница	11216	18604	9190	9716	11041	15792	75559 (18,07%)
Ограђена дворишта-ограничени приступ- „х“	14005	/	18285	7156	15794	5500	60740 (14,52%)
Стамбени објекти/ Стамб.објекти са дјелатностима у приземљу	8755	16895	9166	10240	4244	13693	62993 (15,06%)
Пословни објекти	/	/	246	1366	3876	645	6133 (1,46%)
Објекти просвјете(школа /вртић)	2695		5440	/	2383	1617	12135 (2,90%)
Гаража	/	/	/	/	/	1394	1394 (0,33%)
Индивидуални стамбени објекат	/	/	92	/	/	/	92 (0,022%)
Спортски објекат	/	/	762	/	/	/	762 (0,18)

Табела 6. Конвексна артикулација по блоковима:

	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Број конвексних простора	27	52	43	46	24	37
Број објеката	9	20	20	21	12	14
Конвексна артикулација	3,00	2,6	2,15	2,19	2,00	2,64

Табела 7: Конвекситет мреже унутар блокова

	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Број конвексних простора	27	52	43	46	24	37
Број објеката као целине	9	16	16	21	12	14
Конвекситет мреже	0,59	0,48	0,58	0,67	0,83	0,60

Табела 8: Упоредна анализа карактеристика конвексности блокова Новог града

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Конвексна артикулација	3,00	2,6	2,15	2,19	2,00	2,64
Конвекситет мреже	0,59	0,48	0,58	0,67	0,83	0,60

Табела 9. Аксијална артикулација блокова:

	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Број аксијалних праваца(сл.3)	16	29	21	20	15	24
Број објеката	9	16	16	21	12	14
Аксијална артикулација	1,77	1,45	1,05	0,95	1,25	0,65

Табела 10: Аксијална интеграција конвексних простора по блоковима

	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Број аксијалних праваца	16	29	21	20	15	24
Број конвексних простора	27	52	43	46	24	37
Аксијална интеграција конвексних простора	0,59	0,56	0,48	0,43	0,625	0,65

Табела 11: Аксијалност мреже по блоковима

	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Број аксијалних праваца	16	29	21	20	15	24
Број објеката као целине	9	16	16	21	12	14
Аксијалност мреже	0,50	0,34	0,47	0,66	0,55	0,40

Табела 12. Упоредна анализа карактеристика аксијалности блокова Новог града

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Аксијална усклађеност	1,77	1,45	1,05	0,95	1,25	1,71
Аксијална интеграција конвексних простора	0,59	0,56	0,48	0,43	0,625	0,65
Аксијалност мреже	0,50	0,34	0,47	0,66	0,55	0,40

Табела 13: фактор планарне прстенасте организације конвексних система

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Фактор прстенасте организације конвексних система	0,33	0,30	0,43	0,60	0,37	0,33

Табела 14: Дубина од обода система по блоковима

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Један корак	4	4	4	4	4	4
Два корака	8	14	15	13	10	8
Три и четири корака	4	10	1	3	1	12

Табела 15: фактор непланарне прстенасте организације аксијалне мапе

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Фактор прстенасте организације аксијалне мапе	3,00	3,31	2,31	1,67	2,50	1,64

Табела 16. Релативна асиметрија(релативна дубина система) као показатељ мере интеграције

ОЗНАКА БЛОКА	А	Б	В	Г	Д	Ђ
Просечна дубина простора(МД)	2	2,28	1,85	1,8	1,8	2,43
Број простора	27	52	43	46	24	37
Релативна асиметрија	0,08	0,05	0,04	0,036	0,07	0,04

ИСТРАЖИВАЊЕ ЕКСПЕРТСКОГ СТАВА О МОГУЋИМ ОБРАСЦИМА УПОТРЕБЕ ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА У ФУНКЦИЈИ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ
АНКЕТНИ УПИТНИК

АНКЕТНИ УПИТНИК (Делфи метода анкетирања стручњака)

- Име и презиме: _____
- Контакт (е-маил/тел.): _____
- Занимање _____
- Године у струци _____
- У оквиру ког ресора/сектора тренутно радите?
  - Урбанизам/простор/архитектура
  - Економија/друштво
  - Екологија/заштита животне средине
  - Наука / образовање
  - Друго (Навести) _____
- ДА ли сте у својој професионалној пракси имали радно искуство у области урбанистичког и просторног планирања? (могуће је означити више одговора)
  - ДА, радећи као просторни и/или урбанистички планер
  - ДА, радећи у оквиру одјељења јединице локалне саоправе надлежног за послове урбанизма и просторног уређења
  - ДА, радећи у оквиру министарства просторног уређења и заштиту животне средине
  - ДА, радећи као научни истраживач и/или просвјетни радник
  - ДА, друго (Навести) _____
  - НЕ

У циљу проналажење смјерница будуће регенерације отворених јавних простора колективног сусједства:

1. По вашем мишљењу, који су то фактори који би подспјешили различите форме друштвене интеракције, односно различите облике друштвених активности у отвореним јавним просторима колективног сусједства?

---

2. У којој мјери сматрате да физички оквир подстиче концентрацију и интеракцију корисника, и зашто?

---

3. По вашем мишљењу, који су то начини активирања потенцијала постојеће урбане структуре?

Навести шта би било пожељно кориговати у циљу повећања атрактивности отворених јавних простора сусједства:

---

4. У условима потребе урбане регенерације стамбеног сусједства, планирање треба да полази:

- „одоздо“ – од потреба и проблема локалне заједнице(партиципација становништва)
 „одозго“ – од циљева и визије планера и управних тијела локалне заједнице
 комбиновано – од визије и циљева планера и управних тијела, али и потреба и проблема локалне заједнице

5. Колико планирање у садашњем друштвеноекономском моменту и сталним техничко-технлошким промјенама треба да се заснива на:

- дугорочном планирању – за временске периоде од 10 до 20 година
 краткорочном планирању – за временске периоде до 5 година
 комбинованом – и дугорочном и краткорочном

6. Да ли сматрате оправданим увођење новог модела планирања (смјернице имплементирани у плански документ) у законодавни оквир, који би био специфично прилагођен потребама отворених јавних простора градова у циљу повећања друштвених активности и социјализације?

- ДА неопходно је увести нови модел планирања који ће бити прилагођени потребама активирања отворених јавних простора града у сврху урбане регенерације простора
 ДА могуће је али није неопходно
 НЕ није оправдано уводити нове моделе планирања, јер је постојећи систем планирања довољан и омогућава ефикасно активирање јавних простора сусједства

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мирослава Вујадиновић је рођена 23.06.1971. у Никшићу, Црна Гора.

Основне студије архитектуре је завршила 1996.године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, у класи Светислава Личине.

Магистарске студије је уписала школске 2003/2004.године, а 26.06.2013. године је одбранила магистарску тезу под називом „Морфолошке карактеристике централних зона Подгорице и Никшића“ (ментор: Александра Ђукић, ванредни професор), чиме је стекла академско звање магистра техничких наука из области архитектуре и урбанизма: Урбанистичко планирање, дизајн и менаџмент.

Пријава докторске тезе је прихваћена од стране Научног Већа у јулу 2014.

Кандидаткиња је од 2007. запослена у архитектонском студију „Entasis“ у Подгорици, чији је оснивач и водећи пројектант, на пословима пројектовања и планирања.

У периоду од септембра 2010. године до јула 2013. године је била хонорарно запослена као сарадник на предметима пројектовања индустријских објеката (2010/2011.године), стамбених објеката (2010/2013.године), и пословних објеката (2011/2013.године), на Архитектонском факултету у Подгорици.

СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА

Vujadinović, Miroslava. (2016): *The importance of application of urban ecology principles to urban regeneration of public open spaces – parks of Novi Grad in Podgorica*. Agriculture and Forestry, 62 (1): 359-371. DOI: 10.17707/ AgricultForest.62.1.38

Рад под називом „A TYPOLOGICAL CLASSIFICATION OF NEIGHBOURHOOD PUBLIC OPEN SPACES: A CASE STUDY OF NOVI GRAD-PODGORICA, прихваћен је за објављивање у научном часопису „Facta Universitatis“, Series: Architecture and Civi Engineering Vol.14, № 1, 2016.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Мирослава Вујадиновић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА ПОДГОРИЦЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, мај 2016. године

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Мирослава Вујадиновић _____

Број индекса _____

Студијски програм _____ Докторске академске студије архитектура и урбанизам _____

Наслов рада _____ **УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ
ПРОСТОРА ПОДГОРИЦЕ** _____

Ментор _____ Проф.др Александра Ђукић _____

Потписани/а _____ Мирослава Вујадиновић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, мај 2016. године

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

УРБАНА РЕГЕНЕРАЦИЈА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА ПОДГОРИЦЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду,   мај 2016. године

---

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.